

ایکنجی سنہ

سنجی و آتجی صابی

دَارُ الْفُنُونِ

الهیافا کوئٹہ مجموعہ

تاریخی، اجتماعی، دینی، فلسفی

حزیران — ۱۹۲۷

شہزادہ ہاشی — اوقاف مطبعہ سی

۱۹۲۶

شهرستانی

۱۶

« ملل و نحل » ده مذهب ناصل یازیلشدر

« ملل و نحل » ده کی مقدمه لک اسلام تاریخ علمیسنده براقیدنی عکسیری وبالخاصه مذهب کورولتوری ایله اوغراشانلر آراسنده اویاندرینی مناقشه لری کوردکن صو کرا شیمدی شهرستانیک مقدمه لری تعقیب ایدن بختلرده مذهبله دائر نلر وجوده کتر دیکنی آراشدیرمق و نظر دقتمزى مشارالیهک بو خصوصده کی تلقی و دوشونجه لری اوزرینه چه ویرمک صیراسی کلشدر .

عبدالکریم شهرستانی (ملل و نحل) ک یوقاریده ترجمه ایدیلن اوچنجی و دردنجی مقدمه لرنده ادیان و مذاهبک اسباب اختلافی و بو اختلافانک منشأی اولان شهه لری کوسترمش ، برنجی و ایکنجی مقدمه لرنده دینلرک و مذهب لریک تصنیفی و اثرینک ترتیبی ایچون نهلر دوشوندیکنی ایضاح ایتشدی .

اوراده بر مذهبک تشکلی ایچون نه کی اوصاف ممیزه لازم اولدیغنی آراشدیررکن مستقر بر قانون و ثابت بر اصل اولمق اوزره دورت قاعده و یاساس بیان ایتشدی که بو اساسلر دائر سنده وقوعه کلن اختلاف لری مستقل بر مذهب عد ایده جک و بونلر خارجنده جریان ایدن اختلاف لری ده فقر عاتدن صایاجق ایدی . عینی زمانده ایکنجی مقدمه ده بر مذهبی یازمق ایچون نه صورتله حرکت ایده جک کنی ده یازمش . بو خصوصده ایکی اصول طانیدیغنی ، بونلردن مسئله لری اساس اتخاذا ایده رک مذهب لری او اساسلر بنا ایتدیرمکدن عبارت اولان برنجی اصولی قبول ایتدیکنی ، بونک عکسنه مذهب صاحب لرنی و علم آدم لرنی اساس اولاراق آلان و مسئله لری بو اساسلرله تفرع ایتدیره ن ایکنجی اصولی ترجیح ایتدیکنی سوبله مشدی . چونکه شهرستانیک فکرینه کوره بو اصول مذهب لری داها ائی ضبط ، داها ائی حصر و تحدید ایدردی .

مشارالیهک بو ایضاحاتی اونک مذهبیه حقیقده کی فکر لرینی تحلیل ایتک ایستیه یئرلرک مساعیسی تسهیل ایتک اعتباریه خصوصی اهمیت حائزدر .

شوالده یابلاجق شی، اونک ذکر ایتدی کمز مقدمه لرنده بیان ایتدیکی افکار و مطالعاتک تطبیقاتی اثرنده کورمک واوراده قبول ایتدیکی اساسلره بالآخره مذهبیه تصویر وایضاح، ترتیب و تصنیف ایدرکن نه درجه دهیه قدر صادق قالاییلدیکی کوزدن کچیرمک و نهایت بوتطبیقات انناسنده مختلف مذهبیه قلمه آیرکن ویره جکی ایضاحات طرز لرندن و بوبابده کی مطالعاتندن استفاده ایدرک مذهبیه تدقیق ایتک خصوصنده تعقیب ایتدیکی خط حرکتی بر اصول کی قبول ایله بواصولک شمول و ماهیتی نثیت و تفصیل ایتدیگر .

شوجهتی سویله ملی هم که بوراده بر مذهبک تشکلهنده صاحب اثرک قبول ایتدیکی اساسلرک اومذهبی وجوده که تیرمک ایچون کافی اولوب اولمادیغنی ویا بر مذهبی یازارکن تعقیب ایتدیکی یولک دوعری ویا کافی اولوب اولمادیغنی آراشدیراجق دکلز . بوجهت لزومی و مهم اولقله برابر بوسه بوتون یکی و آیری بر ایش و شهرستانیک (ملل و نحل) نی تدقیقندن باشقه بر ساحه در .

بوراده مقصود اولان شی، موجود اولانی کورمک و کورمک، دیگر تعبیر ایله مشاهده و ایضاح ایتدیگر . آنحق بوصولته حرکت ایدلیدیکی تقدیرده فکری و خیالی دوشونوشلردن آزاده، شائی و آفاقی بر صورتده مؤلفی، یاشادیغنی دورک علم تلقیمی دائره سنده و معاصر لیه اسلافک واصل اولدقلری درجه آراسنده حقیقی وضعیتی و علمی صلاحیتی ایچنده کورمک قابل اولور . بوقسه بوراده اولمش بولونانی بر اقوب اولماسی لازم کفی آرامق و شهرستانی مذهبیه شویله تدقیق ایتلی، مذهبیه تشکل و انکشافی، منتسبلرینک تاریخلی و اجتماعی ضرورتلری ایچنده شوو یاشوشر ائط دائره سنده تبع ایتلی ایدی دیمک تماماً یا کلاش اولوردی .

تاریخی موجودلری و بوموجودلرک آثار و افکارینی تدقیق ایدرکن اونلرک یاشادیغنی دورک حدود و صلاحیتی نظر دقته آلامق و اونلری بو کون و ارمش کی بو کونک مفهومی و بو کونک انسیاقلری ایله بو کونک واصل اولدیغنی درجه معلومات دائره سنده دوشونمک حقیقتک تبلیرینه خدمت ایتیز . بالعکس بو طرز حرکت مطلوب اولان غایه بی فوت ایدر . بو اعتبارله شیمدی بوراده مؤلفی عصرینک فکر جریانلری و اونلرک آتانی ایچنده کورمک چالشمقله مکلف بولونورز . بونک ایچون ایلك اوکجه شهرستانی به قدر مذهبیه موضوعی

اوزرینه یازیلان نه کبی اثرلریمز بولوندیغی حقنده بر فکر ایدملی ، صوکر ا بونلر ایچنده هانکیلری شایان دقت ایسه اونلرک مجملاً مندرجاتی ونه کبی بر غایه ایچون ، ناصل بر اصول تعقیب ایدیلرک یازلمش اولدقلرینی آکلاملی بز . بوصورتله هم شهرستانینک مذهبلر حقنده ویردیگی معلومات و تعقیب ایتدیگی اصول حقنده واضح بر فکر حصولی همده موضوع بحث « ملک و نحل » ک قیمتی حقنده بر حکم و یرمک ایچون مقایسه امکانی تأمین ایتش اولورز . بر مذهبک ناصل تدقیق ایدیلرکجه دائر بو کونکی تلقیلریمز ، یالکز اساسی تنویر ایتک و شهرستانینک طرزینه مداخله ایتمهک شرطیله بزى علاقه دار ایدر . بوسبیلله اول امرده شهرستانی یه قدر بوموضوع اطرافنده نه لر یاپیلرمشدر . بونلر حقنده بر فکر ایدینه جکز ونه ایتده بوکون اصولدن نه آکلادیغمزى سوبیلرله جکز .

۱۷

مذهبلر حقنده یازیلان قدیم کتابلرله بر نظر

عبدالکریم شهرستانی اثرینی یازدیغی صیرالرده بوموضوع اطرافنده برچوق اثرلر یازلمش بولونیوردی .

داها ایکنجی عصر هجری ایتدالرنده جعفر صادقدن اعتباراً باشلامش اولان بو حرکت کرک اسلام محیطنده ظهور ایدن افکار و مذاهبی تصنیف ایله مک و کرک اسلامیت خارچنده کی ادیان و مسالکله مطالع اولق مقصدیله دوردنچی ، بشنجی و آلتنجی عصرلرده بویوک همکصر فی و قیمتلی اثرلر یازلماسی ایله تنوج ایتدی .

یازیلان اثرلرک اکثریسی بوکون نزم ایچون مجهول اولقلرله برابر کتابلرده اسملرینه مطالع اولدقلریمزک و کتبخانه لریمزده بولابیلرک کیمزک بکونی بزده درس عبرت و یره بیلرک و حیرت و تقدیرله فارشولانا جق برماهیتده در .

ادیان و مذاهبک اسلام عالمده ایلك اول کیمک طرفندن تدقیق ایدلیگی بو تدقیقاتک نه کبی احتیاجلردن دوغدیغی مسئله سی شایان دقت و محتاج تدقیق بر موضوعدر . بوشمولی مسئله لره دائر یازیلان اثرلرده ناصل بر غایه تعقیب ایدلیگی و بونلرک نه درجه یه قدر علمی اصوللرله یازلدیغی ده آیروجه تدقیق ایدلماسی لازم اولان واسع بر ساحه در .

بونلر مقاله مزك موضوعدن آیری و مستقل شیلر اولقله برابر شهرستانینك بوبابده کی اثرینك موقعی ایجه آکلامق ایچون بوجهتله فرعاً و مجملأً تماس ایتمک مجبور بئنده یز .
 امام ابو منصور عبدالقاهر بن طاهر البغدادی (اصول الدین) نامنده کی اثرنده [۱]
 « جعفر بن محمد الصادق » ک قدریه ، خوارج و غلاة روافض ایچون اثرلر یازدیغنی قید ایتمکده در . « امام شافعی » نكده کلامه طائیدیکي اثری اولدیغنی و بونلردن برینك نبوتک اثباتی و براهیمی رد ایچون دیکری اهل اهوآنک ردی ایچون یازدیغنی عین اثرده ذکر ایدیلمور .

عبدالقاهر بغدادی « کتاب التواریخ » نامنده کی اثرنده [۲] « ابو علی الکرایمی » نك خوارج مذهبلینه دائر یازدیغنی (مقالات) کتابینك متکلمین ایچون معتمد بر اثر اولدیغنی بیان ایتمکده در .

عین مؤلف « اصول الدین » نامنده کی اثرنده کرایمی نك مقالاتی یالکز خوارجه متحصص اولمایوب سائر اهل اهوآنک مذهبلیریده احتوا ایتمدیگنی و بو اثرک مذهبلیری او کریمک ایچون متکلمینک استنادکاهی اولدیغنی تأیید ایتمکده در .

شوحاله نظراً اسلام عالمده مذهبه دائر اثر یازان ذاتلرک باشنده جعفر صادق ایله امام شافعی نی کوریوروز . اوندن سوکر احمد بن حنبل دن اعتباراً کثیریسی سلفدن و دیکرلری

[۱] اون دوردنجی اصل اونجی مسئله ده . بو اثرک نسخه یکانه سی ملت کتبخانه سنده کی جازالله ولی الدین کتبخانه سنده در . عبدالقاهر بغدادینک بوندن باشقه کلامه و مذاهبه دائر برچوق قیمتدار اثرلری واردر . بالخاصه « الفرق بین الفرق » نامنده کی اثرندن الیریده بحث ایدیله جکدر .

[۲] عبدالقاهر بغدادینک « کتاب التواریخ » نامنده کی بر اثری بولوندیغنی کویریلی کتبخانه سنده ۸۵۷ و ۸۵۸ نومرولرده مقید شهرستانینک ملل و نحل نامنده کی اثرلرینک سوکنده « الاصل الرابع عشر من کتاب التواریخ للامام الاجل ابی منصور عبدالقاهر بن طاهر البغدادی » سرلوحه سیله کورولان بر مقاله دن آ کلاشلمشدر . بوراده موضوع بحث ایدیلمن سوزلر او مقاله ده کورولمشدر . مع مافیه بو اثرده کی بیانات بجلدر . حتی ابو علی الکرایمی جعفر صادقک طلبه سندن کوسترلش و امام شافعی دن بحث ایدیله مشدر .

ابو علی الکرایمی امام شافینک آرقادا شلردن و شافعی مذهبنی اک زیاده نسر ایدهن برذاتدر . (جعفر صادقک وفاتی ۱۴۸) ابو علی حنین بن علی الکرایمی ۲۴۸ تاریخنده و امام شافعی ۲۰۴ تاریخنده وفات اتمشدر . عبدالقاهر ، اصول الدینک اون دوردنجی اصلنده عینی بحثی یازمش ایسه ده هر ایبی بیانات آراسنده فرقلر واردر . بناء علیه کتاب التواریخک اصول الدیندن آیری بر اثر اولدیغنی آ کلاشلمشدر . مقاله ده کورولن طرز و افاده او سطرلرک عبدالقاهرک قلمندن چیقدیغنه شبهه برافما مقده در . عبدالقاهرک بویه بر اثری موجود اولدیغنه باشقه برده تصادف ایدیله مه مشدر .

معتزله وشيعه دن اولمق اوزه بر چوق مؤلفلر كورولمكده در . بونلر ك ايجنده مذاهب سائره اربابندن بوموضوع اوزرنده اثر يازانلر نادر در . ابوالمظفر طاهر اسفرائيني كتاب التبصيرنده مذهبله دائر اثر يازان محررلر ك اكثر يتله اهل سنت علماسى اولديغى قيد ايتمكده در .

حق بوبابده بر پارچه افراط ايده رك دييور كه : قدريه ، روافض و خوارج ك متقدم علماسى كندى مذهبلى حقنده اثر بر اقامش لدر ، صوكرالى بونلر ك متأخر لرى ، فكر لرى بوزمق ايجون بعض اثرلر اورتايه آتمش لدر ، بونلر كده اثر لرى مؤلفلرينك خطر لى ايله در . چونكه بونلر ك اثر لرينى استنساخ ايتك ايجون هيچ كيمسه وقتنى صرف ايده مز . اهل سنت واجتماعت ايسه اصول الدين حقنده صحابه عصر نندن بوكونه قدر ملحد لرى رد حقنده بر چوق كتابلر وجوده كتير مشلر وبوخصوصده تفرد ايتمش لدر . بو كتابلر ك بر قسمى امام قاضى ابوبكر ك . . . . . صحيفه لك اثر لى كى مفصل ، ديكر قسمى ايسه امام ابواسحق اسفرائيني ك « المختصر فى الرد على اهل الاعتزال والقدر » لى كى مختصر در .

ابن تيميه بوسوزى الفرقان ده تصحيح ايدييور : « خوارجك مذهبلى نه كندى كتابلر نندن دكل باشقه لر ينك نقللر نندن مطلع اولدق . زيرا معتزله نك اولديغى كى بونلر ك كندى كتابلرى بوقدر . » دييور .

فى الحقيقه ايتلك منبعلر ك اكثر يسى سلف و اهل سنت مذهبنده يازلمشدر . بونلرده اولدقجه قاريشيق در . بوسنيله ايتلك منبعلر ك و امام ابن خنبل دورينه قدر يازيلان اثرلر ك كندى لر نندن صوكرامذاهبه دائر اثر يازيلان اثرلرده منبع اولارق ذكر ايدلديكى كوروله مه مشدر .

المزده موجود اولان مذاهب كتابلر ننده منبع اولارق ذكر ايدلنلر ابوعللى كرايسى ، احمد بن خنبل ، جعفر بن حرب ، ابو عيسى الوراق ، يمان ، ابن راوندى و محمد بن عيسى كى قديم مؤلفلر در . امام ابوالحسن الاشعربنك « مقالات الاسلامين » نده منبع اولارق خارجلر بحثنده اكثر يتله يمان بن رباب ، معتزلى بحثنده جعفر بن حرب و متعدد يرلرده زرقان ايله كرايسى و حريرى اسملرينك يازلديغى كورولمكده در .

مختلف مؤلفلر طرفندن اكثر يتله منبع اولارق ذكر ايدلنلر اثرلر ، اشعربى ايله كى كى نك مقاله لر يدر . شعبى ، ابو حامد زوزنى ، محمد بن شبيب ، ابن حرب اسملرينه ده نادر آ تصادف ايدلير . شهر ستانى يه قدر كن مؤلفلر ك بو اثر لرى كوردكلرى آ كلاشمقده در . شهر ستانى

اکثریته و یحیی الیمان ، و یحیی الکعبی و الاشعری ، ذکر الحسین الکرابیسی فی کتابه الذی حکى منه مقالات الخوازم طرزنده اداره کلام ایتمکده در . فقط شهرستانی محمد بن عیسی نک اثرینی کورمه مشدر [۱] ، زیرا کتابنده فحکى الاشعری عن محمد بن عیسی انه حکى عن ... دیمکده در . عبدالقاهر بغدادی هکذا حکى الشعبى فی مقالاته ، و ذکر ابو عیسی الوراق فی کتابه ، و حکى زرقان و حکى شیخنا ابوالحسن ، ذکر هشام بن سالم ف ذکر الکعبی فی مقالاته الخ دیمکده در . ابوریحان البیرونی ، اثرینک مقدمه سنده سائر دینلرک مذهبیرینه عائد منابعدن اولوق

اوزره ابو عباس ایرانشهری ایله زرقانک اسملرینی ذکر ایدیور .

ابن تیمیه اسلام مذاهنه عائد منابعک اکثریسنه باش اوردیغنی سویلهر . منهاج السنه و موافقه صرح المنقول نامنده کی اثرلرنده مذهبیره دائر یازانلر آراسنده محمد بن وضاح ، ابن نوبختی نک اثرلرینی ذکر ایتمدیکی کبی فضله اولارق « احمد بن خنبل » ک « ردالجهیمیه » نامنده کی اثرینی ده بومنابع آراسنه وضع ایتمکده در [۲]

ابن تیمیه ، احمد بن خنبلک اثرندن ماعد ابوتون بو اثرلری فکر تنقید ایله داها دوغریسی بد و تزییف قصدیله ذکر ایدر .

عبدالقاهر بغدادی ایسه کزیاذه ابوالقاسم عبدالله بن احمد الکعبی نک اثری ایله و اونک فکرلرینی تنقید ورد ایله اوغراشمقده در .

معتزله دن کعبیه فرقه سنک رئیس اولان بو ذات زمان اعتباریله ابوالحسن الاشعری به یاقین اولدیغنی حالده مقالاتی مشارالیه دن اول یازمشدر [۳] امام اشعری نک بو اثری کورمش اولدیغنی و بعضاً کعبی نک مذاهبه دائر اولان بیاناتی قبول ایتمه مش اولدیغنی آ کلاشیور . عبدالقاهر بغدادی نک (الفرق بین الفرق) نام اثرنده کی بیانه نظر آ کعبی ، خوارج فرقه لرینک اجتماع ایتمدیکی نقطه لردن بری کنه ارتکاب ایدنلرک تکفیری اولدیغنی قید ایتمدیکی حالده شیخ ابوالحسن الاشعری بوکا راضی اولمایور . عبدالقاهر دوغریسی شیخز ابوالحسن ک

[۱] شهرستانی نک مطالعه ایتمدیکی و اثرنده مأخذ اوله رق کوستردیغی اثرلر ایله ریده کوسته ر یله جکدر .

[۲] احمد بن خنبل ک ردالجهیمیه به دائر اولان اثرندن برنسخه روان کوشکی کتبخانه سنده ۵۱۰ نوزورده مقید مجموعه داخلنده در . بو اثرک یکنه نسخه اولدیغنی و مذاهب مسئله لرنده موجود منابعک اک قدیمی بولوندیغنی قوتله تخمین ایدیله بیلیر . مجموعه ده احمد بن خنبل ک ردالجهیمیه سنندن صورکرا برده ابن منده نامیله معروف شیخ ابو عبدالله محمد بن اسحقک « الرد علی الجهمی » نامنده برکتابی واردر . بو اعتبار ایله مجموعه اهمیت فوق العاده بی حائزدر .

[۳] ابوالقاسم عبدالله الکعبی ۳۱۹ ده امام ابوالحسن الاشعری ۳۳۰ ده وفات ایتمشدر . کشف الظنونده کمینک ، اثرینی ۲۷۶ تاریخنده یازمغه باشلامش اولدیغنی قید ایلمکده در .

نقل ايتديكيدر و كهي نك كناه ارتكاب ايدنلرك تكفيرى خصوصنده خوارچك اجماع ايتدكرينه دائر اولان ذعواسى خطادرد، دييور. كهي نك معتزله فرقه لر ينك اجماع ايتدكيري مسائل حقنده كي بياناتى ده بالذات عبدالقاهر بغدادى اوزون اوزادى به ردايدييور و كهي كندى مذهبداش لر ينك فكلر لرينى بيان ايدر كن خطا ايتشدرد ، دييور .

آ كلاشيدور كه كهي مقالاتى امام اشعربنك مقالات الاسلاميين نام اثرندن اول و معتزله مذهبى مدافعه و ديكر لر ينى رد مقصديه يازمش ، شيخ ابوالحسن الاشعربن ده اساس اعتباريله بويله برفكلر مخصوص تعقينه مخالفت ايتديكي كي بمضاده كهي به تعريض ايتمش دره عبدالقاهر بغدادى ايسه كهي يي و كندى فكلر لر ينه موافق اولمايان مذهبلرى رد ايتك هيچايله قلمه صاير ايتشدرد .

شيخ اشعربنك مقالاتك مقدمه سنده شوسوزلرى سويليور : «مقالانه دائر يازى يازان عالمرك حكايه واديان و مذهب اربابنه اضافه ايتدكيري شيلر حقنده ناقص و قاصر معلومات و يرهن و مخالف لر ينك فكلر لرينى يازار كن خطا ايدن كيمسه لر كوردم . بونلر مخالف لر ينى تشديق ايتك قصديه يالاه كوو دييور و مختلف مذهبلرك اختلافانى روايت ايدر لركن نقل ايتدكيري شيلرده ده ريناشمه يي و تحقيقات لازمه اجرا ايتمه يي ترك ايدسيورلر و حتى مخالف لر ينك سوزيه ، دليل سزه شونى ايجاب ايتديرييورديه ظن ايتدكيري بعض شيلرى اضافه ايدر لركن بوايسه مدققلرك و ممتاز لرك يولى دكلدر . »

شيخ اشعربنك بوسوزلرى ايله تنقيد ايتديكي آداملر آراسنده « كهي » نك داخل اولدينى شه سزدر .

كهي نك مقالاتى مع الاسف استانبول كيتبخانه لر نده بولونامامشدر . امام ابوالحسن الاشعربنك « مقالات الاسلاميين » نى ايسه آياصوفيه كيتبخانه سنده موجوددر [۱]

[۱] « مقالات الاسلاميين » ك آياصوفيه كيتبخانه سنده ايكي نسخه يى واردرد . بونلردن برى ۴۳۸ صحيفه در . على بن ابى بكر بن تميم خطبله ۵۸۷ تاريخنده يازلمش و مقابله ايدلشدر . بو نسخه نك باش طرفندن بر قسمى قوردلر عيش اولدينى ايجون غير قابل استفاده بر حالده در . عين كيتبخانه ده ديكر بر نسخه واردرد . احمد بن على بن محمد بن ابى السعود الحميدى طرفندن ۶۸۳ تاريخنده يازيلان بو نسخه نك يازيسى اولكي قدر اوقوناقلى دكسه ده نسخه تمامدر . بو نسخه لرى ايلك اول بولان مدرس شرف الدين افنديدر . شرف الدين افنديك تحقيقنه نظراً بو اترك ديكر بر نسخه يى استانبول كيتبخانه لر نده اولدينى كي جهان كيتبخانه لر ينك هيچ برنده يوقدر . بو اعتبارله نسخه نك قيمتداردر . عبدالقاهر بغدادينك اصول الدين نامنده كي اثر نى ده شرف الدين افندى السهيات مجموعه سى صاين : ۵

ملل ونحل، مقالات ومذاهبه دائر قدیم منبعلردن اولمق اوزره یازلمش وبوکون
نسخه لرینک موجودیتندن معلوماً بولونمایان ده بر چوق اثرلر واردرکه بولنردن
« ابن ابی الدم » ک « فرق اسلامیة » وقاضی ابوبکر الباقلائییک و عبدالقاهرک « ملل ونحل » نامی
آلته کی اثرلرینی ذکر ایتمک لازمدر .

ابومنصور عبدالقاهر بغدادی (الفرق بین الفرق) نامنده کی اثرنده «وقد استقصینا
بیان احکام اهل الاهواء فی کتاب الملل والنحل» دپدیکی کبی دیگر بریند «وقدینا اقوال
المعتزلة والمشبهة واقوال سائر اهل الاهواء فی کتابنا المعروف بکتاب الملل والنحل» دیمکه
کندیسنک الفرق بین الفرق دن مفصل اولمق اوزره ملل ونحل نامی آلته بر اثر وجوده
کتیردیکی آکلاشیلیمقدمه در [۱]

کذا شیخ ابومنصور محمد مائزیدینک مقالات نامنده بر اثری اولدینی کبی صروج
الذهب مؤلفی علی بن حسین المسعودینک ده «المقالات فی اصول الدیانات» نامیله بر اثری واردر .
ابن تیمیه نیک منهاج السنه سنده بعضاً ذکر ایلدیکننه باقلاچق اولورسه امام ابوالحسن
الاشعری نیک برده «مقالات غیرالاسلامیین» عنوانلی اثری اولدینی آکلاشیلیر .

فقط بوموضوعه دائر یازیلان اثرلرک عددینی چوغالتمق موضوع بحث دکلدیر . خفا
ومجهولیت اورتولری آلته کوموله ن علم دینه لرینی زنیکنینشدیره من . بوراده بمحتمزی
علاقه دار ایدلر بوکون معلوم وکتبخانه لریمزده موجود اولانلردر .

بونلر ایسه مع الاسف پک محدوددر . بونلرک اک قیمتلیسی وتاریخ اعتباریله اک قدملیسی
یوقاریده سوبله نیلیدیکی اوزره مقالات الاسلامیین در . بوندن صوکر مطبوع اولارق المزده
موجود اولان عبدالقاهر بغدادینک (الفرق بین الفرق) ایله ابن حزم الظاهری نیک (کتاب
الفصل فی الملل والاهواء والنحل) نام اثرلیردر [۲]

بولشدر . استانبول کتبخانه لرنده واقع اولان تحریات نتیجه سنده بو اثرک دیگر بر نسخه سی
اولادینی ده تحققی ایتمشدر . بو اثرلرک هر ایکسی تاریخ علمیز ایچون پک بویوک قیمتی حائزدرلر .
[۱] مشارالیهک بنه مذهبزه هائید اولمق اوزره فضائخ المعتزله ، فضائخ الکرامیه نامیله بر اثری
اولدینی کی تاریخه ریاضیاته وکلامه هائید برچوق اثرلری ده واردر . موضوعمزی علاقده دار ایتمه دیکندن
ذکر ایلمه مشدر . قاضی ابوبکرک اثرینه کشف الظنونده مطلع اولدق ابن ابی الدمک اثرینی وافی
بالوقیات نده صفدی ذکر ایدیور . اوراده ، کبی تک افکارینی ابن ابی الدم دن نقل ایتمکده در .
[۲] امام ابو منصور عبدالقاهر بن طاهر محمد البغدادی ۴۲۹ تاریخنده وفات ایتمشدر . امام
ابی محمد بن احمد بن حزم ۴۵۶ تاریخنده وفات ایتمشدر . ابن حزمک کتابی مصدره طبع ایدلش
وهامشنه شهرستانی نیک اثری وضع ایرلشدر . بونک استانبول کتبخانه لرنده اک ابی نسخه سی حاضر

شهرستانینک اثرندن اول یازلمش اولوب ایوم کتبخانه لریمزده موجود اولان داها بیر قاج اثر واردر. بونلردن بری « ابو محمد عثمان بن عبدالله ابن الحسن العراقی الحنفی » نك « کتاب فی ذکر الفرق واصناف الکفر » نامنده کی اثری، دیکری ده ابوالمظفر طاهر بن محمد الاسقرائنی « نك « کتاب التبصیر فی الدین وتمییز الفرقه الناجیه عن فرق الهسالکین » نامنده کی اثریدر . بونلردن داها مهم اولق اوزره برده ابو محمد نامیله معروف مدقق بر ذاتک « کتاب الفرق » نامنده بر اثری واردر. بونلردن ماعدا برطاقم رساله لزوستفرق حدیثک شرحی املیله وجوده کتیرلمش کتابلر وارسهده بونلر ملل ونخل ومقالات طرزنده یازلمش اولمادیبی ایچون موضوعمزی اساسلی صورتده علاقه دار ایتمه مکده در . بونلر ایچنده جالب دقت اولانلر « ابوالقاسم عبدالواحد کرمانی » طرفندن ستفرق حدیثک شرحه دائر یازیلان بر رساله ایله (محمد بن عبدالله الجزری) نك « کتاب المخترع فی الرد علی اهل البدع » نامنده کی اثری [۱] و امام ابوسعید دارمینک « الرد علی الجهمیه » عنوانی آلتنده کی رساله سی [۲] و ابوالعالی محمد بن عبداللهک کتاب بیان الادیان نامنده کی کتایدیر [۳] بونلردن موضوعمزی یاقیندن علاقه دار ایندئرک مندرجاتی و اصولی حقنده ایلیده بر رفکر اجمالی ویریه جکدر . بونلر خارچنده کتبخانه لرده ابو جعفر عمر نسفی نامنه قید ایلمش مذاهبه دائر اثرلر کورولدیکی کبی داها مؤخر تاریخلرده یازلمش اولانلرده واردر . از جمله لالهلی ۱۲۳۷ عاشر افندی مجموعه لرنده حقیقده ۱۱۵۰ عاشر افندی حقیقده ۵۳ نورعثمانیه مجموعه لرنده ۱۹۵۴ مذاهبه دائر اثرلر کورولمکده در . بونلر صرف مذهبلر اوزرینه یازلمش اثرلری

افندیده در . الفرق بین الفرق ک اصل نسخهی برلین کتبخانه سننده در . ایکنچی بر نسخهی بولونامادیبی ایچون کتاب برلین کتبخانه کی نسخه ده اولدیقی قدر صوک قسمی (بشنجی فصل) نقصان اولارق مصرده طبع ایلمشدر .

[۱] بوائز کورولی کتبخانه سننده (۸۵۲) نومروده مقیددر . مؤلفک خط دستیه و ۶۴۹ تاریخنده یازلمش قدیم بر نسخه در .

[۲] کورولی کتبخانه سننده (۸۵۰) نومروده مقید مجموعه داخننده در . مجموعه ده امام ابوسعید دارمی نك برده بشر المریسی نتمیل ایدن بر مؤلفک جهیمیه دائر یازیلی اولدیجه مهم وقوتلی بر اثره قارشی « کتاب فیه نقض علی المریسی الجهیمی » نامنده مقید بر اثری واردر . عین مجموعه ده کرك امام ابو سعید دارمی نك و کرك بشر مریسی نك ترجمه حاللرینه دائر پارچهلر واردر . امام دارمی نك « رد الجهمیه » سنی ثابت بن محمد الازدی ۴۵۶ تاریخنده ایبی واسطه ایله کندیسندن روایت ایتمدیکی اثرک مقدمه سننده کورولمکده در . شوخالده اثرک اصلی ۴۰۰ تاریخندن اوله عائد اولیور .

[۳] بوائز موسیو شیفر طرفندن یارسده (۱۸۸۴) تاریخنده نشر اولونمشدر .

تشکیل ایدر . ایوم معلوم اولان و مناسبتله مذهبلردن بحث ایدن بونلر خارچنده داهای برچوق اثرلر واردر .

تاریخلرک و ترجمه حاله دأثر اثرلرک (صفدی و انساب سمعانی کبی) جغرافیا ، مسالک و ممالک کتابلرینک مختلف یرلرنده [۱] حق ادبیاته دأثر اولان کتابلرک ایچنده [۲] مذهبلره دأثر ایضاحات واردر . شرح موافقک صوکننده مذهبه دأثر بر بحث واردر . بونلر بوموضوع اطرافنده نه قدر اثرلر یازلدیغنی ونه قدر امکلر صرف ایدلدیکنی وانحأ کوسترر .

۱۸

بو کتابلرده تعقیب ایدیلن طرز لر و غایه لر

مذاهبه دأثر یازیلان کتابلرده اوزمان علماسنک مختلف اقلیملرده کی انسانلری طانیق ایچون نه درجه مساعی صرف ایتدکارینی حیرت و تقدیرله کورویوروز . بوموضوع کیتدکجه ایشلمه سنی موجب اولان سبیلر آراسنده حکومت و سیاست ایجاباتنک مهم بر موقع اشغال ایتدیکی شبهه سزدر .

اساساً اکثریتله مذاهب اطرافنده یازیلان کتابلر و مقاله لر ، علمی اثرلر وجوده کتیرمک آرزوسدن زیاده دینی حسلری تطمین ایتمک و حکومتلرک طوتونا بیللمه لر ایچون مسلکی احتراصلری تحریک ایتمک احتیاجلرندن دوغمشلر و قوتلری بومبعلردن آلمشدر . تنکیم مذهب اختلافاتی بفضأ یکیدن حکومتلرک دوغماسنه سبب اولمش و بعض بویوک حکومتلرک انقسامه اوغراماسنه و بعضیلرینک بوسوتون منقرض اولماسنه بادی اولمشدر . ابن تیمیه بنی امیه دولتتک انقراضی اسبابی ایچنده بویوک بر عاملک ، مذهبلر اولدیغنی الفرقانده سویله یور . عباسیلرک بوتون تاریخی ایسه مذاهب دالغالی ایچنده جریان ایتمشدر . فاطمیلرک شیعیلکی ، عباسیلره قارشی قویا بیلیمک ایچون توسل ایدلمش بر تعبیه حر کتندن عبارتدر . صفویلرک شیعیلکی سلطان سلیمه قارشی استقلال اندیشه سندن دوغمش اولدیغنی کبی

[۱] لیدزده باصیلان عربی جغرافیا سه یرلرنده مذهبه دأثر برچوق معلوماته تصادف ایدیلر . بومناسبتله مقدسی نک ۱۸۷۷ده لیدزده باصیلان « احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم » نامنده کی اثرینی و مقریزی نک خطط فی خاطر لامق لازمدر .

[۲] صبح اعشی ده مذاهب حقنده معلوماته تصادف ایدلدیکی کبی مبردک کاملنده بالخاصه خوارج حقنده صحیح و مفصل معلومات واردر .

توركييا تاريخنك بعض آنلرنده شيعيلكه قارشى قوتلى عكس العمللر كورولمىسى بو سياست انديشه سنك تاثيرى اولديغنده شهبه يوقدر .

مذهبلرك منشاألرنده اكثرثيا سياسى براحتراض كورولديكى كى اونلرى ادامه وترصين ايجون يازيلان اثرلردده عيى غايه يى كورمك قابدر .

مذاهب ومسالكه دائر يازيلان كتابلر ايجنده ، دوغدينى مملكت حكومتك حسيات وتلقياننه آقيرى يازلمش اثرلره كوچ تصادف ايندلكه برابر بويه اثرلرك موجوديتى تقديرنده محررينك اكثرثيله ديكر برحكومت نام و حسابنه چاليدشدينى ويابكى وخصوصى بر سياسيت انديشه سى آلتنده اثرينى يازمش اولدينى ظنى حاصل اولماق قابل دكلدر . بو كى آثار ايجنده علم قايقوسى و علم انديشه سى ايله ، بوبابده مكتسب معلوماتى ضياعدن قورومق ووطنداشلىرىنى معلومانندن مستفيد ايتك ارزوسى ايله اثر يازانلرك موجوديتى قبول ايتديكمز زمان ، فكر جريانلردن دوغان سياسى براحتراض اولمقسوزين دوغان برمذهبك ياقين بر آنده سقوطى كى بونلرك اثرلرينكده ياقين بر آنده ضايع ومنسى بر حاله كلديكى تخمين ايد بيليرز .

ألزده بوكون بوموضوعه دائر يازيلان اثرلرك ندرتى ايضاح اينن نقطه لردن برى بودر . سياسى انديشه دن آزاده بر حالت ايله يازيلان اثرلر ايسه اكثرثيله دينى ومذهبى بر هيچانك تاثيراتى افاده ايدرلر . شهبه سز هر هانكى بر منفعت انديشه سندن اوزاق ، تماماً حسبى بر علم قايقوسى مدنيتك مرقى دورنده بيله ايريشيله ميه جك بر مفكورددر . بوروح تاريخ علميمزده اوقدر دهرين تاثيرلر اجرا ايتمشدر كه حتى نه بر مفسرك ، محضا تفسير اولق ايجون نه بر محدثك محضا حديث اولق ايجون اثر يازديغى كورمك بك مشكلدر . مفسر ومحدث كندى مذهبلىنه كوره تفسير وحديث يازمشلر وبونلر ، ادبيات ايله اشتقال ايدنلره وارنجه به قدر منسوب اولدقلى زمره اعتقادلىرى ترنم ايتمشلردر . بوسيله موضوع بحث اثرلرده هر مؤلفك كندى مذهبندن ماعداسنى تصوير ايدر كن اونى دائماً ياقلامق ايستهديكنى كوره جكز .

بالكز امام ابوالحسن الاشعربنك بو كوچوكلكه تماماً دوشمه ديكنى كورمكه مباهى يز . مشاراليه ، اثرينك باشنده مخالفلرينك فكرلرينه قارشى حجت ايرادىنى قبيح ايدىيور مخالف مذهبلىرى يالكز نقل ايتمكه اكتفا اولونماسى خصوصى علمى بر حركت اولق اوزره كوسترييور . وشايدان دقتدر كه اثرنده تماماً بوفكرلرينه صادق قالور . شيخ اشعربنك

مقالاتك قيمتى آرتديران شيلرك اك برنجيسى بودر . اكر ابوريجان بيرونى يده استثناء ايدجك اولورسوق ديكر مؤلفلرك، اكثر يتله مذاهب واديانه دائر وجوده كتيردكلرى اثرلرده اسلاميت ايچنده دوغان مذهبلى شرح وتفصيل ايدهركن اونلرده چوروك كوردكلرى نقطه لره اشارت ايتك وكنديليرينك مشرب ومذهبه اويفون كلمين افكار واعتقاداتى رد وابطال ايله مك غايه سى ايله حركت ايتمش اولدقلى نتيجه سته واصل اولورزه بومؤلفلره، اسلاميت خارجنده كى اديان ومذاهب مختلفه يي ده اونلرك آفاقى قيمتلرينى هيچ نظر دفته آلمادن ، صرف انفسى بر كوروشله ، مناقشه ، جرح وترييف ايدهرك منسوب اولدينى دين ويامذهبك مظفريتنى اعلان وبوصورتله دىنى بر وظيفه ايفا ايتك . املنى بسله مشلردر .

*
**

آل سبكتكينك هندستانده كى فتوحاتى اوزرينه هند لسانلرينى تحصيل ايدهرك هندليرك افكار وعاداتى ، مراسم وعباداتى زمانك عالمرينه واداره آدملرينه بيلديره ن ابوريجان بيرونى (ابوريجان محمد بن احمد الحوارزمى البيرونى) هند احواله دائر اولان قيمتدار اثرى ايله هم حكومتى ايچون نافع بر خذمت ايفا ايتك هم ده علمايه هند اعتقاد و افكارينى اولدينى كى آكلامق خصوصنده فائدىلى بر رهبر تقديم ايتمشدى . كندى تعبيريله هندليرله قاريشمغه مجبور اولانلره سرمايه واونلره مباحثه ايتك ايسته ينلزه يارديم ايتمش اوليوردى .

مشاراليه اسلافنك ، يازدقلى مقالات ده بى طرف قالامادقلىنى ، بر طاقم جدل مناقشه لرى ايله مسئله نك قيمت علميه سنى دوشوردكلرينى سويله يور .

هند احواله دائر اثرينك مقدمه سنده كى فكرلرى شايان دقدر : « مذاهبه دائر بعض اثرلرده معتزله نك « الله تعالى بذاته عالمدر » سوزينى ، عوامى معتزله علميه تحريك ايتك . ايچون « اللهك علمى يوقدر » شكلمنده يازدقلىنى كوردوم . بو طرز حركت بالخاصه بر ديندن تشعب ايدن مختلف مذهبلرده بومذهبلى بر برينه ياقين وقاريشق اولدينى ايچون ، بارز بر صورتده كورولنكده در . متفرق دينلرده بالخاصه اصول وفروعده مشاركت اولمايانلرده . بونلر اوقدر بارز دكلدر . بنده موجود اولان مقالات كتابلرنده وبونلرك افكار وديانات خصوصاً سنده يابدقلى شيلرده هب بوحركتى كوردوم . هيچ برى ميل ومداهنه يه توسل

ایتمکسزین مجرد نقل ایتمک قصدیه چالدیشماپور. یالکز ابوالعباس الیرانشهری هیچ بردینه منسوب اولمادینی وکندی مخترعنده منفرد بولوندینی ایچون اثرنده غایت صحیح معلومات ویرمشدر. موسی الیهک یهودی ونصاری مذهبیرینه دأر اولان بیاناتی وتورات ایله انجیلک متضمن اولدینی شیر حقنده کی روایاتی پک کوزلدر. مانویه بی وملل متفرقه حقنده کی خبرلری تفصیلات ایله یازمشدر. هندوشمنیه فرقه لرینه کلاجه بوراده اوقی هدفندن دونمش وزرقانک کتابنه صابلا نمشدر. « بوفکرلری بیان ایتمکدن سوکرا ابوریحان، کندی کتابی ایچون» بو کتاب هجت وجدل کتابی دکلدر. بناء علیه نه خصم طرفنک دلیلرینی، نده اونلره جواب اولاجق دلیللری یازاجق دکلم. بو کتاب یالکز حکایه ایده جک وهندلیلرک فیکرلرینی اولدینی کی ایراد ایده جکدر. « دیبور.

ابن حزم ایسه منسوب اولدینی ظاهری مذهبی مدافعه مقصدیه قلمه صارلمش اولدینی اثرینک هر طرفنده افاده ایتمکده در. نتکیم کتابنک باشنده براهین صحیحه ایرادینک مقصود اولدینی سویله مکده در. شهرستانی اثرینی، اوقویانلرک بصیرتلی داورانمالری وعبرت المالی ایچون یازدینی اثرینک دیباجه سنده سویله دیکی کی مندرجاننده ابومنصور بغدادی قدر ایلری کیمه سه بیله ایکی ده برده مخالفلرینه طاش آتمقدن کندینی آلامبور. الفرق بین الفرق ده بو خصوصیت داها بارزدر. مؤلف اثرینک باشنده شوآتی اوقومقدمه در: (لَيْهَلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنِ بَيْتِنَا وَيُحْيِي مَنْ حَيَّ عَنِ بَيْتِنَا).

۵۰۴ تاریخنده یازلمش اولان ابومحمدک کتاب الفرق ده تماماً بو مقصد ایچون قلمه آلمشدر. کتابنک مقدمه سنده سویله دیکی شوسوزلر بوروحک اثریدر:

« بن دینلر حقنده انسانلرک غافل وبدعت وهوا اهله قولاق اصمق صورتیه مذهبیرینک فاسد اولدینی کوردم. بوراده یتمش فرقه نک هر برینک عقیده لرینی بعض کیمه لر بونلرک بدعتلرینه الدانوب کیرمه سینلر دیبه ذکر اییورم. اهل سنت واجماعتی تشکیل ایدن نجاه فرقه سنک عقیده سنفی ده « کتاب الفرق ک آخرینده ذکر ایده جکم. » عراقینک کتابی ایسه کندیسی طرفندن تمغالانمشدر. کتابک اسمنه « هذا کتاب فی ذکر الفرق واصناف الکفر» دیسه سی کتابک نه مقصدله یازلدینی کوسترمک ایچون کافیدره ابوالمظفر طاهر اسفرائینی (وفاتی ۴۷۱) نک. کتاب البصیر « ی ایسه شومقصد ایچون یازلمشدر: (اسلام بلده لرنده بدعت اربابندن برطاقم کیمه لر چیقمشلر درکه عوامه خدعه ایدرلر وکندی لرینی اهل سنتدن کوسته ردرک اونلرک فیکرلرینی بوزویورلر. جاهلر،

یو کیلرک حالتی نه بیلسین! بونلر کندیلرینی قوی وغالب کوستیرلر. حق صورتنده افسادانده بولونورلر. وزیر «ابوعلی حسن بن علی بن اسحاق» ک اهل دینه تصرحت ایتمک ایچون چالیشدیغی کوریورم، بوسبيله مفسد و مخالف اولانلرک تلیساتندن خلایق قورومق ایچون بو کتابی یازدم .

شایان دقتدرکه هر هانکی اسباب تأثیريله وهر هانکی مقصد آلتنده اولورسه اولسون بوموضوع اوزدیرینه یازیلان اثرلر علمی قیمت و اثرده تعقیب ایدیلن اصول اعتباريله یکدیگرندن بارز فرقلره آیریلرلر .

ابوریحان محمد بیرونی، اثرنده مشاهده اصولدیرینه اهمیت ویریبور. یوقاریده بحث ایدیلن «کتاب فی تحقیق ماللهند من مقوله مقبولة فی العقل او مردولة» نامنده کی اثرینه «انما صدق قول القائل لیس الحجر کالعیان لان العیان هو ادراک عین الناظر عین المنظور الیه فی زمان وجوده و فی مکان حصوله [۱]» سوزلریله باشلیور .

امام ابوالحسن الاشعری نیک مقالاتنده و عبدالقادر بغدادینک الفرق بین الفرقده باشند قارا برحرکتله و اولی اولارق بر مذهبی بر آدمک تأسیس ایتدیکی فکرینک قبول ایدلدیکی کورولیور . ابن حزمک «کتاب الفصل» نده ایسه مذهب لک مسائل علمیه دن و اعتقادلردن نشأت ایتدیکی فکری موجوددر. (کتاب الفرق) صاحبی ابو محمد ایسه دهاها اساسلی بر اصول تعقیب ایدیور .

وبونلر هیچ بر تاریخی تکاملی و تدریجی انکشافی تعقیب ایتیور. ابوریحان بیرونی (وقائی ۴۳۰) ابن حزم دن اسکی اولدینی حالده اصول علمیه سی چوق قوتلیدر . ابن حزم (وقائی ۴۵۶) شهرستانی دن اسکی اولدینی حالده دها علمی بر اصول تعقیب ایتشدر . ابو محمدک ۵۰۴ تاریخنده یازدیغی (کتاب الفرق) ک اصولی ده شهرستانی نیک تعقیب ایتدیکی اصولدن دها جانلیدر. بناء علیه محترم مؤلفلر، علمی تماماً انفسی و شخصی بر متاع کبی تلقی ایدرک کندی قریحه لرینک کیف ما اتفق طلوعاتی اورتابه آتمشور و مذهب لک تدقیقنده دقت ایدیلرک نقطه لری آراشدیرمه و بو تدقیقاری ایلری کورتوره چک اولان علم اصولنه و نهایت او تاریخنه قدر یازیلان اثرلرده کورولمکده اولان اصوللردن هانکی سنک بومسائل و مذهب لری دهاها نافع بر صورتنده یازمغه الویریشلی اولدینی خصوصنه اصلا التفات ایتمه مشلردر .

[۱] خبر ، مشاهده کبی دکدر دین کیمسه نیک سوزی حقیقه دوغریدر؛ چونکه مشاهده وعیان ، مشاهده ایدن کیمسه نیک بالذات ، مشاهده ایدیلن شیئی اولدینی کبی ، وجود بولدیغی زمانده و حصول بولدیغی مکانده ادراک ایتمه سی در .

کتابلرک طرزلی و ترتیبلری ده بویوک تحوولر کوسترمکده در . بویابنده کی اثرلرک بعضیلری مذهبیلری رده تخصیص ایدلمش وبوسبیله مسئلهلر اوزرندن یورولمشدر . دیکر بعضیلری اسلام دائره سنده اولمایان مذهبیلردن باشلایارق هیچ دینی اولمایان فرقه لرله دینی اولوب اسلام اولمایان فرقه لری اوکجه ذکر ایتمش وبونلردن صوکر اسلام اولوب ده مؤلفک اعتقادینه مخالف اولان مذهبیلری یازلمشدر .

بعضیلری خوارجدن، بعضیلری شیعه دن باشلالمش ؛ بر قسمی تاریخ صیراسیله یازلمشدر (ابن تیمیه) الفرقان بین الحق والباطل (ص ۳۶ و ۳۷) نامنده کی اثرنده بوجهته تماس ایدره ک شو صورتله اداره کلام ایتمکده در :

(علماء، مذهبیلری ترتیب خصوصنده مختلف صورتده حرکت ایتشلردر .

بعضیلری مذهبیلری ظهوری تاریخنه کوره ترتیب ایدر و خوارجدن باشلارلر؛ بعضیلری اعتقادلرینک فنانی وایلیکی ، خفت و غلظتی درجه سنه کوره اهل مذهبی ترتیب ایدرلر . و مرجئه دن باشلار، جهیمیه ده بیتیریرلر . تکبیم احمدک اصحابی بویله یامشدردر: اوغلی عبدالله و امثالی، و خلال، ابو عبدالله بن بسطه و امثالی، و ابوالفرج المقدسی کبی . کک تاریخ صیراسنه کوره و کک اعتقادلرک درجه سنه کوره مذهبیلری یازانلر اثرلرینی جهیمیه ایله بیتیریرلر . زیرا بونلر ، بدعتلری اک غلیظ اولانلردر « بخاری » ده بویله در . صحیحی کتاب ایمان ایله یعنی مرجئه یه رد ایله باشلامش و کتاب توحید ایله یعنی جهیمیه ایله و زندقلری رد ایله بیترمشدر .

آنحقی کلامه دائر کتابلر تصنیف ایدلدکن صوکر توحید و صفات بخلری تقدیم ایدلمک باشلالمش و جهیمیه یی رد ایتکده لزو ملی کورولمشدر . ابوالقاسم طبری اصول سته یه دائر کتابنی بوضورتله یازمشدر .

بهتی ایسه بوسوتون آری بر اصول تعقیب ایدره ک هر صنف ایچون بر اثر یازمشدر . صفاته دائر آری، قدر ایچون آری ، ایمان مسئله لری خفته آری، دلائل نبوت ایچون کذا بعث ونشور ایچون آری کتابلر یازمشدر .

ابن تیمیه بوسوزلی ایله بویابنده کی اثرلرک کچیردیکی صفحه لری بر درجه یه قدر کوسترمک ایسته یور . فقط ابن تیمیه آ کلاسیلان مذهبیلرله اوغراشمغه او قدر دالمش که آرتق هر شیئی مذهب مناقشه سی ماهیتنده کورمک باشلامش و « صحیح بخاری » یی مرجئه یه رد ایله باشلاتوب جهیمیه یه رد ایله اکمال ایتدیریبور .

مع مافیه ابن تیمیه بومستلده بوسبوتون حقمسز دکلدرد . چونکه بخارینک، جدیدی، محترینی تدقیق ایدرک شرایط صحته توافق ایدنلری طوبیلامش اولق ایچون یازدیغنی ادعا ایتک مشکلدرد . مؤلفلرک اولجه قبول ایتدکلری اعتقادلردن وفکرلردن مجرد اولارلق تام برعلم حسیلدیکی ایله اثرلرینی یازدقلری پک کورولمییور .

تکیم امام بخاری (ابو عبدالله محمد بن اسماعیل) کندی شرائطنه توافق ایدن بعض حدیثلری کتابنه درج ایتدیکی کی بابلرک ترتینده اولجه قبول ایتمش اولدیغنی فکرلری مدافعه واونلره مخالف اولانلری رد ایتک مقصدیله حرکت ایتدیکی ظنی قوتلیدر . کندیسنک « خلق افعال » دائر اثر یازماسی ده بوشبهه یی قوتلندیره جک اسبابدن عد ایدیله بیلیر [۱] .

مؤلفلرک مذهبلی تصنیف خصوصنده اولدیغنی کی تعداد خصوصنده اختلاف ایتدکلرینی کورویوروز . برقمسی هیچ برعدله مقید دکلدردر . یتمش اوچ فرقه داخلنده یازی یازانلر ، کندیلردن سوکرا چیقاجق مذهبله صیقیناجق بریر بر اقایه جق صورتده اونلری دولدورمشلردر . حتی شیعه دن بری یتمش اوچ فرقه یی شیعه مذهبلی ایله دولدورمش وبونلرک خارجنده قالانلری اسلام عد ایتمه مشدر .

احمد بن حنبل ک اصحابندن یوسف بن اسباط ، عبدالله بن المبارک کی ذوات ، جهیمیه یی یتمش ایکی فرقه خارجنده عد ایدرک یتمش ایکی فرقه یی شیعه ، خوارج ، مرجئه ، قدریه شعبه لری ایله دولدورمشلردر [۲]

آنا مذهبلی تعیین خصوصنده ایسه هیچ برزمه محررین آراسنده توافق کوروله یور . خلاصه مؤلفلر بو خصوصده تعقیب ایدیله جک اصولده اولدیغنی کی اثرلرینک طرزنده ، مذهبلرک تصنیفده وعدد خصوصنده دقتلی حرکت ایدمه مامشاردر .

موضوع بحث اثرلرک محتواسنی و اثرلرده تعقیب ایدیلن غایه و اصول حقنده داها صریح بر فکر ایدندیکمز زمان بوتقطه لر، داها یاقیندن کوروله جکدر .

[۱] امام بخارینک خلق افعاله دائر اثری سلیمانیه طائر افندی کنبخانه سنده نومرو ۱۳۹ ده

مقیددر .

[۲] الفرقان بین الحق والباطل (ص ۱۱۱)

امام اشعريٰنك مقالاتی

شهرستانیدن اول مذاهبه دائر یازلمش اثرلردن نسخہسی موجود بولونانلرک مندرجاتی واصولی حقنہ فکرایدنک ایچون بونک الک قدیمی اولان ابوالحسن علی بن اسماعیل الاشعری « نك » مقالات اسلامین « نامندہکی اثرندن باشلا یارق بو خصوصہکی کتابلری بر آز تحلیلی ومندرجاتہ کوز کزدیردم :

شیخ اشعری اثرینہ ، دیاناتی بیلیمک وبونلرک آراسقی فرق وتمیزاتیمک ایستہینلرایچون مذهبلی ومقالہلری اوکرنمک لازمدر ، دیبہ باشلار . ویدیورکہ :

« بو خصوصہ یازی یازانلر تحقیق ایتمدن یازمشلر ومخالفلرینہ اضافہ ایتدکلری شیلردہ خطا ایتشلردر . بن ایسہ مذاہب خصوصندہکی فکری احتصارہ رعایت ایدہرک وسوزی اوزاتمایارق شرح ایدہجکم : مسلمانلر پیغمبرلرندن سوکرہ برچوق خصوصاندہ اختلاف ایتشلر وبربرلیخی تضلیل ایتشلردر . بوضورتہ قاریشیق برطاقم حزبلر حصولہ کلشدر ؛ برنلر « اسلام » نام عمومی آئندہ طوبیلانیرلر .

اسلام آراسندہ ایلمک اختلاف امامت مسئلہسندہ حادث اولمشدر وحضرت عثمانک قتلہ منجر اولان مسئلہیہ قدر باشقہ اختلاف حصولہ کلہمشدر . امامندن سوکرا حضرت علی نك خلافتی ، طلحہ وزیر مسئلہسی وصفین محاربهسی اختلافہ سبب اولدی . ابوموسی الاشعری نك حکم اولارق کوندراہسی اوزرینہ علی طرفدارلرینک برقسمی خروج ایتدیلر وبونلرہ خوارج نامی ویرلدی کہ بو اختلاف بوکونہ قدر دوام ایتکدہدر .

مسلمانلر اون صنفہ آیرلشلردر :

شیعیلر ، خازجیلر ، مرجه ، معتزلہ ، جهمیہ ، ضراریہ ، حسینیہ ، بکریہ ، عامہ واصحاب حدیث وعبداللہ بن کلاب القطان اصحابی اولان کلایبہدر .

شیعیلر اوچ صنفدر . بونلرہ شیعہ دنیلیمہسی علی بہ تابع اولدقلری واونی سائر اصحابدن مقدم عد ایتدکلری ایچوندر .

بو اوچ صنفدن بری قالیدر . غالبہ دنیلیمہسی ، علی حقنہ غلواجمہلرندن واونک ایچون بو یونک سوز سوبلمہلرندن نشأت ایتشدر . بونلر اون بش فرقهدر :

اون بش فرقه نك برنجیسی بیانیہدر . بونلر بیان بن سمعان التمیمی نك اصحابیدر .

دیر لکه الله انسان صورتند، در و کندی و جهندن ما عدا هر شیئی هلاک اید، جکدر . بیان ، زهره بی دعوت ایتدیکنی و زهره نك کنديسنه اجابت ایتدیکنی و بونی اسم اعظم ايله یاپدیغنی ادعا ایتمشدر . بیانی خالد بن عبدالله القسری قتل ایتمشدر . حکایه ایدلدیکنه کوره بوفر قیه منسوب اولانلرک چوغی بیان بن سمعانه نبوت اثباته ایتمشدر و ابا هاشم عبدالله بن محمد بن حنفیه ، بیان بن سمعانک امامتی تنضیص و اونی امام نصب ایتمشدر، دییه اعتقاد ایدرلر .

ایکنجی فرقه عبدالله بن معاویه نك اصحابیدر . اوچنچیسى حریبه، دوردنجیسى مغیره، بشنجیسى منصوریه ، آلتنجیسى خطاییه در .

خطاییه فرقه سیده بش فرقه یه آیرلمشدر . بوصوله غایه فرقه لری اون اولیور . اون برنجی فرقه، الله دن عبارت اولان روح القدس ك پیغمبر علیه السلامده اولدیغنه، صوکر اعلی ده، صوکر ا حسن ده ، صوکر ا حسین ده و نهایت محمد بن حسن بن علی بن محمد بن علی ده اولدیغنه اعتقاد ایدرلر . اون ایکنجی فرقه بی تکذیب و علی بی تالیه ایدرلر . اون اوچنجی فرقه شریعی، اون دردنجی سبأیه، اون بشنجیسى ده اللهمك؛ ایشلری محمدتقویض ایتدیکنی و بناء علیه هر شیئی محمدك یاراتدیغنی اعتقاد ایدرلر . الخ .

ایشته مقالات اسلامین ده ابو الحسنك یازدیغنی برنجی قسمك خلاصه سی بودر . بوراده بیانیه بی نمونه اولارق تمامیه یازدم . دیکر لری ده اونك قدر بعضاً داها آز و بعضاً داها فضايه ایضاحات ايله یازلمشدر . بونلر آراسنده بعض فرقه لرک اسملری یوقدر و هیچ برنده اشعری طرفندن مطالعه سرد ایدله مش و یالکیز حکایه ايله اکتفا ایدلمشدر . بوندن صوکر ا امام اشعری شیعه نك ایکنجی صنفی اولان رافضیه بی آ کلامغه باشلار . بوراده اول وجه تسمیه بی سویله دکن صوکر ا رافضیه نامی آلتنده طوبولانلرک مشترک اعتقاد لری ایضاح ایدر ، بونلر کاملیه خارج اولق اوزره یکر می دورت فرقه در . بویکر می دورت فرقه دن هر برنی وجه تسمیه سی و کندیلرینه مخصوص اولان فکر لری ايله ایضاح ایتدکن صوکر ا رافضیلرک اختلاف ایتدکاری مسئله لره کچر :

رافضیلر تجسیم خصوصنده اختلاف ایتدیلر، بونلر آتی فرقه در، حمله عرس مسئله سنده اختلاف ایتدیلر، عجا جمله می ، یوقسه الله می عرشى حاملدر . کذا الله حکمه قادر میدر، مسئله سنده سکز فرقه یه آیرلدیلر، قرآن مخلوقیدر، دکلیدر، قرآنه زیاده ادخال ایدلمشیدر، اللهمك اراده سی حقتده اعمال عباد، استطاعه ، ایمان، وعید ، عذاب ، اطفال و الخ مسئله لرنده

اختلاف ایتدیلر. امام اشعری بواختلافانی وهر فرقه نك فکیرلرینی رد وابطالہ قائلیمان بیان ایدر. صوکر ارافضیلرک رجالی کیملردر، کتاب مؤلفلری، حدیث راویلری کیملردر، بونلری کوستریر.

شعیملرک اوچنچی صنفی تشکیل ایدن زیدیه بی عین وجهله ایضاح ایتدکنن صوکر آرالرنده اختلاف ایتدکاری مسئله لری، الله شیئی میدر، دکلیدر، قدرته و صفلا نیرمی، الله کذب ایدرمی ظالم ایدرمی، اسما وصفات والح مسئله لرینی ایضاح ایدر. اوندن صوکر مقالات الخوارج بحثه کچر.

بو بحثده خوارجک اتفاق ایتدکاری اساسلری سوبلر. بونلردن ایلك اول اختلاف احداث ایدر نك نافع بن ازرق الحنفی اولدیغنی قید ایدر. خارجلر اوچ فرقه در: نجدیه، عطویه، فدیکیه، نجدیه استننا ایدیلر سه دبکرلری علی بی تکفیر خصوصنده اتفاق ایتدیلردر. عطویه دن بر شعبه اولان عجارده اون بش فرقه به آیرلمشردر والح.. بونلرک هر برینک آیرلقلری اساسلر تماماً ذکر ایدیلرور. اوندن صوکر خارجیلرک لغت علماسی، مؤلفلری، متکلملری و هیچ مذهبی اولمایان خارجیلر آری آری کوستریلرور. خوارجک مختلف عنوانلری، اطفال خصوصنده کی فکیرلری، وعید، قدر، اجتهاد مسئله لری حتمده کی فکیرلر و اختلافلر بیان ایدیلر.

عین وجهله مرجئه، معتزله، کلابیه والح فرقه لری و بونلرک اساسلری و صوکر ایدیلرک تفصیلاتی ذکر ایدیلر.

معتزله نك تولید، استطاعت کبی مسئله لرنده کی اختلافلری، عصمت و نبوات حتمده کی فکیرلری، اسما وصفات بحثنده عبدالله بن کلابک قولی، کلام، وجه، قدرت مسئله لرنده اختلاف و فرقلر تفصیل ایدیلر، نهایت اصحاب حدیث و اهل سنتک اعتقادلری بیسان ایدیلر. شیخ اشعری بوراده کندیسنتک قبول ایتدیگی مذهبی و اعتقادلری ایضاح ایدر. بورایه قدر و برین ایضاحات کتابک برنجی قسمنی تشکیل ایتدکده در.

«مقالات الاسلاميين» ک ایکنجی قسمی، فلسفی اختلافلره طبیعات و الهیات مسئله لرنه دائر در. بو قسمده جسم، جزؤ واحد، طرفه مسئله لرنه، انسان ندر؟ روح و حیات ندر، حواس خمس، شم و ذوق، لون، حرکت و سکون، رؤیت بختلرنه، بقا و فنا، علل مسئله لرنه حتی جن و شیطان حتمده کی تلقیرله تماس ایدلمشدر. بو بحثلرده ندر قدر فکیر جریانی حصوله کش ایه اونلری برر مذهب اولوق اوزره بیان ایدر.

امام اشعری «سنت‌تفرق» حدیثی مبدأ حرکت اتحاد ائمه‌دینی همچون فرقه‌لرک یتیش اوج ویا دها زیاده اولاجنی حقیقده بر عددله مقید دکلدرد. اساساً کندیسى مقاله ومذهبی غایت عمومی معناده تلقی ایتمشدر. هر هانگی بر مسئله‌ده ، منسوب اولدینی زمره‌یه مخالفت ایدن آدم ، یکی بر مذهب ، یکی بر مقاله صاحبیدرد. بوصورتله مذهب‌لر اوقادار چوغالمشدر که شیخ اشعری بونلرک بر چوغنه اسم بولاماشدر . کندندن اول یازیلان مذهب کتابلرینک نه صورتده اولدینی ییلیموروز . فقط شیخ اشعری اثرینک باشنده اونلره مخالفت ایتدیکی نقطه‌لری کوستریور . اونلرکده مذهبی ، بر مقاله وبر فکر معناسنده تلقی ایتدکاری آکلایشیلور .

اشعرینک کندندن اولکی مؤلفلره مخالفت ایتدیکی شیلرده جالب دقت اولان نقطه بو کبی اثرلرده کلام مجادله‌لرینک یورودولمه‌سنه طرفدار اولماماسیدرد. معلومات موجوده‌نک تحریف ایدلمه‌سنی ، خصمک سوزینه علاوه‌لر یایلماماسنی واونلرک فیکرلرینی اولدقلری کبی ، حقیقته مقارن بر صورتده کوسترمکی طلب ایدیور .

اژده یاپیلان شی ، مذهب‌لری قسملره بولمک وصیرالامق ، صوکر هر مذهبک آلدینی عنواندن حرکت ایدره‌نک تسمیه سیلرینی ، کیمه منسوب اولدقلرینی کوسترمک وهر مذهبک دیکرلرندن تمیز ایتدیکی کندینه خاص اساسلری تثبیت ایتکدر .

شیخ اشعری ، اکثریا مختلف فرقه‌لرک برلشدکاری نقطه‌لری قید ایتدیکی کبی مذهب مؤسسکلرینک نه کبی ادعای اولدینی ومنسوبلرینک اعتقادلرینک نه‌دن عبارت بولدینی‌ده کوسترد . مذهب‌لری آکلایرکن هر مذهب اربابنک زمره‌لده اقامت ایتدکلرینی وبونلردن هانکیلرینک کندی زمانند یاشامقده اولدقلرینی کوسترمک لزوم کورولمه‌مشدر .

حالبوکه بوکبی نقطه‌لرده اشارت ایتیمی چوق فائده‌لی اولاجقدی . بوکبی اوافق بعض نقصانلره برابر اثر باشلانغیج دورینه خاص بعضی انتظامسزقلر کوسترمکده در . احمدحنبلک ردیه‌سی دها منتظم ، فیکرلرک صیرایله ردایدیلهرک یازلمش اولدینی کوریلور . مقالات الاسلامیین‌ده ایسه‌مئلا بیانیه فرقه‌بی دفعاتله ذکر ایدلمشدر . اولاشعیه‌نک غایه شعبه‌لرندن بر فرقه اولارق یازلدینی حالده ایکچیجی دفعه رافضه شعبه‌سندن بر فرقه اولارق کوسترلمشدر . کرچه اوزمانلر بیانیه‌نک هانکی شعبه‌یه نسبت ایدلمه‌سنک دوضرو اولاجنی کسیدریله‌مزدی ، موضوع تماماً ایشلمه‌مشدی . بونکله برابر باشقه بریقمبرادعاسی بولونمق نقطه‌نظرندن غایه‌دن ، امامت مسئله‌سنده رافضه‌دن اولایلیردی . فقط نجه بونلر صوکرادن

توجیه قیلمنددر . دوغرویسی اثرک ابتدائیک عرض ایتمکده اولدیغیدر . نتکیم هشامیه فرقه سی وهشام بن حکم اثرک باش طرفندن متعدد بزورده موضوع بحث اولمقده در . بردرجه یه قدر اشعربنک طوتدینی اصولده بو حاله سبیت ویرمکده در . چونکه مذهبلی یازدقندن صوکرآ آرقاسندن رؤیت مسئله سنده وفلان مسئله ده کی اختلافلر دیه رک اومذهبلی یکیدن موضوع بحث ایتمک ضروریدر .

بوو ایحقی بوکون ایچون برقصور اوبیلیدی . بیک سنه اول ایچون بو حال ابتدائیک ایچنده تکمل افاده ایدر . ایزده مذهبلیک تشکلی اسبابی ده آراشیدیرلماشدر . مع مافیله کندیسلی ذاتا بوکالزوم کورمه مکده در . او ، یالکز واقع لری سویلر وایضاح ایتمز . اثرک قیمتی ده بوراده در . بالخاصه ایکنجی قسمده هر مسئله حقنده ذکر ایتمکی اختلافلر ، بر مسئله حقنده بوتون جریانلری کوسترمک ومختلف نظریه لر آراسنده مقایسه یاپوب حقیقتی آرامق ایچون چوق قیمتی در . اثرک بو قسمی ، مذهبلی قسمنک تاریخی قیمتی قدر ، علمی اهمیتی حائزدر .

۲۰

الفرق بين الفرقه بر نظر

ابومنصور عبدالقاهر بغدادینک « الفرق بين الفرق » نامنده کی اثرینه کلنجه بو اثر حضرت پیغمبرک بر حدیثی شرح ایتمک احتیاجندن دوغمشدر . حدیث ، ملتک یمش اوج فرقه یه آریلاجفنه وبونلردن یالکز برینک فرقه ناجیه اولدیغنه دائر اولان حدیثدر . اثرندن مقصود اولان شیء فرقه ناجیه ایله ضلال فرقه لرینک فرقلرینی کوسترمکدر . بوغایه یی استهداف ایدن کتاب بش قسمه آیرلمشدر .

برنجی قسم . اتمک یمش اوج فرقه یه آریلاجفنه دائر سلفندن روایت ایریلن حدیثک تحقیقینه دائردر . بوراده عبدالقاهر یدنجی سلسله ده پیغمبره منتهی اولان اوج حدیث ذکر ایدیور ویدیور که اتمک افتراقی حقنده وارد اولان حدیثک برچوق سندلری واردر . پیغمبردن انس بن مالک ، ابوهریره ، ابوالدرداء ، جابر ، ابوسعید الحدری ، ابی بن کعب ، عبدالله بن عمرو بن عاص ، ابوامامه ، واثله بن الاسقع وسائر اصحاب بوحدیثی روایت ایتمشدر . حتی خلفاء راشدینکده کندیلرندن صوکرآ اتمک فرقه لره آریلاجفنی سویله دکبری روایت ایدلمشدر .

بوندن مابعدا قدریه نك ، مرجئه نك ، مارقه نك ذمنه دائر پیغمبردن واصحابك ایلری ، کلنلرندن حدیثلر روایت ایدلمشدر . حدیثده موضوع بحث ایدیلن فرقه لر ، بونلر کی فرقه ناجیه به عدل و توحید ، وعد و وعید ، قدر و استطاعه ، خیر و شر و الخ مسائله اساسیه ده مخالف اولانلردر . حلال و حرام بابلرنده کی احکامک فروغنده فقه اماملرینک اختلافاتی بوفرقه لرده داخل دکلدردر . زیرا بونلر آراسنده یکدیگری تکفیر و تضلیل ایدنلر کورولمه مشدر . بونلر یا هر برینک مصیب اولدقلرینه قائلدرلر و یا خود برینی تصویب و دیگرلرینی تخطئه ایدرلر . خطا ایدن ضلاله نسبت ایدلر . بناء علیه پیغمبرک حدیثدن مقصدی اوته کی فرقه لردر .

ایکنجی قسم اتمک یتیمش اوج فرقه به آیرماسی کیفیتنی ایضاح و یتیمش اوج فرقه بی تعداد ایده جک و بونک ضمننده « ملت اسلام » نام عمومی النده طوبولانان فرقه لر کی کوستره جکدر . عبدالقاهر بغدادی ، بوراده ایلک اختلاف اوله رق امامتی دکل ، پیغمبریمزک وفاتنده اونک موتی و یارفتی خصوصنده وقوعه کن اختلافی ذکر ایتمکده در . ایکنجی اختلاف ، موضع دفتنده وقوعه کلشدر . امامته کی اختلاف اوجنجی اختلافدر . و بوکونه قدر باقی اولانده بودر . فقط بونلر و بوکا بکنزه بن داها برچوق اختلافلر ، حضرت عثمانک خلافتنک آلتنجی سنه سنه قدر فقهی مسئله لرده اختلاف قبلیندن ایدی . اصل فرقه لر کی تولید ایدن اساسلی اختلافلر عثمان حقتنده و نهایت عثمانک قائللری حقتنده و حضرت علی حقتنده ، اصحاب جمل ، معاویه ، اهل صفین ، حکمین مسئله لرده حصوله کلدی و بونلر ایوم باقیدر . آنجاق اصحابک متأخرلری زماننده درکه معبدجهنی ، غیلان دمشق و جعد بن درهمک قدر و استطاعه مسئله لرده کی اختلافلری حادث اولدی . اوزمان انس بن مالک ، ابن عباس ، ابوهریره . عبدالله بن عمر کی اصحاب برحیات ایدیلر و بونلردن تبری ایتدیلر . خوارج اختلافاتی بوندن سوکرا ظهور ایتشدر ، داها سوکرا ده حسن بصری زماننده واصل بن عطاءک مخالفی چیقمشدر .

رافضیلردن سبابه فرقه سی ایسه داها حضرت علی زماننده بدعتلرینی اظهار ایتشلردر . لکن بونلر حضرت علی به « آله » دیدکلری ایچون امت اسلام دن معدود دکلدردر . بوفرقه لر دن رافضیلر یکریمی ، خارجیلر یکریمی ، قدریه یکریمی ، مرجئه بش ، نجاریه اوج فرقه به آیرلمشلردر . بونلره ضرایبه ، جهمی و کرامیه فرقه لرینی علاوه ایدرسه ک مجموعی یتیمش ایکی فرقه ایدر . اهل سنت و الجماعت مذهبی ده یتیمش اوجنجی فرقه بی تشکیل ایدر .

کتابک اوچنجی قسمی فرقه لک احوال و افکارینی و هر برینک فضایحنی تفصیلاً بیانہ
تخصیص ایدلشدرد .

بوراده مؤلف اولار افضیلرک، سوکر احوار جک و صیراسیله معتزله، مرجئه و ایلخ فرقه لرینک
آرلدینی هر فرقه بی آری آری ذکر ایدر. روافض نام عمومی آلتنده طویلانان متعدد
فرقه لک مابله اشتراکی، یعنی جهت جامعه سنی ذکر ایتهدن دوغرون دوغری به
هر فرقه نک مابله امتیازی یعنی کندیته خاص اولان اوصافی تعداد ایدیور. بعض فرقه لک
آلدینی مشترک عنوانک وجه تسمیه سنی و اتفاق ایتدکری نقطه لری مناسب دوشندیکی
برلرده منتظم برصیرا تعقیب ایتمه یه رک سویلر. بعضاً فرقه لک نه صورتله نشأت ایتدیکنه دائر
ظاهری سبیلری کوستردیکی کبی، بونلری بدرجه به قدر ظهور و نشأتلری اعتباریله تاریخ
صیراسیله یازمشدر. اثرنده اسمی اولمایان فرقه یه نادرأ تصادف ایدیلر .

مذهبلری یازارکن هر مذهب اربابنک کیمه منسوب اولدیغنی یازار. بر مذهب اربابنک
منسوب اولدیغنی آدام بعضاً او مذهبک مؤسس اولوق اوزره قید ایدلمش، بعضاً او مذهب
سایک لرینک مدار امتیازی اولاروق اعتقاد ایدیان ذات اولوق اوزره کوسترلمشدر. واصلیه
کیمی کبی مذهب اسملری برنجی نوعدن؛ جعفریه، اسماعلیه کبی اسملرده ایکنجی نوعندرد.
بوندن سوکرا هر مذهبک کندیلرینه خاص فکرلر، بونلرک کندی ایچنده دوغان فرقه لر،
آرالنده حصوله کان اختلافلر، فکرلرینی ترویج ایچون سویله دکاری منظوملر
و کندیلری عامیئده سویله نیلن ردیه لر ذکر ایدیلر .

بونلرله کیملرک حرب ایتدیکنی و بو حرب ائناسنده کیملرک مقتول اولدیغنی اولدجه
تفصیلاً یازار. آرالنده کندیته وحی کلدیکنی ادعا ایدنلر و یا بعض غرائب کوسته رهنلر
وارسه ذکر ایدر و بو مذهبلر رجالندن حدیث روایت ایدیلوب ایدله دیکنی و کیملرک بورواتی
قبول ایدوب کیملرک قبول ایتمه دیکنی قید ایدر و نهایت بونلرک هانکی نقطه دن تکفیر
ایدلکرنی و نتیجه ده بو مذهب حقنده کی کندی قناعتی آکلاتیر .

بو مبحثده الچوق تفصیلات معتزله بحثلرنده در. بونلرک فکرلرینی فضایح نامی آلتنده
برنجی فضیحه، ایکنجی، اوچنجی، اون بشنجی فضیحه دییه و ایلخ ذکر ایتمکده در .
بوراده عبدالقاهر نام مغناسیله بر فلسفه و کلام مورخی وضعیتنی آلمکده در. نظام
ابوالهذیل. ابوهاشم کبی مشهور معتزلیلرک کندیلرینه خاص فکرینی، کندی تعبیریه
فضیحه لرینی برر برر تعداد، تفصیل و تنقید ایدر .

اثرک در دینی قسمی اسلام اولمادینی حالد اسلامه انتساب ایدن فرقه لری کوسترمکده در .
 ظاهرده اسلامه منتسب ، حقیقتده امتدن خارج اولان فرقه لری یکریمی در . بوندن هربری
 کندی آرالرنده برطاقم شعبه لره آیرلمش لردر . بونلردن هر فرقه نک احوالی وهانکی
 نقطه لردن اسلام ملتی خارجنه چیدقلرینی ایضاح ایدر . عبدالقاهر ، بونلر ایچنده الکیزاده
 باطنیلر اوزرنده توقف ایتمکده در .

بشنجی قسم ، فرقه ناجیه نک اوصاف ومحاسنی وبونلرک نجائده اولدقلرینی تحقیقه
 تخصیص ایدلمشدر . عبدالقاهرک اثرنده کی بیاناته کوره اهل سنت والجماعت سکنر صنفدر .
 متکلمیندن صفاتیه طریقه سالک اولانلردن باشلایارق اصول دینده صفاتیه مذهبی قبول
 ایدن فقه اماملری ، مالکی ، شافعی اوزاعی ، ثوری ، ابوحنیفه ، ابن ابی لیلی ، ابو ثور ،
 احمد بن حنبل ، اهل ظاهر وسأره بی و صوکر امحد ثلری ، لغت اماملرینی ، قر او مفسرینی ،
 زاهد صوفیلری ، مسلمان حدودنده کی صراطلری و اهل سنت علماسنی تصویب ایدن
 بوتون عوامی بوسکنر صنفده صایمقده در .

بونلرک اعتقاد ایتدکاری اون بش اصلی تفصیلاً ایضاح ایدر .

اثرک اوچنجی ، دوردنچی قسمی یوقاریده کورولدیکی اوزره مذهبلره تخصیص
 ایدلمشدر . کتابک الجانلی بری ده بوراسیدر . بوراده تعقیب ایدیان اصول ، یوقاریده وبریلن
 ایضاحاتدن آکلاشمشدر . عبدالقاهر بواثرنده کندی زماننده یاشایان مذهبلری داهازیا
 تفصیل ایتش و اونلره داهایچقندن هجوم ایتشدر . اساساً کتابنده غایه بونلری رد ایتک
 وفرقه ناجیه نک اهل سنت مذهبی اولدیغنی اثبات ایتکدر . مذهبلر سائر کتابلرده
 اولدیغنی کی واقعه حالنده یازلمشدر . انای تحریرده مطلوب درجه انسجامه دقت ایدلدیکی
 ومذهبی وجوده کتیرن شیئک بر شخص ویا اشخاص اولدیغنی مبدأدن حرکت ایدلدیکی
 کورولمکده در . اثرده هر مذهبک منشأی و صورت تأسسی وتوسعنک اسبابی کی جهتلرک
 ایضاحنه تشبث ایدلمه مشدر .

*
 *

ابوالمظفر طاهر اسفرائینک کتاب التبصیری ، عبدالقاهر بغدادینک اثرینه چوق
 بکسزومکده در . کتابک مقدمه سی الفرق بین الفرقده اولدیغنی کی ایلک اختلافلره داآردر .
 مندرجاتی اون فصله آیرلمشدر . بو فصللر روافضدن باشلار وصیراسیله خوارج ، قدریه ،
 حرجیه ، نجاریه ، ضراریه ، بگریه ، جهمییه ، کرامیه ، ومشبهه یازیلیر . اون اوچنجی فصل
 دین اسلامه انتساب ایتک ایسته ین وهسلمانلردن معدود اولمایان فرقه لره اون دوردنچیسینی

قبل السلام ظهور ایدن ملحد قوملره اون بيشنجي فصلده اهل سنت اعتقادينه واونلرك مفاخر ومحاسنه تخصيص ايدلشدر .

بر مذهبي تصوير ايدر كن فيلسوفلرك هانكي سوزلرندن متأثر اولدقلرني وصوكر ا هر برينك فضايحني ذكر ايدر . فكرلرنده طرفدارلق لزومندن فضلهدر . كهيه مذهبي يازار كن كهيه حفته « بو آدم هر علمده ادعاصاحي ايدى ، حالبوكه هر شيتك كنارندن چمشدر » ديور . معتزله حفته بك بنى امان داورا مشدر بو خصوصده عبدالقاهر دن آيرماز .

يتمش ايكي فرقه يي بولق ايچون روافض ، خوارج ، قدريه مذهبلىني يكر ميشرفرقه يه و مرجئه يي ايدى فرقه يه آيرره . بونلره نجاريلر ضراريلر ، جهيميه ، مشبهه علاوه ايديليرسه حساب تمامدر . يتمش اوچنجي فرقه دهده ناجيه فرقه سيدير . بونلردن ماعدا يتمش ايكي فرقه دن خارج اولانلر واردركه بونلر اسلامدن اولكي فرقه در [۱]

آرده مؤلفك شخصيتي كوستره جك بر خصوصيت يوقدر اترك طرزي واصولى وقسماً ترتيبى عبدالقاهر ك اثيرينك عينيدر . يالكنز بونده بر آزداها انسجام كوروليورسه ده يكي بر شيتي يوقدر .

۲۱

ابن حزمك اثرى

شهرستانيدن اول « ملل و نحل » ه عائد يازيلان اثرلر ايچنده حقيقه علمي بر قيمت و اهميت حائر اولان اثرلردن برى « امام ابو محمد على بن احمد بن حزم » ك « كتاب الفصل فى الملل و الاهواء و النحل » نامنده كي كتابيدر .

(۱) كتاب التصريف فى كتيبخانه سنده ۲۹۰۵ و ۲۹۰۶ نومرورده مقيددر . كتابك برنجيسى محمد بخارى طرفندن ۷۰۸ ده يازلمش ديكرى غايت نفيس برخط ايله يكيچرى اماملردن برى طرفندن مؤخر زمانده يازلمشدر . مؤلف بو اثرنده همشهريسى ابو اسحق اسفرائينى ني زياده سويله مدح ايتكدهدر . هيچ كيمسه اونك ايله مناقشه به جسارت ايدنه زممش . هر نه دن بحث ايتمش ايسه داغما حق اونكله ايتمش . مؤلف قاضى ابوبكر ك اعتقاده و مذاهبه دائر ۵۰۰۰۰ ورق يازى يازديغنى سويله بوركه قيد احتياط ايله تلاق اولونمق ايجاب ايدر .

ابوالمظفر ، برده (تاج التراجم) ناميله قرآن تفسيرينه دائر اثرى بولونديغنى و بوراده مفسرلرك و محدثلرك تراجم احوالى و اعتقادلى كوسترلديكنى كتابنده يازمقدهدر . كنديسنه شهقور بن طاهر الشافى دخى ده نيلىدى مذكور كتابك سرلوحه سنده و كشف الظنونده كوسترلگدهدر (وفاتى ۴۷۱) .

• مؤلف کتابتک باش طرفنده بر چوق ذوات دیور ، انسانیانک مختلف دینلره .
 و مختلف مذهبیره آبرمائی خصوصنده جداً بر چوق اثرلر وجوده کتیرمشلردر . آنجق
 بونلرک بر قسمی که وه زدهک ایتشلر ، بعض غلطلر استعمال ایده رک اونه کنه بریکنه
 چامشلر . و بو صورته بجی آ کلاشیلماز بر حاله کتیره رک عام یامادن خصصتی الزام
 ایتشلردر . دیگر بر قسمی ده خذف ، حصر و اختصار ایتشلر . و مذهب صاحببرینک بر
 چوق قوی معارضه لرینی حصیر آتی ایتشلر و بناء علیه اونلرک فکر لرینی ایضاح خصوصنده
 ضعف و غفلت کوستر مکه راضی اولمقله . کندینه قارشی انصافمزلق و خصمنک حق اعتراضی
 تماماً و یرمه مکله خصصنه قارشی ظام ، کتابی اوقویانلرک حقنی ده اونلری باشقه کتابلری
 اوقومقدن مستغنی قیلامادقلری ایچون سوء استعمال ایتشلردر .

بک آزی استنا ایدیلیرسه همان هندی ، سوزلرینی او درجه تعقید ایتشلردر که ذکا
 ارباسندن چونی ایچون او سوزلری آ کلامق مشکل اولیور . معانی بی او قدر اوزاقدن
 اوچورمشلر که سوزک صوکی ، اولنی اونوتدیرییور . بویا بیلان شیلر معنلرده کی فساددن
 باشقه حقیقی اورتن بر طاقم پرده لردر . بونلر نه دنیا ، نه ده آخرت ایچون مستحسن ذکلدره .
 بوندن صوکر مؤلف دین اسلامه مخالف اولان فرقه لرک آتی اساسلی فرقه اولدیغنی
 کوستیر : ۱ سوفسطائیلر ، ۲ خالق عالمی انکار ایدنلر ۳ تعدد قدمایه قائل اولانلر ، ۴
 تعدد الوهینه قائل اولانلر ، ۵ الوهیتی قبول ایدوب پیغمبرلکی انکار ایدنلر ، ۶ بعض
 پیغمبرلری قبول و بعضیلرینی انکار ایدنلر .

بونلرک هر برندن بر چوق رأیلر و مذهبیلر چیقمشلردر . مؤلف بوه مذهبیلرک هر برینی
 رد ایتک ایچون برر بحث یازدقدن و بونلر آراسنده خرسیتیان و یهودی فرقه لرینی و بونلرک
 کتابلرینی تفصیلاً بیان و ابطال ایتدکن صوکر اهل اسلام فرقه لرینی و بونلردن هانکی سنک
 حق اولدیغنی تفصیله باشلار . بونلرده بش فرقه در : اهل سنت ، معتزله ، مرجئه ، شیعه ،
 خوارج .

اهل سنته مخالف اولان دورت فرقه تک ایچنده اویله فرقه لر واردر که بونلرک بر قسمی
 اهل سنتدن بک اوزاقلشیرلر و دیگر بر قسمی ایسه اهل سنه یاقینلاشیرلر . مرجئه فرقه لرینک اهل
 سنه اک یاقین اولانی ابوحنیفه مذهبی در . اک اوزاق اولانی ده جهن بن صفوان ، اشعری و محمد
 بن کرامک مذهبیلردر . زیرا جهن و اشعری دیورلرک ایمان بر آدامک یالکیز قلب ایله اعتقاد
 ایتسه سی در ؛ ایسترسه بو آدم لسانیه تثلیث و کفر اظهار ایتسون ، ایسترسه دار اسلامده

صاقینمقسنین صلیبه عبادت ایسون [۱]. محمد بن کرام ایسه قلباً کفری اعتقاد ایتسه دخی لسانی ایله سوبله مک ایمان ایچون کافیدر، دییور. معتزله فرقه لرندن اهل سنه الک یاقین اولانی حسین نجارک اصحابی در، الک اوزاق اولانی ده ابوالهذیل در. بوصورتله فرقه لریک تفصیلنه کیریشن ابن حزم، مذهب لری یازارکن اولاً مذهب منتسب لرینک تمسک ایتدک لری عمدهلری کوسترر، صوکر امذهب لریک نه صورتله نشأت ایتدک لری ایضاح ایدر. مذهب لردن چوغنک دیانت اسلامیه دن چیقماسنه سبب اولمق اوزره شو مطالعه ده بولونیور: بر زمان فرس، کنیش مملکت لره مالک وبوتون امت لره حاکم ایدی. بونلر کندیلرینه بویوک برپایه ویرلر، کندیلرینی حر و دیگر اقوامی کوله عد ایدر لردی. نظر لر نده عرب، بوتون قوم لریک دوتنده قیمتسز بر ملت ایدی. فقط بر کون عرب لریک اللرنده دولترینک زوال بولدیقی کوردیلر. وضعیت لری فنالاشدی و مصیبت لری آرتدی، اسلامه زمان زمان حیله و حرب احدانی چاره لرینه باش اورمه باشلادیلر. موفق اولامایچه اسلامیتی اظهاره و حضرت علی به ناپیلان ظلمی شیع عد ایتمکه قالدیلر و بو، آرا لرنده بر جوق فرقه لریک چیقماسنه سبب اولدی. بعضیلری رسول اللهک اصحابی کافر اولدق لری ایچون احکام دینی بی اولردن اوکرمک دوغری دکدر. بناء علیه دینک حقیقتی انتظار ایدلمکده اولان « مهدی » دن اوکرمک لازمدر، دیدیلر. بر قسمی ده نبوت ادعا ایدنلره تابع اولدیلر و نهایت حلوله ویا شرعی احکامک سقوطنه قائل اولدیلر... الخ.

بومطالعه دن صوکر ابن حزم مسلمانلریک افتراق ایتدک لری عمدهلریک بر برر تفصیلاً تشریحنه کچر. بونلری دلیل لری ایله مناقشه و اهل حقیق فکر لری برر کتاب حالنده اوزون اوزادی به بیان ایتدکن صوکر اهل سنت خارچنده قالان دورت فرقه نک ضالان لری قارئلریک قولایچه آکلا یا بیله چکی بروضوح ایله یازمغه باشلار.

شیعه فرقه سنک الک شیع لری بری، زیدیه دن بر شبع اولان جارودیه طائفه سی، دیگر لری رافضیه دن امامیه طائفه سی و صوکنجیسی غالیه اولمق اوزره اوچ فرقه در. بونلری و خار جیلرله معتزله نک فکر لری مسئله مسئله یازارق تنقید ایدر. بوراده ابن حزمک سوز لری « وهذا تعجیب مجر دله تعالی، « هذار دعلی الله جهاراً » و هذا کلام تفشعر منه ذوائب المؤمن » طرزنده در. مرجع غلاتی ده عین وجهله تصویر ایتمکده در. مرجع غلات ایکی طائفه در: بری کرامیه، دیگر لری جهیه ایله اشعریه در. کرامیه، خراسان

(۱) اشعرینک ایمان حقیقه کی فکری بومقاله نک آشاغیسنده ۲۳۴ نجی صحیفه ده یازلشدر. آکلا شیلپورده ابن حزمک بواتری یازدیغی تاریخ لره اشعرینک اعتقاداتی و فکر لری تماماً اندلس قطعه سنه نقل ایدلمه مشدی. یوقسه ابن حزمک قصداً اشعرینک اعتقاداتی تحریف ایتدیکنی ظن ایتک ایسته مه یز.

وقدس طرفلرنده، جهیمیه خراسانده، اشعریه ایسه بغداد وبصره جوارنده در . بونلر اخیراً صقلیه ، قیروان واندلس طرفلرینهده نفوذ وسرایت ایتمشلردر . الحمدالله صوڪ زمانلرده بونلرک نفوذی قیرلشدر .

دیورکه بکا اشعریلرک رئیسارندن اولان سلیمان بن خلف الباجی نقل ایتدی: کندی مذهبداشلی آراسنده پیغمبرلرک آتای تبلیغه کذب سویله مه لری جائزدر، دینلری وارمش . ابن حزم، اشعریلر هجوم ایچون بوراده (جلد ۴ ص ۲۰۵ و متعاقب) چوق اوغراشمقده در: امام اشعری نی برچوق جهتلردن تکفیر ایدیور، اشعریه نك بو بوکلرندن محمد بن الطیب الباقلائی دیورکه الهیک اون بش صفتی واردر وهیسی قدیمدر . هپسی الهیک عبری وهر بری یکدیکلرندن آریدر . اللهده بونلردن باشقه در . ابو محمد ابن حزم دیورکه «والله بوخرستیانلرک سوزندن داها عظیم وکفر وشرك خصوصنده داها مدخولدر . زیرا نصاری، الله ایله برابر آنجق ایکی شی سویلورلر والله اوایکینک اوچنجیسیدر دیورلر . بونلر ایسه الله ایله اون بش شی داها واردر والله بونلرک اون آلتنجیسی در دیورلر . اشعری ، مجالس نامیله معروف اولان کتابنده تصریح ایتشدرکه الله تعالی ایله برابر الهیدن ماعدا برطاقم شیلر وار و بونلر الله کبی ازلی در . بوایسه علناً توحیدی ابطالدر . بونلری بو ضلالته سوق ایدن شی، اللهه علم و قدرت ، عزت و کلام انجق بو صورتله ثابت اولور ظن ایتملری در معاذالله ، من هذا . ابن حزم ، اک زیاده کندی زماننده یاشامش اولان موصل قاضیسی ابو جعفر سمنانی ایله اوغراشمقده در . بونک کتابلری ابن حزمک ألنه کچمش، اورادن حرفی حرفته عباره لر نقل ایدرک «هذانص کلام السمنانی حرفاً حرفاً» دید کدن صوکر ابن غلات مشبه دن هیچ کیمسه نی بومبتدع ، جاهل ، ملحد متهوردن داها جسور کورمدم، دیور . بوندن صوکر صوفیه نك شناعتی حقنده برقاچ سوز سویلر و صوکر معجزه ، نبوت ، احوال ، حرکت وسکون، جواهر و اعراض، نفس، طبیعت ، طفره، جزؤ لای تجزی و الخ کبی مسائل علمیه ده کی اختلافاتی ذکر ایدر . مؤلفک بورالرده کی طرزى شودر :

مثلا نفس حقنده اختلاف ایدلدی . ابن کيسان الاصم نفسی اساسندن انکار ایتدی جالینوس و ابو هذیل بن هذیل العلاف نفس عرضدر ، بعضیلری نفس، تنفس ایله کیروب چیقان نسیم در ، روح ایسه عرضدر ، دیدیلر . باقلانی وسائر اشعریلر بوکا تابع اولدیلر . دیگر بری جوهر در، دیدی و الخ . بکا کوره روح و نفس الفاظ متراد فه دندر ، معنالی

دیور که بسوزلر هند احوال و افکارنی ایجه آ کلامق ایچون مشارالیهک نه قدر موشکاف مساعی صرف ایتدیکنی کوسترمکده در.

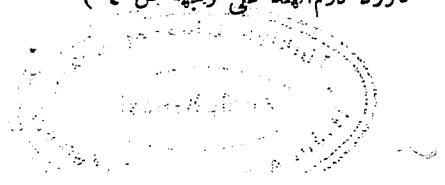
بو اثرده هندیلرک فکری یالکیز اولدینی کی کوسترمکله اکتفا ایدلمش، ایضاح و تعلیل ایدلمه مشدر. [۱] هندیلرک اصول اعتقادیه سنک دلیللارنی و بو باندہ کی نظریه لری کورمک ایسته یئر ایچون مشارالیه آروجه عربجه یه «پانجل» و «سانک» نامنده کی هندیلرک ایکی اثرنی ترجمه ایتش اولدینی مقدمه ده قید ایدیور. بو کتابنده ایسه ازلا هند احوالناک آ کلاشیماسنی کوجلاشدیرن اسبابی کوسترمکله ایسه باشلا یور. چونکه بونلر دیور، بوتون ملتازک مشترک اولدینی شیلر ده بیله بزه مابیندر لر. لسانلری پک قاریشیقدر. بر شینه متعدد اسملر و پردکری کی براسمک متعدد مسملری ده واردر. صو کرا خلقت لسانی ایله اهل علمک لسانی بر برندن بوسبوتون آری در. حرف لری، نه عرب، نه ده فرس حرف لری نه بکزه من. بزم خطمزله اونلرک کله لری افاده اتمک ده کوچ. بعضی کله لر ده ایکی ویا اوج شسا کن اجتماع ایدیور. علمی کتاب لری کندی ذوق لری نه کوره هپ منظوم یازلمشدر.

عرف و عادت لری بزم کیلره هیچ بکزه من. چو جو قله رنی بزمه، بزم هیأت لری بزم و بزمه لری بزمه قورقوتیور لر. بیلدک لری اهل اولمایانلره اوکرتمز لر و حتی کندی لری نندن باشقه ریوزنده عالم اولدیغنه احتمال ویرمک ایسته مز لر.

الله حقنده کی اعتقاد لری خصوصنده عوام ایله خواص آراسنده فرق واردر. خواص اللهی جسمدن تزیه اتمک ایچون اوکا نقطه دیور لر. عوام ایسه بونی تصفیرده تعظیم صورتنده تلقی ایدر لر.

ابوریحان، هندیلرک الوهیت حقنده کی تلقیلرنی کوسترمک ایچون پانجل کتابندن محاوره لر نقل اتمکده در. صو کرا هندیلرک عقلی و حسی موجودات حقنده کی اعتقاد لرینی یازار. بومیدادن حرکت ایله روح بختنه، تناسخه، دنیادن خلاص بولنه، جنت و جهنمه، پیغمبر لره و قانونلره کچر. هندیلرک علمده واصل اولدق لری درجه لره، نجوم حقنده کی معلوماته، تاریخ و جغرافیا معلوماته، اوروچ، حج، ایرام، صدقه، حرام و حلال بختلرینه و نهایت علم لری، کتاب لری، مراسم و عاداتی، عائله، ازدواج، حقوق مسئله لری نه، عقوبات و کفارات حقنده کی تلقیلرینه و ارنجه تثبیت ایدر. بومسئله لر ایچون کتاب سکسان بابہ آیرلمشدر.

[۱] و آنا فی اکثر ما سؤردده من جهتهم حاک غیر منتقد ص ۱۳ (کذا ویس الکتاب کتاب حجاج وجدل حتی استعماله فیہ باراد حجاج الخصوم و مناقضة الزایغ منهم عن الحق و انما هو کتاب حکایة فاورد کلام الهند علی وجهه ص ۴)

بوآترده بیرونینک یاشادینی تاریخده هندیلیرک احوال اجتماعیه سنی ، غنعات و اعتقاداتی قشریحی برصورتده بولمق قابلدیر . مذاهبه دأر یازیلان سائر اثرلر هر هانکی بر مذهب منسوبلرینی تدقیق ایدرکن بوصورتبه تفصیل احوالدن حرکت ایدرک اجماله و تحلیلدن ترکیبه کیتمه مشلدر . فی الحقیقه بر مذهب حقیقه تدقیق ایدمک ایسته نیرسه بوصورتبه حرکت ایدمک اقتضا ایدر و بویله حرکت ایدلدیکی تقدیرده او مذهب منتسبلرنده موجود اعتقادلرک ایضاحی ، اسباب و منشأنک کشفی قابل اولور . دیگر اثرلرک هیچ برنده بوروج کورولمه مشدر .

۳۳

مذاهبه دأر یازیلان دیگر اثرلر

شهرستانی نك مذهبلر حقتده نلر یایدیغنی تدقیقه باشلامدن اول اونك آرنی یازدینی تاریخدن مقدم یازلمش و کتبخانه لریمزده بوکون موجود اولان غیر مطبوع اثرلرده برنظر عطف ایتملی و بونلر حقتده بر فکر اجمالی ایدنلی یز . بونلر شهرستانی به قدر بو خصوصده یازیلان اثرلرک ناصل بر تکامل تعقیب ایتدیکنی افاده ایتمک اعتباریله بزى آروجه علاقه دار ایدر .

بو اثرلرک باشنده احمد بن حنبلک مذاهبه دأر رساله سنی کورویوروز :

« کتاب الرد علی الزنادقة والجهمیه فیما شکت فیہ من القرآن » نامنی طاشیبیان بو رساله غایت اسکى طرزده یازلمش و قدیم منبعلریمزدن بر نمونه ماهیتنده در . رساله امام حنبلک اوغلی عبدالله طرفندن روایت ایدلمشدر . اوندن بش واسطه ایله کتاب نقلی ایدیلور . کتابده بوتون محاورات و مباحثات قرآنک آیتلری و پیغمبرک حدیثلری اوزرینه جریان ایتمکده در . حدیثلر ، اوج الی بش سلسله ده حضرت پیغمبره واصل اولمقده در . بو طرزده نصی اصول نامنی و یرییورزکه اکر خصم و مخاطب عین یولدن یورومکی قبول ایتمش ایسه بی پایان قوت و اهمیتی حائز بر اصولدر .

احمد بن حنبل بو اصولک اداره سنده فوق العاده مهارت کوسه تر مکنده در . یکانه مقصد سلف مذهبنی مدافعه و بالخاصه جهم بن صفوان طرفدارلرینی تزییف ایتمکدر . کتابده اک زیاده اصرار ایدیلن جهت قرآن و حدیثدن متشابه اولان آیتلر حقتده جهمیلرک تحریکاتی ابطال ایتمکدر . جهم تنزیهده افراط ایدیور . احمد بن حنبل بکنزتمک کی اولماسون اما دییهرک تشبیهلره مراجعته مجبور قالیور .

بوراده کی بختلر ایچنده قرآن، اللهک غیر میمدر؛ اوشیمیدر، و مخلوقمیدر؛ مسئله سی ایله رؤیت، کلام، عرش کبی مسئله لر جالب دقتدر .
بو اثرک سلف مذهبی الک ائی تصویر ایدن یکانه اثر اوله یغنی بحق ادعا ایدیه بیلیر [۱] .

*
**

شهرستانی دن اول یازلمش غیر مطبوع اثر لردن بری اولمق اوزره ابو محمدک « کتاب - الفرق » نی ده بوراده موضوع بحث ایتمک و اثرک مندرجاتی حقیقته بر فکر ایدیتیمک لازمدر. [۳]

[۱] سلف زماننده اک زیاده مناقشه لک جهیمه ایله سلفیه آراسنده جریان ایتمش اولدینی بو یابده یازیلان اثرک چوقلغندن آکلاشیلیمده در. امامک اوغلی عبدالله کده بو یابده اثر لری وارددر . بو کونئی وهایلرک رسمی مذهبی بو مذهبدر . آنجق وهایلر ایلمک زمانلرده بر آرافراطه قایلیمش لردی .

اخیراً نشر ایتدک لری کتاب لردن آکلاشیلدیفنه کوره مساعده کار حرکت لره باشلامش لردن . امام احمد بن حنبلک بو اثری قوام الدین افندی طرفندن ترجمه ایدلمش واصلی ایله برابر بو مجموعه ده درج ایدلمش اولدینی ایچون معلومات لازمه اورادن آیلنیلیر .

[۲] بو اثر طائف افندی کتبخانه سنده ۱۳۷۳ نومروده مقیددر . دیگر کتبخانه لرده نسخه نایه سنک موجود اولدیفنه مطلع اولامادم . کتابک تاریخ استنساخی مؤخر در ۱۰۹۵ تاریخنده منلا پدیری اوغلی ابراهیم خطیله وغایت کوزل بریازی ایله یازلمشدر . کتابک اسمی و مؤلفی اثرک باشنده وصوکننده کوسترله مشدر . مندرجات آراسنده قال ابو محمد ، قال الشیخ ابو محمد تعبیر لینه تصادف ایدلینی کبی فرقه لک تعدادینه باشلا یاچنی صبراده بن اهل سنت و الجماعت مذهبی تشکیل ایدن هادی و مهدی ، ناجی و منجی فرقه نک عقیده سی « کتاب الفرق » ک آخرینده ذکر ایدیمه حکم دیدیکی کورولمشدر . فی الحقیقه بو کتابک صوک قسننده (یوقا دیده وعد ایتدیکم وجهله بوراسی اهل سنت مذهبی بیانه تخصیص ایدلمشدر .) دنیلیمکده در . عینی زمانده امامت بختنده زمانته قدر کچن خلیفه لری ذکر ایدرکن مؤلف ، کندی زماننده محمد مقتنی بالله ک حکمدار بولندینی قید ایتمش و بالمناسبه بو کونلرده یعنی ۵۰۴ سنه سننده و الخ . . « دیهرک اثرک یازلدینی تاریخی ده ثبت ایتمشدر . بالآخره نور عثمانیه کتبخانه سننده مجموعه لر آراسنده « کتاب البرهان فی معرفة عقاید اهل الادیان تصنیف الشیخ الامام ظهیر السنة امام الحق ابی الفضل عباس بن منصور بن عباس البرهیمی السکسی السنی الحنبلی » نامیله بولونان بر کتابده « قال ابو محمد صاحب کتاب الفرق » ده نیلیدی کوروله مشدر که بوسورتله طائف افندی کتبخانه سننده کی اثرک « کتاب الفرق » اولدیفنده شهبه قلام مشدر .

جالب دقتدر که ابو الفضل حنبلی نک کتاب البرهانی تماماً ابو محمدک کتاب الفرق سی طرزنده یازلمش ، داما دوغریسی اونک اثرندن اختصار ایدلمشدر . یالکز ابو الفضلک لسانی داما شدتلی دره مقدمه ده : « بونلرک فاسد عقیده لر نی و بارد تاویلارینی مختصراً ذکر ایدیورم . جهالتک درجه سی آکلاشیلین و ساثرلرینک بونلردن تحفظی ممکن اولسون . « دیور . دیگر بر فرق ده کتاب الفرق

بواترك ديكرلري آراسنده كي موقعي كوسترمك ايچون برمقايسه ياييق لازم كايرسه بونده ينه عبدالقصادرك الفرق بين الفرقى موقعنده كورمك قابلدور . چونكه بوده رسولالهدن روايت ايديان تيمش اوچ فرقه حديثك ايضاحي املندن دوغمش واهل سنتك اعتقادلريني مدافعه ايتشدور . معافيه بو اثرده بعض خصوصيتلر واردور .

اثر ، اولا خوارچ فرقهلريني تعداد ايله باشلار . هر مذهبك وجه تسميه سني مختلف اسملرله آكيلماسي اسبابي آكلاتير . صوكر افرقهلره كچر . خوارچ اون ايكي فرقه دره . بوفرقلرك هر برى شيخنه وكتابلرينك مصنفنه منسوبدر . برنلر اليوم موصل ، عمان ، حضرموت ، مغرب ، شام ، صنعا طرفلرنده بولونورلر . مؤلف ، بعضاً بونلردن هانكي مذهبك هانكي طرفده حاكم اولديغيني ده كوسترور . بوفرقلر برچوق فكلرلرده برلشمشلر و بربرندن بعض نقطه لرده آيرلشلردور . ارا لاتفاق ايتدكلري نقطه لري و صوكر افراده ايتدكلري جهتلري كوسترور . مذهبلك هر بريني يازدقندن صوكر اهل سنت ايله آرا لرنده كي مشهور اختلافلري بوآراده تفصيل ايدر : آرزو ايتدم كه خوارچ ايله آرا مننده امامت مسئله سي حقتده اختلافاني ذكر ايديم ، صوكر اينه فرقه لر بختنه كچر ، جكم ديبه رك بو بختلري تفصيل ايدر . امامت مسئله سي ايضاح ايدر كن مسئله ي تا آدم عليه السلام دن طونار ، قابل و هابيل ابراهيم ، موسي ، دن بخت ايدر . بو صورتله مسئله يني تاريخي ايله تدقيق ايدنيور . دهنيله جك طرزده بر تاريخچه ياپار و امامت مسئله سنده كي افتراقك سييلريني آكلاتير . كندى زماننده خراسان طرفلرنده مختفي بولونتمده اولان امامك ظهور ايديه جكنه انتظار ايدلديكيني قيد ايدر ، نهايت بونلر ك بربرينه كيرشدكلريني و آرا لرنده جريان ايدن خاداتاني نقل ايدر .

بوندن صوكر اهرجه فرقه لزي كلير . بونلر اون سكلر فرقه دره . بوفرقلرك اولا اتفاق ايتدكلري و صوكر ايرلقلري اساسلر كوستريلير . بزم ايله بونلر آراسنده مشهور اولان

احتصار ايتدكدن صوكر ابرارچه امم سالفه نك اعتقادلرندن بخت ايدر و بوندن صوكر ا صوفيه يه نقل كلام ايدر . طريقت منته بلربنه مطاق صورتده هجوم ايتكده دره . بونلر دييور ، كنديلرينك سنلردن اولدقلريني سويلرلر . فقط اعتقاد خصوصنده هيسي باطنيه ، عمل خصوصنده اباحيه مذهبليته سالكدلرلر . بز جنت قورقوسندن عبادت ايتمز ديرلر و كنديلرندن امرك ساقط اولديغيني سويلرلر مؤلف بو صورتله بالعموم منتسبلرينه شدتلي هجوملرده بولونيور .

كتاب البرهانك مندرجاننده جالب دقت بر خصوصيت اولماديني ايچون مقاله ده موضوع بخت ايدله مشدر . بونك اك بوبوك فائده سي « كتاب الفرقك » تعييننه خدمت ايتميدور . معافيه ابو محمد كنيه سني طاشيان ذاتك كيم اولديغيني و كتاب البرهان مؤلفنك هانكي تاريخك آدمي اولديغيني تحقيق ايديله مه مشدر .

اختلاف ایمان مسئله سیدر، دیرونی ایضاح ایدر. معتزله ده اون سکنز فرقه در. معتزله ده نیلمه سنک سبی، قدریه ده نیلمه سنک و جیبی و بونلرک اقامت ایتدکاری محللر، اجتماع و افتراق ایتدکاری اساسلر، کوستریلیر. و مسئله لره کچیلیر. قضا و قدر بچی خاق قرآن مسئله سی، رؤیت، عذاب قبر و الخ بخلری ایضاح ایدیلیر. عین صورتله شیعه فرقه لری ده یازلدقدن صسوکرا بونلرک عجائب حاللری، رمز لری بیان ایچون بر بحث، حماقت لری بیان ایچون بر بحث یازار. قرآن تأویلی، ناسخ و منسوخ، متشابه، محکم مسئله لری آکلاتیر و نهایتده فرقه هادیه نك بیاننه کچر. بونلر ابو حنیفه، مالک، شافعی داوود، احمد کبی ذواتک یرلشده کاری فرقه در. فروعه اختلافک اهمیت بو قدر، اصولده اتفاق هدایت ایچون کافیدر، دیر.

بو اثرده جالب دقت اولان نقطه هر مذهب اربابنک نره لرده اقامت ایتدکاری سنک کوسترله سی و هر فرقه نك اساسلری کوسترلر کدن صو کرا مناقشه لی مسئله لرک او فرقه یه تخصیص ایدیلن بجه تذبیل ایدله سی در. هر هانکی بر مذهب سالک اولانلرک نره لرده اقامت ایتدکاری قسماً ابن حزمده کوسترلمکده در. فقط ابن حزمده مسئله لر اول و فرقه لر مؤخر بیان ایدلمکده در.

بو نقطه ده ده کتاب الفرق، بر خصوصیت عرض ایتدکده در. بو اثره بعض ذوات طرفندن حقی اولار ق اهمیت و یرلشدر. از جمله ابوالفضل عباس خنبلی طرفندن کتاب البرهان اسمنده یازیلان اثر، بونک مختصری اولدینی کبی، ایجاب ایتدیکی یرلرده ابوالفضل یالکز بو اثرله استشهاد ایتدکده و اوندن بعض پارچه لر نقل ایتدکده در. ابوالفضلک کتاب البرهانده صوک طرفنه علاوه ایدیلن برایکی بحث استننا ایدیلیرسه تماماً کتاب الفرق طرزنده یازلشدر و بوسیله بوراده آروجه موضوع ایدلمه سنه لزوم کوروله شددر. [۱]

*
**

شهرستانی نك اثرینی مقایسه مقصدیله، داها دوعروسی اوزمانه قدر بو باده یازیلان اثر لری کوره رنک تدقیق صدندنه بولوندیغمز ملل و نخل حقنده داها صحیح فکر لر ایدنک و اثرک قیمتینی تعین ایتک مقصدیله یازدیغمز بو بخلری داها ایکی کوچک کتابی مطالعه ایتددن بترمه یه کچر. بو ایکی کتابدن بری ابو محمد عثمان بن عبدالله بن الحسن العراقی (۱) اولکی خاشیه ده بو کتاب حقنده معلومات و یرلشدر.

الحنفی نك « كتاب في ذكر الفرق واصناف الكفر » نامندہ کی اثری [۸] دیکری دہ ابوالقاسم عبدالواحد بن احمد کرمانی نك « مقالة في شرح قول رسول الله ستفرق امتی علی ثلثة وسبعین فرقة وتعدیدها » نامی آئندہ کی رسالہ سیدر [۲] .

عراقینك ، كتابی قریم برتاریخندہ یازمش اولدیغی اثرده تعقیب ابتدکی طرزدن آکلاشلمقدمه . مشارالیه ، بعض فکری عنعنہ ایله ذکر اتمکده در . یتش بفرقه حدیثی اونجی عنعنہ ده پیغمبره منہی اولان برسلسله ایله ذکر ایتش اولدیغنه نظراً اترك دورت یوزدن صو کرا یازمش اولدیغی تخمین ایدیله بیلیر . اترك نهایتده باطنیله زیاده هجوم ایدلمکده اولدیغی واونلرک شایعی ذکر ایچون اثرده کورولن فکراحتصاره رغماً بر چوق صحیفه لر تخصیص ایدلدیکی نظر دقتہ آلیترسه باطنیکلک الکیزاده انتشار وتوسع ایتدیکی تاریخلرده وبناء علیه اترك درت یوزدن صو کرا کی تاریخلرده یازدیغی خصوصی تأید اتمکده در .

عراقی ، جمعیت داخاندہ کورمش اولدیغی اختلافاتی میخاییکی برتلقی اثر اولارق معین بررقله افاده اتمکده چالشمشدر .

افاده سنه نظراً صدر اولده یعنی عثمانک قتلنه قدر بوامتده اختلاف یوقدی . اختلافلر عثمانک قتل ایله باشلامشدر و بوفرقلر آئیدر . هر فرقه اون ایکی شعبه یه آیرلمشدره . آتی کره اون ایکی یتش ایکی فرقه یی کوستر . بوفرقلر ناصیه ، رافضه ، جبیه ، قدریه ، مشهه ، معطله فرقلریدر . خوارج فرقه سی ناصیه شعبه لرندندر . بعض قدیم اثرلرده ناصیه ، خوارجی ده ایچنه آلان عمومی بر معناده قوللانیورسه ده مذاهبه دائر کتابلرده خوارج فرقه سنک ناصیه دن برشعبه اولارق کوسترلمی یالکنز عراقی ده کورولمکده در .

دیسورکه بوتش ایکی فرقه نك هر بری کندیسنک حق و دیکر لرینک باطل اولدیغی ادعا ایدر لر . بناء علیه فرقه ناجیه نك فرقه هالکدن تمیزی و بزم فرقه ناجیه دن اولدیغمزی و دیکر لرینک هالکین دن اولدیغی اثبات اتمک لازمدر . بومقصده عراقی هر فرقه یی یازارکن اونلرک کیمه منسوب اولدقلرخی سویله دکن صو کرا بوفرقه نك مسئله لری شونلردر دیبه باشلار . ایضاح ایدر ودر حال جواب ویرر .

(۱) بوائز سلیمانیه کتبخانه سنده (۷۹۱) نومروده مقیددر . علی بن یاسین محمد الطرابلسی الحنفی قلبله مؤخر بر زمانده قدیم بر خطله یازلمشدر . قطعہ سی کوچکدر .

(۲) بوائز راغب باشا کتبخانه سنده مجموعهلر قسنده ۱۴۶۳ نومروده مقیددر . مجموعہ نك استنساخ تاریخی ۵۲۵ سنه سی اولدیغنه نظراً نك قدیم اولدیغی تخمین ایدیله بیلیر .

ابوالقاسم کرمانینک رساله سنه کلنجہ بونک طرزی بوسبوتون باشقہدر .
 بوکا کورہ اسلامده وقوعه کان ضالانلر وامتک افتراقی مسائل علمیه دن واصول
 اعتقادیه دن نشأت ایتیش وهر بر مسئله واصلده کی اختلاف یوزندن بر مذهب وجوده کلشدر .
 بناء علیه هر مسئله دن شو صورتبه برر مذهب تحدر ایتمشدر :

۱ ذات الله حقیقده کی ضالات	» مشبهه « مذهبی وجوده کتیرمشدر .
۲ صفات السیه »	» نفات صفات »
۳ افعال السیه »	» قدریه »
۴ وعید »	» خوارج »
۵ ایمان »	» مرجئه »
۶ قرآن »	» مخلوقیه »
۷ امامت »	» شیعه »

مشبهه ۳ ، نفات الصفات ۸ ، قدریه ۲ ، خوارج ۱۵ ، مرجئه ۱۰ ، مخلوقیه ۳ ،
 شیعه ۳۱ فرقهدر . یتیش اوچنجی فرقهده فرقه تاجیهدر .

ایشته شهرستانیندن اول یازلمش اولان اثرلردن معلوم اولانلرک مندرجاتی حقیقده کی
 بو معلومات ، شهرستانینک اثرینی مقایسه ایتیک ایچون کافیدر . بونلرده تعقیب ایدیلن
 غایه واصول بورایه قدر ویریلن ایضاحاندن آ کلاشلمش اولدینی ایچون شیمدی شهرستانینک
 اثرینه کچه بیلیرز .

۲۴

شهرستانینک (ملل و نحل) ده تعقیب ایتدیکی اصول

شهرستانی کتابنده ، کئندن اول ملل و نحلہ ومقالانہ دائر اثر یازانلردن کیملرک
 اثرلرینی کئدیسنه منبع اتخاذا ایتدیکنی کوسترمه مشدی . کتابنک مقدمه لرنده یالکز بونلرک
 اصوللرینی بکنمه دیکنی وهیچ برینک ، مذهبلیک تشکلی ایچون بر اساسه رعایت ایتمه دیکنی
 سونلک ، واصوللرینی تنقید ایتکلہ اکتفا ایتمشدی . مع مافیہ معتزله مذهبلیرینی یازارکن
 باشده کچی وابن راوندی اولمق اوزره اشعری نک وجعفر بن حربک اسملرینی ، خوارج
 مذهبلیرینی یازارکن حسین کرابسی بی ، مرجئه بچشده یمانی ، شیعهده ابو حامد زوزنی

ایله شیطان الطاق دییه معروف اولان ابن نعمانی، اسلام خارچنده کی مذهبلرده اولجه عجوسی اولوب مذاهب اقوامه عارف اولان ابو عیسی الوراق عنوانیله معروف محمد بن هارونی (ص ۱۸۸) و محمد بن شیبی ذکر ایتمکده در. شهرستانی دوغریدن دوغریه بو مؤلفلرک اثرلردن نقل ایتمکده اولدینی ایچون بونلرک اثرلرینی کوردیکنده شبهه یوقدر. اثرنده اک زیاده اسمی کچن مؤلف کجی، محمد بن یحیی الوندی، ابو عیسی الوراق و شیخ اشعری در.

عبدالکریم شهرستانی مواد علمییه سی نقطه نظرندن بو اثرلردن استفاده ایتدیگی کجی اصول اعتباریله ده بونلردن مستفید اولمشدر. نتکیم بو منبعلردن بری اولوب المزدده موجود اولان اشعرینک مقالاتی ایله شهرستانینک ملل و نحلنده برچوق نقطه لرده مشابهن وارددر. فرقه لر شهرستانی ده داها اپی تصنیف عرض ایتدیگی حالده طرز، هر ایکسینده عینتدر. حتی بعضاً صیرا بیله عینتله بر برینی تعقیب ایدر. بیانیه [۱] حقنده مقالات الاسلامینده کورولن طرز عیناً ملل و نحلده موجوددر. مغیره، منصوریه، خطابییه دییه دوام ایدن صیرا هر ایکسینده بردر. ایکسینده ده مذهبلر حقنده کی ایضاحات مؤسسسلرک نامیله باشلار. فقط شهرستانی مذهبلرک عدنده مشهور حدیث ایله مقیددر اشعری بویله بر قید آلتنده اولمادیغندن مذهبلرک عددینی چوغالتمشدر. شهرستانی مسائل علمییه حقنده کی اشعرینک بیاناتندن و اصولندن تماماً آریلیر. بورایه کلهجه او بوسوتون ایشی فیلسوفلر تاریخته دوکشدر. فضله اولارق شهرستانی ده سائرادیانک فرق و مذاهییه ده ذکر ایدلمشدر. چونکه او، اثرنده آدم علیه السلامک زمانندن کنندی زمانته قدرکچن بوتون مذاهب حقنده معلومات و یرمک غایه سی استهداف ایتمشدر (ص ۲۳). اهل عالمک مقالاتندن هیچ بز مذهبک، کتابی خارچنده قالماسنی ایسته میور.

کتابنده اولان انسانلرک مذاهب اعتباریله ایکیه انقسام ایتدکلرینی سویلر. بر قسمی اهل دیانت، دیگر قسمی اهل هوادر. چونکه انسانلر یا باشقه سندن استفاده ایتمشدر، یا خود کنندی رأینده مستبد اولمشدر. باشقه سندن مستفید اولان مسلم و مطیعدر. دین، طاعت و تسلیمیت دیملکدر. رأینده مستبد اولان ده مبتدعدر. بعضاً مستفید، مقلد اولور.

[۱] بیانیه ملل و نحلک مطبوع نسخه لرده بنانیه شکنده، بیان بن سمانده بنان بن سمان شکنده یازلمشدر، بو خطا آوروپاده باصیلان نسخه ایله باشلامش، صوکرک اوندن آلباروق مصرده باصیلان نسخه ده، صوکرک استانبولده باصیلان نسخه ده عین صورته دوام ایتمشدر. دوغریسی بیانیه و بیان بن سمان در.

بعضاً مستبد ، مجتهد اولور . اهل هوادن مقصد صورت مطلقهده رأینده مستبد ولانلردر . مستفید اولانلر ایسه نبواتی واحکام شرعیہ فی قبول ایدنلردر . سوکرا اهل اسلام آراسنده اختلافده ایکی جہہده وقوعه گلشدر : بریسی توحید ، عدل ، وعد ، وعید ، سماع ، عقل کی اصولده دیگری فروعددر . دین ، معرفت وطاعتہ منقسمدر ، معرفت اصل ، طاعت فرعدر ، معرفت وتوحیدده مناقشه ، اصلده مناقشهدر ، اطاعت وشریعتده مناقشه فروعدده مناقشهدر . بوراده اصولده کی اختلافلر موضوع بخندر . هر اصلده حصوله کن اختلافدن بر برینه ضدایکی فرقه دوعمشدر : معتزله ایله صفاتیہ ، قدریہ ایله جبریہ ، مرجئہ ایله وعیدیہ ، شیعه ایله خوارج بربریلہ تقابل تضاد ایله متقابل اولان فرقهلردر .

معتزله ، اصحاب عدل وتوحید نامیلہ تسمیہ ایدلریکی کی قدریہ نامیلہده تلقیب ایدیلیرم قدریہ لفظی الفاظ مشترکهدندر . شهرستانی بوراده وجه تسمیہ فی سویلهد کن سوکرا معتزله نامی آلتنده طویلانان فرقهلره شامل اولان اعتقادلری ذکر ایدر . نه کی نقطه لر اوزرنده اتفاق ایتدیلسه بونلری بر بر ذکر ایدر ، سوکرا بونلردن هر بر طائفه یه خاص اولان اعتقادلری بیان ایدر . بو طائفه لری ایضاح ایدرکن بونلرک آلدینی نامی ومنسوب اولدقلری آدمک کیم اولدیغی ، کنندی تعبیرلہ بو لفظک شو بابه نیچون وضع ایدلمش اولدیغی وبونلرک کنندیلرینه خاص اولان فکرلر وقاعده لرک نهلردن عبارت بولوندیغی ذکر وتعداد ایدر . بو فکرلره کیملر التحاق ایتشدر ، بونلری کیملر رد ایتشدر . بو جهتلری کویسترر وبعضاً بونلرک نیچون بو مذهبی التزام ایتدکلرینه بعضاً بو فکرک نره دن کلدیکنه اشارت ایدر .

بو جهتلری داها یاقیندن کورمک وشهرستانیکن مذهبلر حقننده کی طرز ایضاحی وبوبابده تعقیب ایتدیکی اصولی مشخص بر صورتده تثبیت ایتک ایچون مشارالیهک قلمه آلدینی مذهبلردن بهضیلرینی نمونه اولارق ترجمه ایدیوروز . ترجمه ایتدیکنمز مذهبلر شهرستانیکن ملل ونحلده نهلر یابدیغی کویستر مکه برابر شهرستانی بی داها ائی آ کلامغهده یاردیم اینه جکدر .

اشعری مذهبی حقننده یازدقلری عن زمانده شهرستانیکن کنندی مذهبی ، افکار واعتقاداتی ده افاده ایدر . ترجمه ایدیلن دیگر مذهبلر ایسه بوکون مختلف یرلرده یاشایان وبر چوق منتسبلری بولونان مذهبلردر . بو صورتله شهرستانیکن ملل ونحلنده بوکون

ایچون نافع اولان و حیات عرفانمیزی علاقه دار ایتمه سی ضروری اولان قسملر ترجمه ایدلمش اولاجقدر :

شهرستانی کتابنده کی مذهبلردن بو کون یاشامقده اولانلر

صفاتیه

سلفدن برچوق جماعت، الله تعالی به علم ، قدرت حیاة ارادة ، سمع ، بصر ، کلام ، جلال ، اکرام ، جود ، انعام ، عزت ، عظمت دن عبارت اولان ازلی صفتلر اثبات ایدرلردی . ذات صفتلری ایله فعل صفتلری آراسی تفریق ایتمز لر و سوزی بر بولدن بورودورلردی .

کذا یدین، وجه کبی خبری صفتلری ده اثبات ایدر لر و بونلری تأویل ایتمز لردی . یالکیز بونلر ، بو صفات شرعده وارد اولمشدر ، بناء علیه بونلره خبری صفتلر نامنی ویزیورز دیمکه اکتفا ایدرلردی .

معتزله نك صفاتی نفی ایتمه لرینه مقابل ساف اثبات ایتدکری ایچون سلفه ، صفاتیه معتزله یه ده معطلة ده نیلیدی .

سلفدن بعضیلری، الله صفات اثبات ایتک خصوصنده تشبیه حدودینی مخلوقاتک صفاته قدر وارد یرمش ، بعضیلری ایسه افعالک دلالت ایتدیکی صفتلرده دورمشدر . حقتده خبر وارد اولان صفتلره کلتجه سلف مذهبه منسوب اولانلر بو خصوصده ایکی فرقه یه آیرلمشدر : بری صفاتی ، لفظک محتمل اولدینی وجه ایله تأویل ایدنلر، دیکری تأویل خصوصنده توقف ایدرک بز (عقلمزک مقتضاسنجه بیلیورز که اللهک مثل کبی بر شیئی یوقدر، الله مخلوقاتدن هیچ بر شیئه بکزه من ، هیچ بر شی ده اوکابکزه من؛ بوکا صورت قطعیه ده حکم ایدیورز. آنجق بز مثلا رحمان عرش اوزرینه استوا ایتدی ومثلا ایکی یدم ایله یاراندم، کذا ربک کلدی واخل کبی بو خصوصده وارد اولان لفظک معناسنی بیلمه یورز. بز بو آیتلرک تفسیر و تأویلی بیلمکه مکلف دکلز. تکلیف، اللهک شریکی اولمادیغه ومثلی کبی بر شیئی بولومادیغه اعتقاد ایچون وارد اولمشدر ، بونی ایسه یقیناً اثبات ایدیورز.) دینه نلر [۱] در .

[۱] احمد بن حنبلک یوقاریده موضوع بحث ایتدی کمز ردالجه میهنده مدافعه ایتدیکی مذهب بودر . اکثریتی نجد قطعه سنده بولونان بوکونکی وهابیلرکده مذهبی بودر . مؤسس مذهبک الهیات مجموعه سی صانی : ه

بوندن سوکرا متأخر لردن بر قسم علماء سلفک سوزینه بعض شیلر علاوه ایتدیلر :
دیورلرکه حننده خبر وارد اولان صفتلری تأویله قالمشتمسزین و ظاهر نده توقف اتمکسزین
وارد اولدیغی کبی تفسیرینه قائل اولق و ظاهرینی اجرا اتمک لازمدر . ایشته بونلر
تشبیه صرف موقعته دوشمشلردر [۱] .
بو ایسه سلفک اعتقادینه مخالفدر .

خالص و صرف تشبیه، بر زمانلر یهودیلرک « قرابین » فرقه سنده واردی . زیر بونلر
توراتده تشبیه دلالت ایدن بر جوق لفظلر کورویورلردی . اسلامیتده کبی شیعلر ایسه بعضاً
غلو و بعضاً تقصیر کورستردیلر . غلو ایدنلر اماملرینک بعضیلرینی الله تعالی و تقدسه تشبیه
ایتدیلر ، تقصیر ایدنلر الهی خلقدن برینه بکنزه تدیلر .

سلفدن متکلمین و معتزله ظهور ایدنجه رافضیلرک بعضیلری غلو و تقصیردن رجعت
ایده رک اعتزاله دوشدیلر . سلفدن بر جماعت ایسه تفسیر ظاهره ایلریله یه رک تشبیه واردیلر .
تأویله کیریشمه یه ن و تشبیه کیرمه یه ن سلفدن بری « مالک بن انس » (رضی الله عنها)
در . زیرا استواء معلوم ، کیفیت مجهول ، بوکا ایمان واجب و بوندن سؤال بدعتدر ، دیمشدی .
دیگرلری « احمد بن حنبل » ، « سفیان » ، « داوود الاصفهانی » و بونلرک تابعلری در .
تا « عبدالله بن سعید الکلابی » ، « ابی العباس القلانسی » و « حرث بن اسد الحاسبی » زمانه
قدر . بونلرده سلف جمله سندندر ، آنجق بونلر علم کلامه باشلادیلر و سلفک عقیده لرینی
کلامه طاندجهتلر و اصوله عائد برهانلرله قوتلندیلر . بعضیلری کتاب یازدی ، بعضیلری
تدریس ایتدی و نهایت ابی الحسن الاشعری ایله خواجه سی آراسنده صلاح و اصلح مسئله لرندن
برنده مناظره جریان ایتدی و خصوصاً متلشدیلر . اشعری سلف طائفه سی جهتنه دوغرو
مرکزی دکیشدیردی و اونلرک مذهبی علم کلام مناخجی ایله صاعغلاملاشدیردی و بو ،
اهل سنت و الجماعتک مذهبی اولدی . بو صورتله « صفاتیه دامغاسی » اشعریه » یه انتقال ایتدی .

احفادنن شیخ محمد بن عبداللطیف ، (۳۳۹) سنه سنده وهایلرک اساس اعتقاد لرینی بیان ایچون
نشر ایتدیکی بر رساله ده « و نعتقدان الله سبحانه و تعالی مستو علی عرشه ، فنؤمن باللفظ و ثبت
حقیقه الاستواء و لانیکیف و لانیمل ، لانه لایعلم کیف هو الا هو . و كذلك اعتقادنا فی جمیع
اسماء الرب وصفاته من الايمان باللفظ و اثبات الحقیقه و نئی علم الکلیفیه » دیور (الهدیه السنیه و التخریج
الوهابیه ص ۹۵) .

[۱] سلف مذهبتدن دوغان بعض مذهبلرده تشبیه شایه سنک بولونماسی مالکی و حنبلی علماسنک
برجوقلرینه مشبهلک اسنادینه سبب اولدیغی کبی اخیراً وهایلرک مجسمه اولدیغنه دائر بعض شایعه لرک
چیقماسنده سبب اولمشدر (مذکور اثر ص ۴۶) .

مشبهه ایله کرامیه، صفاتی قبول ایدنلردن اولدقلری ایچون بونلری ایکی فرقه اولارق صفاتیله جمله سندن صایق .

اشعری مذهبی

اشعریه ، « ابو موسی الاشعری » (رضی الله عنه) . منتسب اولان « ابوالحسن علی بن اسماعیل الاشعری » نك اصحابی در . ایشتم که غریب تصادفلردن اولارق « ابو موسی الاشعری » عینله ابوالحسن الاشعری نك کندی مذهبنده تقرر ایتدیکی شیئی تقرر ایدر مش .

برکون ابو موسی الاشعری ایله « عمرو بن العاص » آراسنده برناظره اولمشدی :
عمرو بن العاص — ربمی دعوی ایدم جک « اخاصم الیه ربی » بر آدم بولایلسم ا
دیمشدی .

ابو موسی — او آدم بنم « انا ذلك المتحاكم الیه » دیدی .
— ربم بکا برشی تقدیر ایدر و صو کرا اونك ایچون بی تعذیب ایدرمی ؟
— اوت .

— نیچون

— زیرا اوسکا ظلم ایتمز .

عمرو سکوت ایتدی وجواب بولامادی .

اشعری دییورکه انسان برکره خلقنك نه دن ابتدا ایله دیکنی و کال خلقته واصل اولونجهیه قدر خلقنك طور لرنبه دوراً بعد دور ناصل دوران ایتدیکنی دوشونور ، و کندی ذاتیله خلقتی بردرجه دن دیگر بردرجهیه تدبیر و ایصال ایدمه دیکنی و تقصدن کاله ترقی ایتدیره مه دیکنی یقیناً بیلرسه ضروری اولارق کنديسنك قادر ، عالم ، مرید بر « صانع » ی بولندیقی آ کلار .

زیرا فطرته اختیار اثرلی ظاهر و خلقنده احکام و اتقان اثری واضح اولدیقی ایچون طبیعتدن بو افعال محکمه نك صادر اولماسی تصور اولوناماز . شو حالده اوصانعك افعالنك دلالت ایتدیکی، انکاری ممکن اولمایان برطاقم صفتلری واردیمک اولور . بو افعال، اونك عالم ، قادر ، مرید اولدیغنه دلالت ایتدیکی کی عین زمانده علم ، قدرت و اراده یه ده دلالت ایدر . زیرا وجه دلالت شاهده نه ایسه غایب دهه اودر ، تخلف ایتمز .

همدمه عالم ده نیلنجه ، علم صاحبی اولمقدن ، قادر ده نیلنجه قدرت صاحبی ، مرید اراده صاحبی اولمقدن باشقه بونلرک حقیقی معنالی یوقدره . بناء علیه برشئک احکام و اتقانی آنجق علم ایله ، وقوع وحدوثی قدرت ایله ، بروقتده اولمایوب دیگر بروقته تخصیص ایلمه سی ، شو قدر اولمایوب بو قدر اولماسی ، شوشکلده یا ییلمایوب باشقه شکلده یا ییلماسی ده آنجق اراده ایله حصوله کایر .

بوصفات ایله ذاتک وصفلا تماسی آنجق او ذاتک یوقاریده ذکر ایدیان دلیله بناء حیات ایله حی اولماسندن باشقه صورتبه تصور ایدیه منز .

اشعری ، صفاتی انکار ایدنلری قاچاقق بریر بر اقایا جق صورتده الزام ایدیور . دلیل کوستریور ویا سزده موافقت ایدیورسکیزکه صانع ، عالم وقادر در . شیمدی بویکی صفتدن حصوله کلن ایکی مفهوم یا واحد در ، یا زاندره . اکر واحد ایسه صانعک قادر بی ایله بیلمه سی وعلیقی ایله تقدیر اتمه سی ایجاب ایدر و صورت مطلقه ده ذاتی بیلن کیمسه نك ذاتک عالم وقادر اولدیغی ده بیلمه سی لازم کلیدی . حالبوکه حقیقت بویله دکدر . بوندن اکلاشیلورکه هرا یکی اعتبار آری آری شیلدره . بو آریلغک یا مجرد لفظه یا حاله ویا خود صفته راجع اولماسندن باشقه احتمال یوقدر . مجرد لفظه رجوع ایده منز ، زیرا عقل ایکی معقول مفهومک آریلغنه حکم ایدر . اکر الفاظک رأساً یوقغانی فرض ایدلسه ایدی عقل تصور ایتدیکی شیده شبهه ایتزدی .

حاله ده رجوع ایده منز ، زیرا وجود وعدم ایله وصفلا نمایان بر صفت قبولی وجود ایله عدم ، نفی ایله اثبات آراسنده واسطه قبول ایتکدر ، بویسه محالدر . شو حاله اختلافک ذات ایله قائم صفته عائد اولدیغی تعین ایدر ، بوده اشعری نك مذهبدر .

شو قدرکه اشعری نك محاسبندن قاضی ابوبکر الباقلائی افاده سی حالی قبول ویا نفی ایتک خصوصنده تردید ایتمش ونهایت رأی قبول جهتنده تقرر ایتشد . بونکله برابر باقلائی ، احوال اولماق ، ذات ایله قائم معانی اولق اوزره صفات قبول ایتمش ابوهاشمک قبول ایتدیکی حال ، بزم صفت نامی ویردی کمز شیدر ، باخصوص اونک قبول ایتدیکی حالت بوصفاتی ایجاب ایتکده در ، دیمشدر .

ابوالحسن الاشعری ، باری تعالی علم ایله عالم ، قدرت ایله قائم ، حیات ایله حی اراده ایله مرید ، کلام ایله متکلم ، سمع ایله سمیع ، بصر ایله بصیردر دینور .

امامك بقا حقتده كى رأی مختلفدر . دیوركه بوصفتلر ازلی وذات باری ایله قائمدر .
 بونلر ، اودر ویا غیریدر ده نیلمه دیکى كجی اودكلدرده ده نیلمز .
 ذات بارینك قدیم اولان كلام ایله متكلم ، قدیم اولان اراده ایله مرید اولدیغنه دلیل
 اولمق اوزره دیوركه دلیل باری تعالی نك ملك اولدیغنی اثبات ایتشدر . ملك ایسه
 امر ونهی صاحبی اولان ذاتدر . بناءً علیه او امر وناهی در . امر اولماسی یا امر قدیم
 ایله یاخود محدث بر امر ایله اولور . بوخصوصده باشقه احتمال یوقدر . اكر امر اولماسی
 محدث بر امر ایله ایسه بونی یاذاتنده ، یا برمخلده ، یاخود مجلسز اولارق اجدات ایتشدر
 ذاتنده اجدات ایتهمسی مستحیلدر . زیرا بوحوادثه محل اولماسنی مستلزمدر ومحالدر .
 دیگر برمخلده اجدات ایتهمسی ده مستحیلدر . زیرا بو ، محل مذکورك امر ایله متصف
 اولماسنی ایجاب ایدر ، مجلسز اولارق اجدات ایتهمسی ده محالدر . زیرا بو ، تعقل ایدیه میه چك
 برشیدر . شو حالده امرك قدیم وذات باری ایله قائم ، اونك ضفتی اولماسی تعین ایدر . اراده
 سمع ، بصر حقتده كى دلیل وایضاحده بو صورته در .

دیوركه ، ذات بارینك علمی واحددر . موجود ، معدوم ، واجب ، ممکن ، محال
 باجمله معلوماته تعلق ایدر . قدرتی دخی واحددر ، وجودی اولابیلن بوتون ممکنلره
 تعلق ایدر ، اراده سی ده واحددر ، قابل اختصاص اولان هر شینه تعلق ایدر . كلامی
 واحددر ، امر ونهی ، خبر واستخبار ، وعدو وعیده تعلق ایدر . بو وجهلر ، الله تعالی نك كلامنده
 برطاقم اعتباراته راجعدر . حد ذاتنده كلامك تعددینه طأند دكلدر . لسان ملائكه اوزره
 انبیایه انزال اولنان عبارات والفاظ ، كلام ازلی به دلالتلردن عبارتدر . دلالت مخلوق ومحدثدر ،
 مدلول ایسه قدیم وازلی در . قرأنت ایله مقروء تلاوته متلو آراسنده فرق ، ذكرا ایله مذکور
 بیننده كى فرق کییدر ، ذكرا محدثدر ومذکور قدیم .

امام اشعری بوتدقیق ایله حشویه مذهبندن حروف وکلمات قدیم اولدیغنه قائل اولان
 برجماعته مخالفت ایتش اولوبور .

اوکا کوره كلام ، عباره ایله دكل ، نفس ایله قائم برمعنادر . عباره ، انسانك معنایه
 دلالتی در . شو حالده متكلم ، اشعری به کوره كلام کندیسيله قائم اولان ذاتدر ، معتزله به
 کوره ایسه كلامی یا ایدر ، شو قدركه عباره ، مجازاً یاخود اشتراك لفظی طریقله كلام
 تسمیه اولونور .

اشعری دیوركه باری تعالی نك اراده سی بردر ، ازیدر ، كرك کندیسنتك افعال

خاصه سندن و كرك انسانك افعالندن بوتون ایسته نیلن شیلزه متعلقدر؛ لکن افعال عباده تعلق اراده ایدیلن شیلرك ، انسانك مكتمسب اولماسی اعتباریله دكل اونلك كندی مخلوق اولماسی جهتیه در .

ایشته بواساسدن حرکت ایدرك اشعری ، الله هرشیئی : خیری ، شری ، نفعی ، ضرری اراده ایتدی و ناصصل اراده ایتدی و بیلدی ایسه انسانلر ایچونده بیلدیکنی او صورتله اراده ایتدی و قلمه امر و یردی ، نهایت لوح محفوظه یازلدی . ایشته یو اللهك تبدل و تغیر ایتمه بن حکمی ، قضاسی و قدری در . دیور .

اوکا کوره معلومك خلافي عمومی صورتده مقدور : فقط وقوع اعتباریله محال (مقدورالجنس ، محال الوقوع) در .

ایشته بو ایضاح ایدیلن سببه بناء اشعری مذهبنده الله طرفندن انسانلره تحملك فوقده برشیئك تکلیفی (تکلیف مالا یطاق) جائزدر .

تکلیف مالا یطاقك جائز اولدیغنه دلالت ایدن بوسبیدن باشقه داها ایکی سبب واردر . بونلردن بری اشعری به کوره استطاعهك عرض اولماسی در . عرض ایکی آنده باقی قالماز . بناء علیه تکلیف حالنده مکلف اصلا قادر دکلدر .

دیگری ده مکلفك ، امر اولنان شیئی ایجاد (احداث) ایتمكه قادر اولاماماسی در . فعله اصلا قدرتی اولمایان برکیمسه حقنده تکلیف مالا یطاقك جوازی مسئلهسه کلنجه بوهرته قدر اشعریك کتابنده منصوص اولارق بولونیورسه ده ، محالدر .

اشعری دیوركه انسانلر کندی فعللرینه قادردرلر ؛ زیرا انسان کندی یوقلا یاچق اولورسه اضطراری حرکت و تیرمه ایله اختیاری اراده حرکتلری آراسنده ضروری فرق بولور . بوفرق ، حرکات اختیاریهك قدرت تحت تأثیرنده حاصل وقادرك اختیاریه متوقف اولماسی نتیجهسه واریر .

ایشته بواساسدن حرکت ایدرك مكتمسب: قدرت حادته ایله مقدور و قدرت حادتهك تأثیریه حاصل اولان شیدر . دیور .

صوکر اباالحسن الاشعریك تعقیب ایتدیکی اساسه کوره قدرت حادتهك ایجاد (احداث) خصوصنده تأثیری یوقدر ، زیرا حدوث جهتی جوهر و عرضه نسبتله ده کیشمه یه بر حکم (قضیه واحده) در . اکر قدرت حادتهك حدوث ایشنده تأثیری اولسه ایدی حدث اولان هرشیئك حدوثه تأثیر ایتمه سی و حتی الوان ، طعموم و رواج ك احداثه

واجسام وجواهر كده ايجادينه صالح اولماسى لازم كليردى . بو ايسه سماء وارضاك قدرت حادته ايله بايلماسنى تجويزه مؤدى اولور .

شو قدركه الله تعالى ، انسانك فعلى اراده ايدوب اوكا حصر موجوديت (وتجرده) ايتديكى زمان ، قدرت حادته نك عقينده يا خود اونك آلتنده و برابرنده ، بايلان شيشى ياراتمغه ، عادتى جريان ايتدير مشدر ؛ ايشته بو فعل ، « كسب » تسميه اولونور ؛ بناء عليه فعل ، ابداع واحداث اعتباريله اللهم خالقى وانسانك كسى اولور .

قاضى ابوبكر الباقلانى بو قدردن بر آزداها ايلريله رك ديبور كه اوت قدرت حادته نك ايجاد صالح اولمادى قى دليل ، اثبات ايت مشدر ؛ فقط فعلك صفاتى يا خود وجوه و اعتباراتى يالكنز جهت حدوته منحصر دكلدر . بلكه بوراده ، جوهر ك جوهر ، متحيز و عرضى قابله اولماسى ؛ عرضك ده عرض ، لون و سواد اولماسى و سائره كى حدوتك اوت سننده ديكر وجهلر واردر . ايشته بونلر (وجوه و اعتبارات) حال اثبات ايدنلره كوره احوال جمله سننددر . اوكا كوره فعلك قدرت حادته ايله يا خود اونك آلتنده حاصل اولماسى جهته بر نسبت خاصه در كه كسب تسميه اولونان بودر ، و قدرت حادته نك اثرى اولان ده بودر . ديبور كه معتزله اصلنه كوره مادام كه قدرت ك يا خود قادريت قديمه نك تاثيرى حدوت و وجوددن عبارت اولان حالده ويا وجوه فعلدن بروجده اولماسى جائز اوليور ، شو حالده نيچون قدرت حادته نك تاثيرى ، مثلا حركتك هيئت مخصوصه اوزره بولنمى كى ، حادتك صفى اولان بر حالده يا خود وجوه فعلدن برفعله اولماسى جائز اولماسون ؟ ايضاح ايدلم : فى الحقيقه مطلق حركت ايله مطلق عرضدن مفهوم اولان شى باشقه و قيام ايله قعوددن مفهوم اولان شى ده باشقه در . بونلر متميز ايكي حالتدر . هر قيام حركتدر و هر حركت قيام دكلدر . معلومدر كه انسان ، ايجاد ايتدى جمله سى ايله نماز قيلدى ، اوروج طوتدى ، اوردى ، قالدى ، جمله لرى آراسنى ، ضرورى اولارق فرق ايدر . وانسانه اضافه ايديلن جهتك بارى تعالى به اضافه ايدلمه سى جائز اولمادى كى بارى تعالى به اضافه ايديلن جهتك ده انسانه اضافه اولونماسى جائز دكلدر .

بو صورتله قاضى ، قدرت حادته ايچون تاثير اثبات ايديبور : قدرت حادته نك اثرى فعل جهتلرندن بر جهت اولان بر حالت خاصه در و قدرت حادته نك ده فعله تعلقندن حصوله كل مشدر . ايشته بو جهتدر كه ثواب و عقابه مقابل اولمغه متعين اولمشدر . زيرا وجوده وجود اولماسى حيثيتيله ثواب و عقاب ، بالخاصه معتزله اساسلرينه كوره مستحق اولماز . چونكه جزايه تقابل

ایدن شیء حسن و قبح جهتی دره حسن و قبح ایسه وجودک و راستنده ایکی صفت ذاتیه در لره موجود ، موجود اولماسی اعتباریه حسن ده قبیح ده دکلدر .

قاضی ، معتزله یه قارشی نه سزک ایچون خالدن عبارت اولان ایکی صفت اثباتی جائز ایسه نیم ایچونده قدرت حادثه نك متعلق اولان بر حالت اثبات ایتمک جائزدره ، سنک اثبات ایتمش اولدیغک شیء ، برحالت مجهوله در دیه جک اولانلره قارشی او حالتک جهتی ممکن اولدیغی قدر بیان و ناصل بر شیء اولدیغی تعریف ونه کیفیتده اولدیغی ده تمثیل و تصویر ایتمک ، دیور .

صوکر امام الحرمین ابوالمعالی الجونی (قدس الله روحه) شویانادن بر آز دهایلری کیدیور ؛ دیورکه ، قدرت واستطاعتی نفی ، عقل وحسک قبول ایتمه چکی برشیدر . هیچ بروجله اثری اولمایان بر قدرت اثباتی ایسه اساسدن قدرتی نفی ایتمک کیدر . قدرتک معقول اولمایان برحاله تأثیرینی اثبات ایتمک ده بالخاصه تأثیری نفی کیدر . احوال ، اولنرک اصللرینه کوره ، وجود ایله ده ، عدم ایله ده وصفلاناماز . شو تقدیرده انسانک فعلانی ، خلق واحداث جهندن دکل ، حقیقه کندی قدرته نسبت ایتمک کر کدر . زیرا خلق ، برشیئی عدمدن ایجادده استقلال افاده ایدر . انسان ایسه کندی نفسنده اقتدار حس ایتمدیکی کبی عدم استقلالی ده حس ایدیور .

شو حالده فعل ، موجود اولمق ایچون قدرته استناد ایدر ، قدرتده موجود اولمق ایچون دیگر برسیبه استناد ایدر اوله که قدرتک اوسیه نسبتی ، فعلک قدرته نسبتی کیدر . کذا سبب ، دیگر برسیبه استناد ایدر . تا اسباب و مسبباتی یارادان و صورت مطلقه ده مستغنی اولان سبیلرک مسبینه منتهی اولور . زیرا هر سبب بر جهندن مستغنی ، بر جهندن محتاج دره . باری تعالی ایسه فقر و احتیاجی اولمایان غنی مطلق دره .

بومطالعینی امام الحرمین الهیات فیلسوفلرندن آلمش و کلام کسوه سی آلتنده میدانه قویمشددر . فیلسوفلرک اساسلرینه کوره سببک سببه استنادی فعل ایله قدرته مخصوص دکلدر . حادث اولان هر موجود حقتنده بو حکم ، جاریدر . بو تقدیرده ایسه طبیعتیه ، اجسامک اجسامده ایجاد نقطه نظرندن تأثیرینه و طبیعتلرک طبیعتلره احداث نقطه نظرندن تأثیرینه قائل اولمق لازم کلیر . بو ایسه اسلام اولانلرک مذهبی دکلدر . ناصل اولابیلیر که فیلسوفلرندن محققلرک رأیلری بیله جسمک ، جسمی ایجاد خصوصنده تأثیری اولمادیغی مرکزنده دره . بونلر ، جسمک ، جسمندن و جسمده اولان هر هانکی بر قوتندن

صادر اولماسی جائز دکلدر. دییورلر. زیرا جسم ماده ایله صورتدن مرکبدر. اکر جسم تأثیر اجرا ایده جک اولورسه هر ایکی جهتیه یعنی ماده و صورتیه تأثیر اتمسی لازم در. حالبوکه مادهده طبیعت عدمیه واردر. تأثیر ایده جک اولورسه عدمک مشارکتی ایله تأثیر اتمش اوله جق که بو محالدر. بناءً علیه (فالقلم اذاً محال فقیضه حق) جسمک وجسمده اولان قوتک جسمه مؤثر اولماسی جائز دکلدر.

تحقیق خصوصنده داها قوتلی وتفکر وادیسنده داها دالغیچ اولانلر، جسمدن وجسمده اولان هر هانکی بر قوتدن بذاته ممکن اولان هر شینه کچرک بذاته ممکن اولان شیلرک هر هانکی بر شینی احداث اتمسی جائز دکلدر، دییورلر. زیرا ممکن اولان بر شی دیگر بر شی احداث ایده جک اولورسه البته کندیسنده اولان امکانک مشارکتیه احداث ایده جکلدر. حالبوکه امکانک طبیعتی عدمی در. چونکه (ممکن) کندی حاله راقیله جق اولورسه عدم اولور، وجود بولماز. عدمله مشارک اولارق امکانک تأثیر ایده بیلمه سی عدمک وجوده تأثیر ایده بیلمه سنه مؤدی اولورکه بو محالدر. شوخالده حقیقتده بذاته واجب الوجوددن باشقه موجود یوقدر. اونک ماسواسی اولان اسباب، آنجق وجودی قبول ایچون معدلدر، حقیقت وجودی احداث ایدنلر دکل.

بومسئله شرحه محتاجدر، اونی ایلریده ذکر ایده جکیز.

امام ابوالعالمینک اصل فکری بو صورتیه اولونجه فعلک حقیقه اسبابه اضافه سی نصل ممکن اولوبور بوتقطه یه تعجب اتمه مک قابل دکلدر.

شیمدی مذهب صاحبک فکریینه کله لم :

ابوالحسن علی بن اسماعیل الاشعری دییورکه اکر حقیقتده خالق آنجق باری تعالی ایسه و او کاخلق و ایجاد خصوصنده دیگر ی مشارکت اتمورسه شوخالده باری تعالینک اک خصوصی وصفنک اختراع قدرتی اولدیغنی قبول اتمک ضروریدر. اساساً باری تعالینک (الله) اسمینک تفسیری ده آنجاق بودر.

ابواسحاق الاسفراینی، اللهمک اخص وصفی، اونک دیگر ا کواندن تمیزنی موجب اولان کون مخصوصیدر دییور.

دیگر بعضیلری ده، هر هانکی بر وجودک دیگر لرندن بهمه حال کندیسنه خاص بر خصوصیت ایله تمیز ایتدیکنی یقیناً بیلورز. اکر موجودات بو صورتیه یکدیگر لردن تمیز اتمسه ایدی جمله سی مشترک و متساوی اولورلردی. باری تعالی ده موجوددر، اوخالده دیگر موجوداتدن

کنندینه خاص اولان اک خصوصی وصفی ایله متمیز اولماسی ایجاب ایدر . شوقدرکه عقل اووصف اخصی معرفته ایریشه من . وبونک حقنده سمع دخی وارد اولمامشدر . بناء علیه بوخصوصده توقف ایدیلیر ، دیورلر .

صوگرا ، عجبا بووصفی عقل ایله ادراک ممکنیندر مسئله سننده اولکیلرکی اختلاف ایدلمشدر . بو فکر ضرار مذهبنه قریبدر .

شوقدرکه ضرار ، ماهیت لفظی مطلق اولارق قوللانیورکه بو (من حیث العبارة) افاده نقطه نظرندن چیرکیندر .

اشعری مذهبنک اساسلرندن بری ده شودر : هر موجود کوروله بیلیر . زیرا رؤیتک حصولنی ممکن قیلان شی وجوددر . باری تعالی ایسه موجوددر ، شوحالده کوروله بیلیر . مؤمنلرک آخرته الهی کوره جکلی حقنده سمعی دلیللر واردر : جناب الله دیورکه « وجوه یومئذ ناضره الی ربها ناظره » وسائر آیات و اخبار کی .

ابوالحسن الاشعری ، الله رؤیتک تعلق جهت ، مکان و صورت داخلنده مقابله ، اتصال شعاع ویا انطباع (کوزدن چیقان شعاعک مرئی به وصولی ویا خود مرئی تک باصره ده انطباعی) طریقله اولاماز ؛ زیرا بونلر محالدر دیور .

رؤیتک ماهیتی حقنده اونک ایکی رأیی واردر : بری رؤیتک خصوصی برعلم اولماسی دره . خصوصی قیدندن مقصدی رؤیتک عدمه دکل وجوده تعلق ایتدیکنی کوستر مکدر . دیکری دم علمک وراسنده مرئی ده برتائیری ویا اوندن تأثری موجب اولمایان برنوع ادراک اولماسی دره . اشعری ، باری تعالی به ایکی ازلی صفت اولق اوزره سمع و بصری اثبات ایتمشدر . بونلر مدرکات خاصه تک هر برینه وجود شرطیله تعلق ایدن علمک وراسنده ایکی ادرا کدرلر . کذا صفت خبریه اولق اوزره یدین ووجه اثبات ایتمشدر . بونک حقنده سمعی دلیل وارد اولمشدر وسمعه وارد اولدینی وجه اوزره بونی اقرار لازمدر ، دیور . بو رأینده اشعری تک تمایلی ، تأویله تعرضی تر کدن عبارت اولان ، سلف طریقته متوجهدر . اونک جواز تأویله دائر بر رأیی ده واردر .

اشعری تک وعدو وعید ، اسماء و احکام ، سمع و عقل حقنده کی مذهبی هر جهتدن معتزله به مخالفدر .

اوکا کوره ، ایمان قبله تصدیق دن عبارتدر . لسانله سویله مک ، ارکانیله عمل ایتک ایمانک فرعلر ننددر . شوحالده برکیمسه قلب ایله تصدیق ایدر یعنی الله تعالی تک وحدانیتی اقرار

ویغمبرلری ، کتیر دکاری شیلرله قلیاً تصدیق ایدرک اعتراف ایدرسه ایمانی صحیحدر . حتی بونک اوزرینه فی الحال اولویوریرسه مؤمن ناجی اولور . بونلردن برنی انکار ایتمه دیکه ایماندن چیقماز . صاحب کیره دنیادن توبه سز کیدرسه اونک حکمی ، اللهه مفوضدر . یارحتیله مغفرت ایدر یاخود (شفاعتی لاهل الکبائر من امتی) دیمش اولدینی ایچون نبی (صام) ه اونی شفاعت ایتدیریر ، یاخود جرمی مقداری تعذیب ایدر و صوکر ارحمتیله جنته ادخال ایدر . قلبنده ذره قدر ایمانی اولان کیمسه یی ناردن اخراج ایدمه چکینه دائر دلیل سمعی وارد اولدینی ایچون اونی کفار ایله برابر نارده مخلد بر اقامی جاژ دکلدر :

اشعری دیور که اکر صاحب کیره توبه ایدرسه ، اونک توبه سنی قبول ایتک عقلاً الله تعالی اوزرینه واجبدر ، دیهم . زیرا موجب آنجق کندیسیدر اوکا هیچ برشی واجب اولماز . فقط توبه ایدنلرک توبه لرینی قبول و مضطر اولانلرک دعایرینه اجابت ایدمه چکی خصوصنده سمعی دلیل وارد اولمشدر .

خلقه مالک اودر ، دیله دیکنی یابار ، ایسته دیکنی حکم ایدر . اکر بوتون مخلوقاتنی جنته قویاجق اولورسه ظلم ایتمش اولماز ، هسنی آتشه آناجق اولورسه جور ایتمش اولماز . زیرا ظلم ، تصرف ایدن کیمسه ننگ مالک اولمادینی برشیده تصرف ایتمه سی ، یاخود برشیئی موضعندن غیرینه قوماسی در . او ، مطلق صورتده مالک اولدینی ایچون اوندن ظلم تصور اولونماز . و کندیسنه جور نسبت ایدلمه ز .

اشعری ، بوتون واجبلرک سمعی اولدیغنه و عقلک هیچ برشی ایجاب ، تحسین و تقییحی اقتضا ایتدیکنه قائلدر . بناء علیه اوکا کوره معرفه الله عقلی ایله حاصل ، سمع ایله واجب اولور . الله تعالی (وما کننا معذبین حتی نبعث رسولا : پیغمبر کوندرمه دیکه عذاب ایتمه زه) بویورمشدر .

کذا منعم شکر ایتک ، اطاعت ایدمه نه ثواب و یرمک ، عاصی بی عقاب ایتک عقل ایله دکل ، سمع ایله واجبدر .

باری تعالی به نه صلاح نه اصلح ونه ده لطف ، هیچ برشی عقل ایله واجب اولماز . حکمت موجه دن عقل هر نه بی اقتضا ایدرسه دیگر جهتدن اونک نقیضی ده اقتضا ایدر .

الله تعالی به اصل تکلیف واجب دکلدر . زیرا بوندن اوکا نه بر فائده ترتب ایدر نه ده بونکله کندیسندن بر ضرر مندفع اولور . قوللرینی ثواب اولسون عقاب اولسون مجازاته

قادر اولدینی کی ابتداء (عبد طرفندن هیچ برعمل سبق ایتمکسزین) فضل و کرمی ایله احسان ایتمه یه ده قادر در . ثواب ، تفضل ، نعیم ، لطف بونلرک هبسی اونک فضلندندر ، عقاب و عذابی ایسه جمله سی عدل در . او ، یابدیغندن مسؤل دکدر ، مسؤل اولانلر انسانلر در .

بیمبرلر کوندرله سی قضایای ممکنه دندر . احکام واجبه یا خود مستحیله دن دکدر . فقط کوندرلدکنصکره اولری معجزه ایله تأیید و (موبقاندن) مهلك شیلردن عصمت ایتمه سی واجبات جمله سندندر . زیرا دعوتی استماع ایدن کیمسه یه مدعینک صدقنی آ کلامق ایچون سلوک ایده جکی برطریق لازم اولدینی کی تکلیف ده تناقض واقع اولماق ایچون موانع (علل) ده اوزاقلاشدیرمق لابدر .

معجزه ، عاده مخالف ، تحدی (میدان او قومق) یه مقارن و معارضه دن سالم اولان برفلدر که قرینه اولمق حیثیتیه تصدیق قولی مقامنه قائم اولور . معجزه : معتادی خرق و غیر معتادی اثبات قسملرینه آریلیر . اولیا کرامتلری حقدر . بونلر برجهتدن انبیایی تصدیق و معجزاتی تا کید ماهیتنده در . ایمان و طاعت اللهک توفیقیه ، کفر و معصیت ایسه خذلانیله حاصل اولور .

اشعری یه کوره توفیق ، طاعته قدرت خلق ایتمک ؛ خذلان ایسه معصیت قدرتی خلق ایتمکدر .

اشعرینک بعض اصحابنه کوره اسباب خیری قولایلاشدیرمق توفیق ، ضدینی تسبیره خذلاندنر .

لوح ، قلم ، عرش و کرسی ، جنت و نار کی امور عینه حقنده وارد اولان اخبار سمعیه بی ظاهری اوزره اجرا ایتمک و وارد اولدینی وجه اوزره قبول و ایمان ایتمک واجب در . زیرا بونلرک اثباتی محال دکدر .

قبر سؤالی ، قبرده ثواب و عقاب کی ، کذا میزان ، حساب ، صراط بر قسم خلقک جنتده دیگر قسمنک ناردده اولمق اوزره انسانلرک ایکی به انقسامی کی آخرتده اولاجق امور مستقبله حقنده وارد اولان اخبار حقدر . بونلری اعتراف ایتمک و ظاهر لری اوزرنده اجرا ایتمک واجبدر . زیرا بونلرک اولماسنده محال کوروله جک برشیئی یوقدر .

قرآن ، اشعری یه کوره بلاغت ، نظم و فصاحت حیثیتیه معجزدر . زیرا قوم عرب معارضه ایله سیف آراسته مختار براقیدقلری زمان ، مقابله دن عاجز اولانک یابدینی وجهله

بونلر دهامشکل اولان قسمی اختیار ایتدیلر. اشعری اصحابندن بعضیلری قرآنده اعجازک معتاددن منع دیمک اولان صرف دواعی ایله غییدن اخبار جهتلرندن اولدیغنی اعتقاد ایتشلردر .

اشعری به کوره امامت ، نص وتعیین ایله دکل ، اتفاق واختیار ایله ثابت اولور. زیرا بوخصوصده نص بولونسه ایدی ، نقلنه بر جوق واسطه لر بولوندیغنی حالده مخفی قالمزدی. بنی ساعده نك کولکه لکننده کی بیعتده اصحاب « ابوبکر » اوزرنده اتفاق ایتدیلر، ابوبکرک تعیینندن صوکر « عمر » اوزرینه وشورادن صوکر عثمانه واوندن صوکر علی به اتفاق ایتدیلر [۱] بونلرک افضل اولمق خصوصنده کی رتبه لری امامتده کی ترتیب لرینه کوره در .

دیورکه عایشه ، طایحه ، زیر حقلرنده آنجق رجوع ایتدیلر دییه جکیز. طلحه ایله زیر جنت ایله مبشر اولان اون کیشی دندرلر . معاویه ایله عمر وبن عاص حقنده آنجق بونلر حق اولان امامه عصیان ایتدیلر. وعلی ، عصیان ایدنلرله ناصل حرب ایدیاپرسه بونلرله اویله حرب ایتدی دییه بیلیرز .

نهر وانلیلر ایسه بنی صلعمک حدیثی موجبجه (مارقون عن الدین) دیندن خروج ایتش شریرلردر. حضرت علی ، بوتون احوالنده حق اوزره ایدی واون ناصل حرکت ایدهرسه (حیث دار) حق اونسکه برابر دوران ایدردی .

اباضیه

بونلر مروان بن محمد زماننده خروج ایدن « عبد الله به اباصه » ک اصحابی در . مروان ، بونک اوزرینه عبدالله بن محمد بن عطیه بی کوندرمش و آزالرنده « تباهه » موقعنده حرب وقوعه کلشدر ،

عبدالله بن یحیی الاباضی نك بوتون افکار وخصوصانده بوکار فیق اولدیغنی سویله ینلر واردر .

بومذهبک مؤسسسی دیورکه بزه مخالف اولان مسلمانلر کفر ایچنده درلر ، فقط بونلره مشرک دینمز ، بونلرله عقد نکاح جائزدر و بزم ایچون میراث لری حلالدر . برده حرب زماننده ماللرندن حرب سلاح لرینی و حرب حیوان لرینی اغننام ایتک حلالدر. دیگر

(۱) بوراده شهرستانی ابوبکر ، عمر ، عثمان اسملری یاننده « رضی الله عنه » دیدیغنی حالده علی نك اسمی یاننده « علیه السلام » دیمکده در . دیگر محلارده ده عین وجهه حرکت ایتشدر .

اشیائی آلمق حرامدر . کذا حجت اقامه ایتمدن و حرب اعلان ایتمدن کندیلرینی قتل و بونلری کیزلیدن حیلله ایله اسیر آلمق حرامدر .

بومذبه سالک اولانلرک فکرنجه مسلمانلردن کندیلرینه مخالف اولانلرک مملکتی دار توحیددر . فقط سلطانک اوردوکاهی بو حکمدن مستنادر . زیرا او، فساد اوجانی و داربنی در .

بونلر کندی مذهبداشلی ایچون ایجابنده مخالفلرینک شاهدلرکینی تجویز ایدرلر . اعتقادلرینه کوره کناه کبائری ارتکاب ایدرلر موحددر ، فقط مؤمن دکدر .

کعبی، بونلرک فکریلرینی شو صورته حکایه ایدیور: اباضیه کوره استطاعه ، سائر اعراض کبی بر عرضدر و فعلدن اولدر . فعل ، بونلکه حصوله کلیر . افعال عباد ، احداث و ابداع اعتباریه اللهک مخلوقی و مجاز اولارق دکل حقیقت اولارق عبدکده مکتسیدر . بونلر امامتلیرینه امیر المؤمنین نامنی و یرمه دکبری کبی کندیلرینه ده مهاجرین عنواتی و یرمز لر . و دیورلرکه ارباب تکلیف قالمادینی زمان بوتون عالم قانی اولاجقدر .

کعبی سوزه دوام ایله دیورکه بونلر کناه کبائردن برینی ارتکاب ایدن بر کیمسه نیک کافر اولدیقنه اتفاق ایتمشدر . فقط بو کفر ، کافر دین معناسنه دکل کفران نعمت معناسنه در . مشرک لرک چوجوقلری حقه ده توقف ایتمکده درلر . انتقام طریقله بونلرک تعذیبی تجویز ایتمکبری کبی تفضل و لطف اولارق جنته کیرمه لرینه ده جواز و بریورلر . کعبی ، بونلرک فکریلردن اولق اوزره شونی ده حکایه ایدیور ، دیورکه بونلر ابو الهذیلک قائل اولدینی کبی الله قصد ایلمش اولمایان بر طاعته قائلدرلر .

شونی ده سویله یه لم که بومذبه منسوب اولانلر نفاقک شرک تسمیه ایدیلوب ایلمه مه سی خصوصنده اختلاف ایتمشدر . دیورلرکه رسول الله صلی الله علیه وسلم زماننده کی منافقلر موحد ایدرلر . شوقدرکه بونلر کناه کبائر ارتکاب ایتمیلر . و شرکدن دولایی دکل کیره دن دولایی کافر اولدیلر .

و دیورلرکه اللهک امر ایتمکی هر شی عام در ، خاص دکدر . الله بونلری هم مؤمنه هم کافره امر ایتمشدر ، قرآنده خصوص یوقدر .

کذا بونلرک فکرنجه الله هر نه نی یاراتدی ایسه آنجق کندی وحدانیتنه دلیل اولق ایچون یاراتمشدر . شو حالده بونلرک واحد حقیقی یه دلالت ایتمه سی لازمدر . بومذبه منسوب اولانلردن بر قسم علما دینورلرکه الله تعالی نیک صدقنه دلیل کوستره مکسزین بر پیغمبر بعث

ایتمه سی و انسانی لری او کا وحی ایتدیکی شی ایله مکلف طوتمانی جاژدر. او پیغمبره معجزه اظهار ایتک واجب اولمادینی کبی الله تعالی یه ده دلیل اظهار ایتک و معجزه خلق ایتک واجب اولماز. بونلر کندی مذهبلرنده ثعالبه و عجارده [۱] مذهبلرنک اوغرا دینی انقسامه سینه اولارق مختلف فرقه لره آپرلشلردر.

صفصیه، بومذهبک برشعبه سیدر. بونلر صفصی به ابی القرامک تبعه سی در. اباضیه دن فرقلری شرک ایله ایمان آراسنده یالکنز معرفه الله دن عبارت اولمق اوزره بر بولوم نقطه سی قبول ایتهلرنده در. الهی بیله ن و صو کرا اله دن ماعداسنی یعنی رسول، کتاب، قیامت جنت، جهنم کبی شیلردن برینی انکار ایدن ویا زنا، سرقت، شرب خمر کبی کناه کباتر ایشله بن کیمسه کافر در، فقط مشرک دکلدن دیرلر.

صامیه، صامیه اباضی نک آرقاداشلری در. اباضیه یه، معتزله مذهبنده اولدینی کبی قدره قائل اولملری یوزندن مخالف اولدقلری کبی استطاعه نک فعلدن اول اولماسی مسئله سنده و رضای الهی ایچون اولمایان برفلک (الله تصد ایدله یه بن برشیئک) طاعت اولماسنی قبول ایتک خصوصنده مخالفدرلر.

بزیمیه: خارچیلرک ازارقه شعبه سندن اولکی محکمه اولی مذهبنی قبول ایدن زید بن انیسه نک [۲] اصحابنک مذهبدر. بو آدم محکمه اولی دن صو کرا چیقان شعبه لرک هپسندن تبری ایتمش و بوحر کتدن یالکنز اباضیه نی استنا ایتشدر. زید بن انیسه اباضیه نی قبول ایدیوردی. بالاخره الله یاقینده عجمدن بر پیغمبر کونده ره جک و اوکا سواده یازلمش اولان بر کتاب انزال ایده جک اعتقاد باطلنده بولونمشدر. بو کتابی الله بو پیغمبره جمله واحده حالنده طویدن انزال ایده جک ویک پیغمبر، محمد مصطفی صلی الله علیه وسلمک شریعتنی ترک ایده جک و بونک دینی قرآنده مذکور اولان صابئه دیننده اولاجقدر. فقط بو صابئه الیوم حران ده و واسطده موجود اولان صابئه دکلدن.

(۱) عجارده عبدالکریم مجردک مذهبدر. بونلر سورة یوسفک قرآن دن برسوره اولدینی انکار ایدرلر، بر عشق حکایه سنک قرآن اولماسنی تجویز ایتزلر. دشمن چو جوقلرینک قتل جاژ اولوب اولماسی یوزندن صلیته، حمزیه، خلفیه، ظارمیه شعبیه کبی شعبه لره آپرلشلردر.

ثعالبه، ثعلبه بن عامرک مذهبدر. بونلر، چو جوقلرک کوچوک اولسون بو بوک اولسون حق انکار ایتدکلری تقدیرده جوره مستحق اولدقلرینی قبول ایتکله عجارده دن آپرلشلردر. بونلر ده بالاخره احسنیه، معبدیه، رشیدییه، شیاییه کبی شعبه لره آپرلشلردر.

(۲) کوردیکم نسخه لده بوبله در. دوغروسی زید بن ابی انیسه در.

یزید ، محمد مصطفی علیه السلامک پیغمبر لکنی اقرار ایدوبده اونک دینه کیرهین
کیمسه لری ده کندی مذهبه قبول ایتشدرد .

عینی زمانده کرک کنیدی مذهبه کیره نلردن و کرک مذهبنی قبول ایتیه نلردن هر کیم
اولورسه اولسون حد شرعی اجرا ایدیلن کیمسه لری کفار و مشرک عد ایتیکده در .
اوکا کور هر کنه کوچوک اولسون ، بویوک اولسون شرکدر [۹]

شیعه

بونلر بالخاصه حضرت علی به تابع اولانلردر . حضرت علی به امامت و خلافتک جلی
ویاخنی بروصیت ونص ایله ثابت اولدیغنه قائلدرلر . اعتقادلرینه کوره امامت حضرت علی
اولاندن باشقه سنه کچمه به جکدر . ا کر کچر سه یاباشقه سی طرفدن یاییلمش برظام ، یاخود
امام اولاجق ذاتک قورقارق صاقینماسی صورتیه کچر .

دیوزلر که امامت ، عامه نک نصیله حاصل و عامه نک اختیارینه منوط بر مصلحت دکدر ،
او ، دینک رکنی اولان اصولی بر قضیه در . پیغمبر علیه السلامک اومسئله حقتده اغفال
واهمال ایتمه سی و اونی عامه نک اختیارینه تفویض و ترک ایتمه سی جائز دکدر .

شیعه نامی آلتنده طویلانان فرقه لرک اتفاق ایتدیکی نقطه لر شونلردر :

۱ — امامی تعیین و تنصیب واجیدر .

۲ — اماملر ، هر حالده صاحب عصمت ، کوچوک و یا بویوک کناهلردن معصوم درلر .

۳ — قورقو حالی مستتتا اولق اوزره کرک قولاً ، کرک فعلاً و کرک عقداً تبری

وتولی به قائل اولمالیدر .

یالکنز زیدیلرک بعضیلری شیعه دن اولدقلری حالده بو خصوصده شیعه به مخالفت

ایتشلردر .

شیعه امامتک بر امامدن دیکرینه کچمه سی خصوصنده برچوق سوزلر سویله مشلر

(۱) جزیره العربک جنوب غربیسنده عمان قطمه سی ومسقط اماملی اوتهدن بری اباضیه مذهبنی

مخافظه ایتش اولدقلری کی آفریقادده بومذهب اربابی واردر . زنگبار حکومتک وزنگبار آطه سنده کی
مسلمانلرک رسمی مذهبی اباضیه مذهبیدر .

خواجه فرقه لردن اباضیه دن ماعدا سنک بوکون موجود اولدیغنی بیلمه بورز . سنجار و جوارنده کی

کوردرل آراسنده منتشر اولان یزیدیلکک بوراده موضوع بحث یزیدیه فرقه سنک تادیسی اولدیغنی
ظن ایته بورز .

واختلافه دوشمشلردر . آرالرنده ، امامتک هراتقنال وتوقفنده برفکر ، برمذهب و بر فساد حصوله کلشدر :

بونلر : کیسایه ، زیدیه ، امامیه ، غموة ، اسماعیلیه ناملریله بش فرقهیه آیرلمشدر . بعضیلری اصولده اعتزاله ، بعضیلری اهل سنته و بعضیلری مشبهیه متایلدرلر .

زیدیه

بونلردن زیدیه ، زید به علی به صبیح به علی رضی الله عنہم اتباعی در . امامتی فاطمه اولادینه تخصیص ایدیورلر . فاطمه اولادینک غیریسنده امامتک نبوتی تجویز ایتمزلر . شوقدر که بونلرایسترحسن اولادندن ، ایسترحسین اولادندن اولسون امامت دعواسی ایله خروج ایدن وعالم ، زاهد ، شجاع اولان هر فاطمی نك اطاعتی واجب برامام اولماسنی قبول ایدرلر . بوکا بناء در که زیدیه دن برطائفه ، منصور زماننده امامت دعواسیله خروج ایدن و بوسبیلله اولدیراش اولان عبدالله بن الحسن ک اوغللری ، محمدایله ابراهیمک امامته قائل اولمشلردر . کذا زیدیه ، مذکور اوصافی جمع ایدوب ایکی امامک ایکی قطرده خروجنی تجویز ایدرلر و هرایکیسی واجب الطاعة در ، دیورلر .

زید بن علی نك امامت خصوصنده کی مذهبی ، بوصولته اولونجه کندیسی ، علم ایله متحلی اولمق ایچون اصول و فروعی تحصیل ایتمک ایسته دی . واصولده ، معتزله رئیس اولان «واصل بن عطاء الغزال» ک جد اعلاسی علی بن ابی طالب حقیقده کی عقیددسنی نظر اعتباره آلمایارق اوکا تلمیذ اولدی .

واصل ، حضرت علی ایله اصحاب جمل و اصحاب شام بیننده جریان ایدن محاربه لرده حضرت علینک یقینا صواب اوزره بولندیفی اعتقادنده دکل ایدی . ایکی فرقه دن لاعلی النعین بری مخطیدر دیوردی . بوصولته زید ، واصل دن اعتزال اقتباس ایتدی و بوتون اصحابی معتزلی اولدیلر . زید ، امامته ده افضل ولایق اولان بولندیفی حائده مفضولک امامتی جائز کوریور ایدی . دیوردی که حضرت علی صحابه نك افضل اولدینی حائده ، قلوب عامه یی تطیب و فتنه آتشی تسکین کی بر مصلحت و قاعده دینه ایچون خلافت ابوبکره تفویض اولوندی . زرا پیغمبرلرک کونلرنده جریان ایدن حر بلرک زمانی پک یاقین ایدی . امیر المؤمنین حضرت علینک قیلجیده قریش مشرک لرینک قانلری هنوز قوروماشیدی ، السیات مجموعهبی صابی ه

اخذتار کیفی قومک قلندہ کجاکان باقی ایدی . بناء علیہ قلوب عامہ تمامیلہ علی بہ میل وملت کندیسنه تمامیلہ ایتہ یہ جکندن مصاحت بواصر عظیمہ ، اینت و محبت ایله، یاش اعتباریلہ مقدم، ورسول اللہہ قریب اولارق طائمش اسلامیتده سابق بر ذاتک کچمہ سنی ایجاب ایدیوردی . حتی حضرت ابوبکر مرض موتنده خلافتی حضرت عمرہ تقلید ایدرکن ملت غلیانہ کلدی و بزه ، فظ و غلیظ اولان آدمی امیر یاپدک دبدیلر . شدت و غلظتندن و دینده کی صلابتندن و دشمنلرینہ قارشی بی امان اولماستندن دولایبی حضرت عمرہ راضی اولما یورلردی . حضرت ابوبکر کندیلر بی تسکینه مجبور قالدی . زید بن علی ، کذا دها لایق و انضلی و ارایکن مفضولک امام اولماشی و هر حکمده اوکا مراجعت و هر وقعهده اونک ویرمش اولدیغی قرار ایله حکم ایدلمہ سنی ده تجویز ایدیوردی ، حتی کوفهده کی شیعہ ، زید بن علی دن بو فکرلری ایشیدنجه اونک شیخیندن تبری ایتمہ دیکنی آکلادیلر و اوئی ترک ایتدیلر و نہایت مشارالیهک آلتنه یازلمش اولانلر یاشنه کلدی و بوندن دولایبی شیعہ «رافضہ» نامنی الديلر .

زید بن علی ایله قرداشی محمد الباقر بیئنده مباحثہ دخی جریان ایتشد . فقط بو مباحثہ زیدک امامت خصوصندہ کی افکارینہ قارشی دکل ایدی ، عہدی بوزانلرله عدالتده اولانلرک محاربه سنده جدیدہ خطایی تجویز ایدن و قدر مسئله سنده اهل بیت . مذہبتک خلافتہ ادارہ کلام ایدن واصلہ تلمذ ایدہ رک اوندن اقتباس علم ایتمہ سی خصوصنه و امامک امام اولمسی ایچون امامت دعواسیلہ خروج ایتمہ سنی شرط قوشماسی خصوصلرینہ دائر ایدی .

حتی برکون محمد الباقر ، زید بن علی یہ ، سنک امامت خصوصندہ کی تلقیلرینہ کورہ پدرك امام دکادر . زیرا او خروج ایتمہ دیکنی کبی خروج ایتک تشبثندہده بولونما مشدر . دیدی .

زید بن علی قتل و صاب ایدلہ کدن سوکرا اوغلی یحیی بن زید امامتی در عہده ایدہ رک خراسان طرفلرینہ چکیلدی . اوراده اطرافنه قالابالق بر جماعت طوپولاندی . اوصیرالرده کندیسنه ، جعفر بن محمد الصادق دن پدري کبی اولدیریلہ چکی و سہ پایہ چیکیلہ چکی خبری واصل اولدی و وقعه جعفرک خبر و ردیکنی و جهله جریان ایتدی .

یحیی دن سوکرہ امامت ، محمد ایله ابراہیمہ تفویض ایدلدی . هر ایکسی مدینہ منورہده خروج ایتدیلر . ابراہیم بصرہ طرفنه کچدی ، بونلرک اطرافندہ بر جوق جماعت طوپولاندی .

سہایت بونلر دہ اولدیرلدیلر، جعفر الصادق، اولوب بیتہ جک ایشلری بونلر دہ خبر ویرمش و بونلرک
 ہپسنی بابالرینک کندیسنہ خبر ویرمش اولدقلمری بنی امیہ نک انسانلر اوزرینہ تغلب
 و تفوق ایدہ جکلزینی حتی داغلم، بنی امیہ ایلہ بوی اولچوشہ جک اولورلرسہ داغلمدن دخی
 اوستون چیقاجقلمری بنی امیہ نک قلمبری اهل بیتہ بغص ایلہ مشیموع اولدیغندن ،
 ملکلرینک زوال وقتی کلنجہ یہ قدر اهل بیتدن کیمسہ نک خروج ایتہسی جائز اولمادیغنی
 کندیلرینہ ایضاح ایتمشدی. جعفر، محمد بن علی بن عبداللہ بن العباسک اوغللری ابوالعباس
 ایلہ ابو جعفرہ اشارت صورتیلہ شونی سویلہ مشدی: « بو بونلک اولادی خلالتلہ اوینامادقہ
 بز بوایشہ دالمایہ جعفر . دیر ومنصوری قصدایدر ایدی. » زید بن علی ، هشام بن عبدالملک
 طرفندن کوفہ نک کناسہ دہ نیلن محلندن قتل اولندی ، یحیی بن زید ایسہ خراسان امیری
 طرفندن جور جانده قتل ایدلدی. امام محمدی مدینہ منورہ دہ عیسی بن ماہان قتل ایتدی.
 ابراہیم ایسہ بصرہ دہ قتل اولوندی. بونلرک ہر ایکینک قلمی منصور امر ایتمشدی .
 بوندن سوکرہ زیدینہ نک ایشی خراسان دہ « ناصر الاطرش » ظہور ایدنجہ یہ قدر
 دوزلہ مہدی .

ناصر الاطرش، اولدورولمک ایچون تعقیب اولونجہ کیزلندی ، جبل و دیلم طرفلرینہ
 چکیلرک ہنوز اسلامیت ایلہ متحلی اولمایان اورا اہالیسی ، زید بن علی مذہبی اوزرہ
 اسلامیتہ دعوت ایتدی . اورا اہالیسی مذہب مذکورہ قبول و اونکلہ تہدین ایتدیلر .
 یوصورتلہ او مملکتلر دہ زیدینہ کیزلمہ یہ لزوم کورمیرک اشکار صورتدہ دوام ایتدیلر .
 ائمہ دن بری ، سوکرا دیکری خروج ایدرک بونلرک امورینی تدویر ایدردی . و بونلر
 اصولی مسئلہ لردہ عموجلرینک اوغللرندن « موسویہ » یہ مخالفت ایتدیلر ، وزیدیلرک
 اکثریسی بوندن سوکرا مفضولک امامتہ قائل اولمقندن رجوع ایدرک امامیہ کی اصحابہ
 ظعن ایتمکہ باشلادیلر .

بونلر ، باشلیجہ اوچ صفہ ایرلمشلردر: جارودینہ ، سلیمانہ ، بترہ . صالحیہ ، بترہ ایلہ
 بر مذہب ددر .

چارودینہ : « ابو اطارود » ک اصحابی درکہ حضرت پیغمبرک حضرت علی حقندہ ،
 اسم ایلہ دکل بلکہ وصف ایلہ نص ایتدیکنی ادعا ایدرلر .

حضرت پیغمبردن سوکرا امام . حضرت علیدر . انسانلر ، وصفہ مطلع اولمادقلمری

و موصوفی آراشدیرمادقلری ایچون قصور ایتدیلر. کندی اختیارلری ایله حضرت ابوبکری امام تعیین ایتدیلر و بوسبیلله کافر اولدیلر، ذیورلر.

ابوالجارود بومقاله سنده (کندی مذهبنده) زید بن علی نك امامته مخالفت ایتشدره زیرا زید بواعتقادده دکل ایدی .

جارودیه، علی دن صوگرا امامتی-وق و توقیف خصوصنده اختلاف ایتدیلر. بعضیلری علی دن صوگرا اوغلی حسنه اوندن صوگرا حسینیه اوندن صوگرا حسینک اوغلی علی زین العابدینه اوندن صوگرا زید بن علی یه، اوننده عبدالله بن حسن بن حسینک اوغلی محمد سوق ایتدیلر و محمدک امامته قائل اولدیلر. امام اعظم ابوحنیفه، بو محمد م بیعت ایتش اولدیغندن محمدک تابعلری جمله سندن ایدی. حتی امامک محمده بیعتی خبری منصوره ایصال ایدیلنجه، منصور امامی مؤبدأ حبس ایتدی و امام اعظم حبسده وفات ایتدی. بروایت کوره امام اعظم، محمد بن عبدالله منصورک زمان خلافتده بیعت ایتدی. محمد، مائنه منورده قتل اولدیغنی زمان او، بو بیعتده ثابت اولارق اهل بیته موالات و محبت لزومی اعتقاد ایدردی. بونک اوزرینه امامک حالی منصوره خبر ویرلدی و باشنه کلنلر تمام اولدی .

امام محمدک امامته قائل اولانلر اونک قتلندن صوگرا اختلاف ایتدیلر .

بعضیلری، محمد اولدیرلده دی، او هنوز حی در. یاقین برزمانده خروج ایده جک ویریوزنی عدالت ایله دولدیراجقدر، دیدیلر . بعضیلری ده مشارالیهک اولدیکنه قائل اولدیلر و امامتی صاحب الطالقان محمد بن القاسم بن علی بن الحسین بن علی یه سوق ایتدیلر . صاحب الطالقان محمد معتصم زماننده اسیر ایدیلرک معتصمه کتیریلدی . معتصمده اونى اولونجه یه قدر اوندی حبس ایتدی .

بعضیلری کوفه طرفلرینه صاحب اولان یحیی بن عمرک امامته قائل اولدیلر، یحیی بن عمر خروج ایدرک انسانلری کندینه بیعتده دعوت ایتدی و باشنه برچوق آدم طوبیلا دی . نهایت مستعینک زمان خلافتنده اولدورولرک سرمه قطوعی محمد بن عبد بن ظاهره کونورلدی . بووقه حقتده بعض علویه آئیده کی یتلری سویله مشدر .

قتلت احسن من ركب المطايا
و جئتک استلینک فی الکلام
وعز علی ان القاک الا
وفیما یتنا حد الحسام

ترجمه سی : بن یینهك جیوانلرینه راکب اولانلرك اك عزیز اولانی قتل ابتدك ون سندن ملایم سوز ایسته یه رك سكا کلام . حالبوکه آراسنده بیله تمش قیدجك کسکینلکی اولادن بنم سکا ملاقی اولماقم پك کوچ ایدی .

یحیی بن عمرک نسبی ، یحیی بن عمر بن یحیی بن الحسین بن زید بن علی در . ابوالجاروده کلتجه بو ، سرحوب (چاقال) تسمیه اولونوردی . کندیسنی ابوجعفر محمد بن علی الباقر بونام ایله تسمیه ایتمش و باقر ، سرحوب دکزده اقامت ایدن کور شیطان مضافنه در دیبه تفسیر ایله مش ایدی .

ابوالجارودك اصحابندن اولان « فضیل الرساله » و « ابومضالم الواسطی » احکام و سیر خصوصلرنده یکدیگرلریله اختلاف ایدرلر . بری حسن و حسین اولادینک علمی ، پیغمبر صلی الله علیه وسلم ک علمی کیدر ، اولنرده علم ، تعلمدن اول فطری و ضروری اولارق حاصل اولور ، دیدیکی حالده دیگرکی ؛ علم ، اولاد حسن و حسین ایله غیریلری یئنده مشترکدر ؛ اولنردن اخذی جائز اولدینی کبی سائر عامه ناسندن ده اخذی جائزدر ، فکرینه ذاهب اولمشدر [۱] .

امامیه

بونلر ، پیغمبردن سوکرا حضرت علینک توصیف ایدلمک صورتیله دکل عیناً اشارت ایله کوسترلمک صورتیله نص ظاهر و تعیین صادق ایله امام اولدیقنه قائل اولانلردر .

دیورلرکه حضرت پیغمبرک احوال امت حقیقده مسترح اولارق دنیایه وداع ایتمسی ایچون ، دینده و اسلامده تعیین امامدن داها مهم هیچ برشی بوقدی . پیغمبر ، رفع خلاف و تقریر وفاق ایچون بعث اولوندینی جهتله امتی بربریه او یوشامایارق ایسته دیکی طریقه سلوک

[۱] زیدیه مذهبی بوکون باشلیجه یمنده منتشردر . مسائل فقهیه ده اهل سنت مذهبنه یاقیندرلر . بونلردن اعتقاد خصوصنده اهل سنته یاقین اولان بتریه در و ایوم یمنده رسمی مذهبدر . جارودیه مذهبی عربان ایچنده موجوددر . سلیمانیه ، سلیمان بن جریرک اصحابدر . بونلر امامتک شورا اولدیقنه قانعدرلر . ابوبکر و عمرک امامتی قبول ایدرلر و حضرت عثمانی عایشه ، زبیر و طلحه بی تکفیر ایدرلر . صالحیه ایسه حسن بن صالح بن حیک اصحابدر ، بتریه ، کثیرالنوی الا بترک اصحابدر . بونلرک مذهبلری بردر . سلیمانیه دن فرقلری عثمانی تکفیر ایتمک خصوصنده در . بونلرده اجتهاده جواز بوقدر . هبسی مقلددر . اصولده معتزله مذهبنده درلر . فروعده ایسه ، احکامی اکثریتله امام اعظمک مذهبندن و قسماً شافعی و شیعه مذهبندن آملردر .

ایده جک و هری بر فکره ذاهب اوله جق بر حالده باشی بوش بر اقمسی و اونلرک آریئالرینه سبب اولماسی هیج بوجهله جائز دکدر . بلکه هر کسک مراجعت ایده جکی بر شخص تعیین اقمسی و موثوق و معتمد بریسی حقتده تنصیص اقمسی واجیدر . بناءً علیه پیغمبر ، برقاج موضعه کنایه ایه ، برقاج محله تصریح ایده رک علی بی تعیین ایتک صورتیه بووظیفه بی ایفا ایتشدر .

حضرت علینک امامته پیغمبرک أشارت لرندن اولمق اوزره : موسم حجه سورۀ برائی اوقومق ایچون حضرت ابوبکری کوندردیکی حالده صوکرادن ، مبلغ سندن برجل اولاجق ، یاخود قومکدن بریسی اولاجق امریله جبرئیل نازل اولدی دیه رک قاری و مبلغ اولمق اوزره علی بی کوندرمه سی در که بو، علی بی ، تقدیم ایتدیکنه دلالت ایدر . کذا ابوبکر و عمر و دیگر اصحابه باشقه لرینی قوماندان تعیین اقمسی در . پیغمبر ، ابوبکر ایه عمر اوزرینه بردفعه عمرو بن العاصی دیگر دفعه ده أسامه بی امر تعیین ایتشدی . حالبوکه حضرت علی اوزرینه کیمسه بی اصلا میر تعیین ایتمشدر .

علینک امامت حقتده کی تصریحانه کذاجه : اسلامک ضعیف زمانلرده حضرت پیغمبر ، کیم مائی فدا ایتک شرطیه بکایعت ایدیور ، دیدی برجماعت بیعت ایتدیلر . صوکر اتکرار کیم روحنی فدا ایتک اوزره بیعت ایدر ؛ بو صورتیه بکایعت ایدن کیمسه بنم و صیم در و بندن صوکر بو امرک ولیسی در ، دیدی کیمسه بیعت ایتدی ، یا لکن حضرت علی النی اوزاتارق جانی فدا ایتک اوزره بیعت ایتدی و عهدنی ایفا ایتدی . حتی بوندن دولایی قریش ، محمد جوججکی سکامیر یادی دیه ابوطالبه کولر لرایدی .

کذا ، اسلام کاله ایروب انتظامه کیردیکی و (ای بی : ربکدن سکا ازال بو یوریلان شیشی تبلیغ ایت اا کربونی یا یمازه ک ربک رسالتی تبلیغ اقمه مش اولورسک !) مآلنده کی آیت نازل اولدینی زمان ، رسول اکرم « غدیر خم » دنیلن محله و اصل اولدی ، بیوک آغاچلرک آنته صایمه بی امیر ایتدی و اصحاب توقف ایتدیلر ، الصلوة جامعہ ، دیندا ایتدیلر . صوکر رسول اکرم دوه اوزرنده اولدینی حالده : بن کیمک مولاسی ایسه م علی ده اونک مولاسیدر ، یارب ! علی بی دوست طوتانی دوست طوت ، علی به دو شمانلق ایدنه دو شمانلق ایت ، اوکا یاردیم ایدنه یاردیم ایت ، اونی ترک ورسوا ایدنی رسوا ایت ! او، زده بولنورسه حتی اونکله برابر بولنیدر . دقت ایدیکنز ! اوچ دفعه تبلیغ ایتدیمی ؟ دیدی . امامیه ، رسول اکرمک بوسوزینک نص صریح اولدینی ایضا ایدیورلر . بزایسه

پیغمبرك كیمه وهانكی معنایله مولا اولدینی خصوصلرینه باقارز و بونی علی حقتده دخی تطبیق ایدرز . اصحاب بوراده کی توله ن بزم آکلا دیغمز معنای فهم ایتدیلر . حتی حضرت عمر ، حضرت علی ایله قارشیلاننجی : نه موطلو سکا ای علی ؛ هر مؤمن و مؤمنه نك مولاسی اولدك ، دیدی .

کذا امامیه ، بوندن ماعدا ، رسول اکرم افندیمزك « افضاکم علی » دیمه سی علینک امامتی حقتده نصدره ، دیورلر .

زیرا امامتک افضی القضاة اولمقدن و هر وقعه و حادثه ده ایکی متخاصم بیننده حاکم اولمقدن باشقه معناسی بوقدر ، (اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم) آیت کریمه سینک معناسی ده بوندن عبارتدر . اولوالامر ، خلافت مسئله سی دخی داخل اولدینی حالده هر قضا و حکم ، کندی عهدء سننده بولنان ذاتدر . مهاجرین ایله انصار ، کندی آزارلنده مخصوصه ایتدکلری زمان باشقه سی دکل ، علی حاکم اولمشدی . پیغمبر علیه السلام ایچکزدده فرائض مسئله لرینه اک زیاده واقف اولانیکز زید ، اک زیاده قرانه واقف اولانیکز اُبی ، حلال حرامی اک زیاده بیله نکلر معاذدره ، دیهرک هر کسک اخص و صفیه حکم ایتدیکی زمان علی حقتده ده کندیسنده بولنان اخص وصف ایله حکم ایدرک اک زیاده حاکمک « قضا » خصوصنده ماهر کز علی دره ، بویوردی . قضا ایسه هر علمی احتوا ایدر ، فقط هر هانکی برعلم ، قضایی استلزام ایتمز .

بوندن صوکر امامیه بودرجه نی تجاوز ایدرک کبار اصحابی سب و شتم درجه لرینه ایلرله دیلر و اونلری طعن و تکفیر ایتدیلر . طعنلرینک کاشاغی درجه سی ظلم و عدوان دره . حالبوکه قرآن بونلرک عدالتلرینه و جهنمدن الله تعالینک راضی اولدیغنه شهادت ایتمکده دره . از جمله جناب الله قرآنده : (لقد رضی الله عن المؤمنین اذ بیایعونک تحت الشجرة : شجره آئنده بیعت ایدرکن مؤمنلردن الله راضی اولدی) دیورکه بووقعه ده اصحاب بیک دورت یوز قدر ایدیلر . کذا مهاجرین و انصاری مدح ایدرک (والذین اتبعوهم باحسان : احسانله اونلر اتباع ایدیلر) بیوریور . کذا (والسابقون الاولون من المهاجرین و الانصار والذین اتبعوهم باحسان رضی الله عنهم و رضوانه : مهاجریندن سابقین اولین ، انصار و احسان ایله بونلر اتباع ایدیلر ، اونلردن الله راضی اولدی و اونلر اللهدن راضی اولدیلر .) کذا (لقد تاب الله علی النبی و المهاجرین و الانصار الذین اتبعوه فی ساعة العسرة) و (وعد الله الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنکم فی الارض) بویورمشدرکه بونلر .

اصحابك عندالله قدر وقيمتلربنك بويوك ورسولالله عندنده صاحب درجه وكرامت اولدقلىربنه دلالت ايدر .

حال بويه ايكن دیندار اولان كيمسه لرك ناصل بونلره طعنى واونلرى كفرة نسبتى تجویز ایده جكلىربنه عقلم ايرميور. چونكه رسول اكرم بونلرك هر برى حقتنده آیری آیری وارد اولان خبرلردن ماعدا اون كیشی : ابوبكر ، عمر ، عثمان ، علی ، طلحه زبیر ، سعد ، سعیدین زید ، عبدالرحمن بن عوف و ابو عبیده بن الجراح ، (جنتلك) درلریوردیلر . اكر اصحابك بعضیسی حقتنده بعض قصور نقل اولونورسه نقه دقت ایدلك لازم در . زیرا رافضیلرك یالانلری چوقدر .

بوندن سوكر امامیه ، حسن ، حسین وعلی بن الحسین دن سوكر اکی ائمه بی تعیین خصوصنده بر رأی اوزربنه اتفاق ایده مه دیلر . بونلرك اختلافلری بوتون فرقه لرك اختلافلردن فضلدر . حتی بعضیلری حدیثده وارد اولان یمش بو قدر فرقه خاصه شیعه حقتنده در ، بونلردن ماعداسی امتدن خارجدر ، دیدیلر .

امامیه ، امامتی جعفر بن محمد الصادقه سوق ایتك خصوصنده متفق ایسه لرده كندیسندن سوكر اولادندن منصوص علیه کیم اولدیغنده اختلاف ایتدیلر .

زیرا جعفر ك بش ، وبرروایته كوره محمد ، اسحاق ، عبدالله ، موسی ، اسماعیل وعلی ناملریه آتی اولادی وار ایدی . بونلردن حقلرنده نص ادعا اولنانلر محمد ، عبدالله ، موسی و اسماعیل در . سوكر بونلرك ده بعضیلری خلف براقارق ، بعضیلری خلف براقایارق اولدیلر .

هر طائفه نك اختلافی آیری آیری ذكر ایتدیكمز زمان كوروله جکی اوزره امامیه دن بعضیلری توفف ، رجعت وانتظاره قائل اولدیلر ، بعضیلری امامتی سوق و تعدیه به قائل اولدیلر .

اولجه بونلر ، اضوله هاند مسئله لرده اماملربنك مذهبنجه حرکت ایدیورلردی ، بالا آخره اماملردن روایتلر تحالف و زمان تمادی ایتدی ؛ هر فرقه بریول طومغه باشلادی . بوضورتله امامیه دن بعضیلری ، معتزله نك یا وعیده و یا خود تفضیده شعبه لربنك برینه انتساب ایتدیلر ، دیگر بر قسمی اخباریه (اتریه و یا اصحاب حدیث) نك یا مشبهه و یا خود سلفیه شعبه لردن برینه انتساب ایتدیلر .

الله ، یولفی شاشیروب حیرتده قالانلرك هانکی وادیده هلاك اولاجقلىرى ایچون غم یممز .

جعفریه

بأقریه و جعفریه واقفیه : ابو جعفر محمد بن علی الباقر علیه او علی جعفر الصادق
اتباعیدر لر .

بونلر ، بوایکینسک و بابالری زیمه العاصمه ک امامته قائلدر لر . شو قدر که بعضیلری بو
ایکی امامدن برنده توقف ایده رک امامتی بونلرک اولاد لرینه سوق ایتمزلر ، دیکر بعضیلری
ایسه توقف ایتمه رک (واقفیه دن اولمایارق) امامتی بونلرک اولادینه سوق ونسبت ایدر لر .
ایلریده ذکر ایده جکمز شیعه سنقلرینک خارجنده بونلری بر فرقه خالنده تفریق
ایتمه مز ، شیعه دن بعضیلرینک باقرده توقف ایده رک اونک رجعتنه قائل اولمالرندن ایلری
کلشدر . نشکیم ابو عبدالله جعفر بن محمد الصادق امامته قائل اولانلرده جعفرده توقف
ایتملردر .

جعفر ، دینده علم واسع ، حکمتده ادب کامل ، دنیایه قارشى زهد بالغ ، وورع تام
صاحبی بر ذات ایدی . بر مدت مدینه منوره ده اقامت ایتدی . کندیسنه منتسب اولان
شیعه یه و کندیسنی متبوع اتحاد ایدنلره علومک اسرارینی افاده و افاضه ایدردی .
صوکر ا عراقه کلدی . اورده بر مدت قالدی . امامت مسئله سنه اصلا تماس و خلافت حقنده
کیمسه ایله منازعه ایتدی . ذاتاً بحر معرفه دالان کیمسه نک کنارده طمعی اولماز .
حقیقتک ذروه سنه چقان کیمسه ایچون انحطاط خوفی یوقدر . الله ایله استیناس ایدنلر
انسانلردن تو حش ایدر لر ، اللهدن غیر سیله استیناس ایدنلری وسواس یغما ایدر (وسوسه
استیلا ایدر) .

جعفر بیدری جهتندن شجره نبویه و والدی طرفندن ده حضرت ابوبکره منسوب ایدی .
غلائک کندیسنه نسبت ایتدی کبری شیلردن تبری ایدر و اولنره لغت ایدردی .

کذا غیبت ، رجعت ، بدا ، تناسخ ، حلول تشبیه کی رافضه مذهب لرینک خصائصندن
و حاقانندن تبری ایدردی . لکن شیعه ، جعفر دن صوکر ا بر چوق فرقه لره آیرلدیلر و هر بری
کندینه بر مذهب انتخاب ایتدی . بونلر ، صحابن آراسنده ترویج مقصدیله مذهب لرینی امامه
نسبت و ربط ایدر لر دی . حال بو که امام بونسبت اولنان شیلردن و کذا اعتزال و قدردن بری ایدی .
امامک اراده حقنده کی فکری شودر : الله تعالی بزم حق مزده بر شی ، همده بزدن بر شی اراده
ایتدی . حق مزده اراده ایتدی کتی بزدن کیزلدی و بزدن اراده ایتدی کتی بزده اظهار ایتدی .

شوحالده نهدن ، بزدن اراده ایتدیکی یرینه بزم حقمزده اراده ایتدیکی ایله اوغراشیوروز .
 قدر حقنده کی سوزی ده شودر : قدر ایکی امر بیتنده برامردر ، جبرده یوق ، تقویض ده
 یوقدر . دعایه « اللهم لك الحمد ان اطعتك ولك الحجة ان عصيتك لاصنع لی ولاغیری فی احسان
 ولاحجة لی ولاغیری فی اساءة : یارب اکر سکا اطاعت ایتدم ایسه شکر ایدرم اکر عصیان
 ایتدم ایسه حجت سنکدر . احسان خصوصنده نه بنم ، نه ده باشقه سنک صنعمز یوقدر .
 اسائت خصوصنده ده بنم وباشتمه سنک حجنمز یوقدر . دیوردی .

جعفر دن صوکر ا بوخصوصده ، تابعرینک احوالی تفصیل ایدرک دکل جعفرک
 شجره سنه و فروغه اتساب نقطه نظرندن ، اختلاف ایدن صنفلی ذکر ایدجکمز :

موسویه = مفضلیه فرقه سنک عیندر . بونلر ، موسی بن جعفرک امامته قائلدرلر .
 جعفر صادق و فاندن صوکر ا موسی ، بابا سنک یرینه کچرک مختلف مذهبلی
 برلشدرمکه سبب اولمش و مفضل به عمر ، زراره به اعین ، عمارة السباطی کی ذوات
 بونک اطرفه طولانیملشدرلر .

موسادن صوکر ا موسانک وفات ایدوب اتمه دیکفی بیلمه یز دینلر (مطوره) عنواتی ،
 اولدیکفی جزم ایدنلر (قطعیه) عنواتی ، اولمه یوبد ، تغیب ایتشدر و صوکر اینه چیقا جقدر
 دیه نلر (واقیه) عنواتی آملشدرلر . جعفر دن صوکر ا اسماعیلک امامته قائل اولانلر ده اونک
 اولوب اولمه موسی خصوصنده اختلاف ایتشدرلر . بونلر ، اسماعیلیه ، قطعیه ، اسماعیلیه واقفیه
 ناملریله آیریلرلر . امامتک اسماعیلک وفاتی اوزرینه اوغلی محمد بن اسماعیله کچدیکنه قائل
 اولانلره « مبارکه » نامی ویرلشدر . محمد بن اسماعیل حقنده بر قسم خلق ، غیبتدن صوکر ا
 اونک رجعت ایده چکنه قائل اولمشدرلر . مبارکیه دن بر قسم ده بوندن صوکر ا امامتی مستور
 اولانلره ، مستور اماملردن صوکر اده ظاهر وقائم اولانلره ویرمشدرلر که ایشه بونلر باطنیه دره
 اسماعیلردن اسماعیل بن جعفر اوغلی محمد اوزرنده دورانلر اسماعیلیه واقفیه دره .
 مشهور اسماعیلر ایسه باطنیه تعلیمییه نامنده کی مذهبدن عبارتدر .

أنا عشریه

جعفرک اوغلی موسی کاظمک وفاتنه حکم ایدنلره «قطعیه» ده نیلیدردی . بونلر موسانک
 وفاندن صوکر ا امامتک موسا اولادینه طاند اولدیغنه قاعددرلر .

دیورلر کہ موسادن صو کرا امام، علی الرضا در۔ بونک مٹھدی طوسده در۔ بوندن صو کرا محمد التقی در۔ بو، قریشک قبرستانده در۔ بوندن صو کرا حسن عسکری الزکی در اوندن صو کرا اوغلی (سرمن رأی) [۱] ده بولونان قائم منتظر در۔ بو، اماملرک اون ایکنجی سیندر۔ ایشته بزم زمانم زده کی انسا عشریه مذهبک طریقہ بودر۔ آنجق بو اون ایکی امامک هربری حقنہ وقوعه کنن اختلافلری و اماملری و امامک کرک کندی آرالرنده و کرک قارداشلری و عم زاده لری آرالرنده جریان ایدن منازعه لری هیچ رمذهب ذکر ایدله دن، هیچ رمقاله بیان ایدله دن قالماسی ایچون بوتون بونلری ذکر ایتمه منر لازمدر۔

اولا شونی سویله یه یم که شیعه دن بر قسمی موسی بن جعفرک اوغلی احمدک امامته قائل اولمشدر در۔ بونلر، احمدک برادری علی الرضایی قبول ایتمه بورلر۔ علی نک امامتی قبول ایدنلر اولا محمد بن علی نک امامتدن شک ایدرلر۔ زیرا محمد، کوچک ایکن باباسی وفات ایتمشدی۔ او جاعده امامته مستحق دکلدی و امامتک یوللرینی بیلمیوردی۔ بر قسم خلق اونک امامتی مسئله سنده ثبات ایتمیلر و اولدکن صو کرا اختلاف ایتمیلر۔ بر قسمی محمدک اوغلی موسانک امامته قائل اولدیلر۔ بر قسمی ده محمدک دیکر اوغلی علی نک امامته قائل اولدیلر۔ ایشته امام عسکری بودر۔

بونک وفاتندن صو کرا ده اختلاف واقع اولدی۔ بر قسمی اوغلی جعفرک امامته بر قسمی ده دیکر اوغلی حسنک امامته قائل اولدیلر۔ بونلرک رئیسنه (علی بن فلان الطاحن) دینور۔ بو، علم کلامه واقف بر آدم ایدی۔ جعفر بن علی نک اسباب موفقیته قوتلندیردی۔ و انسانی لری اوکا میل ایتمیلریدی، «فارس بن خاتم بن ماهویه» ده اوکا یار دیم ایتمدی۔ بونک سببی شودر: محمد وفات ایتمش و حسن عسکری کندیسنه خلف اولمشدی۔ بونلر بز حسن عسکری نی امتحان ایتمک و اونده علم نامنه بریشی بولمادق، دیدیلر و حسنک امامته قائل اولانلره «حماریه» لقبی و ردیلر۔ بونلر حسنک وفاتندن صو کرا جعفرک وضعیتی تقویه ایتمیلر۔ و حسن خافسز وفات ایتمشدر، بو صورتله کندیسنی برخاف تعقیب ایتمه دیکندن دولایی اونک امامتی باطل اولمشدر۔

(۱) «سرمن رأی» عراقده کی سامرا قصه سنک نام دیکریدر۔ خلیفه معتصم بالله امیرا شهرینی مرکز اتحاد ابتدکی زمان اوننی بک زیاده تزین ایتمش و (بونی کورن کیمسه سه وینیر معناسنده اولارق بواسی و برمشدر۔

امام ایسه ، انجق کنديسنه برخلاف ومعقب بولونديقي زمان امامدر . سوزي ايله احتجاج ايتديلر . حسنك امامته قائل اولانلرده بالآخره جعفرک امامته رجوع ايتمشلردر .

بونلر ، جعفردن صوکرآ جعفرک اوغلی علی ايله همشيرهسی فاطمه بنت علی تک امام اولدقلمينه قائل اولديلر . برقمی سیده فاطمه بی قبول ائتمه يه رک يالکمز علی بن جعفرک امامتی قبول ايتديلر . علی ايله فاطمه تک وفاتندن صوکرآ برجوق فرقه لر، آيرلديلر . بونلر اون فرقه در، کينديلمينه مخصوص برعنوانلری بوقدر [۱] .

نصيريه

نصيريه واسحاقيه مذهبلى شعبه مذهبك آزعين قسملرننددر . بونلرده مذهب صاحبلىرينه قائم مقاملىق ايدن ومذهبلىرى مرقعه ايدن ممتاز برصنف واردر . فقط بونلرک آرالنده «الهيّة» اسمنك اهل بيتدن اولان اماملره نه صورتله اطلاق ايديله چكى حقنده اختلاف واردر .

ديورلر كه روحانى تك جسمانى جسده ظهورى هيچ بر عاتلك انكار ايدمه چكى بر حقيقتدر . اونك خير طرفدن ظهورى جبريل عليه السلامك بعض اشخاصده ظهورى ، اعرابى صورتنده صورتلمهسى وبشر صورتنده تمثلى كى در . شر طرفدن ظهورى ده شيطانك انسان صورتيله قتالىق ياقى ايچون انسان صورتنده وچنك انسان لسانيله تكلم ايتك ايچون بشر صورتنده ظهورى كيدر . بوسيله بز الله تعالى تك اشخاص صورتنده ظهورينه قائلز .

ايمدى مادامكه رسول الله صلى الله عليه وسلم دن صوكرآ على اعياه السلام دن وعلي دن صوكرآده موجوداتك خيرلىسى اولق شرفى احراز ايدن اولادندن ده افضل كيمسه بوقدر . شوخالده حق بونلرک صورتنده ظهوره ، بونلرک لسانيله نطق ايتمش و بونلرک آللىرى طومتشدر .

بوندن دولاي بز بونلره «الهيّة» اسمنى ويزدك . انجق بو خصوصيتى على به اثبات ايدوب ده

[۱] انا عشره منهي اليوم ايرانك رسمى منهيدير . بونلر حقنده فاكولته ده آريجه برتديق حاضر لانتشدر . شهرستانی ایسه بورادن اشافيسى شوبوقاریده کورولن نمونه لر وجهه قبضه و يالکمز تازيخلىنه تماس ايدره رک کچمش اولديقى ايچون بورايه درجنده فائده کوروله مشدر . انا عشره تک برقولى متواله ناميله سوريه طرفلرنده موجوددر .

دیگر لرینه ویرمه بيشمزمك سبني على نك، الله تعالى طرفندن اسرارك باطننه تعلق ایدن شیلرله صورت مخصوصهده تأیید ایدلمش اولماسندندر . نبی صلی الله علیه وسلم بن ظاهر ایله حکم ایدهرم، سرلره الله متولیدر، دیمشدر . بوسبیلله مشرکر نبی صلی الله علیه وسلم ایله مقاتله ایدیورلر، منافقین ایسه علی ایله مقاتله ایدیورلردی . بوسبیلله پیغمبر، علی بی عیسی بن مریم ه بکنزه تمش وه اکر انسانلر سنك حقنده عیسی بن مریم حقنده دیدکری کی دیمسه ایدیلر، سنك ایچون سویله به جکمی سویلردم، بویورمشلردر . بعضانه بونلر علی به رسالتهده شرکت اثبات ایتدیلر . زیرا پیغمبر، ایچکنزده برکیمسه واردرکه قرآنك تأویلی ایچون مقاتله ایده جکدر، نم تنزلی ایچون مقاتله ایتدیکم کبی، بو کیمسهده (خاصف النعل) آیاق قابی دیکیبی در، بویورمشدر .

شوحالده تأویلی بیلمك، منافقین ایله مقاتله ایتك، جن ایله مکالمه ایتك و بدنی قوتله اولمایا جق صورتده خیبر قابوسنی قویارمق اوندی الهی بر جزؤك وربانی بر قوتك موجودیتنه اك قوتلی دلیلدر .

یا خود او، اللهم ارنك صورتنده ظهور ایتدیکی و اونك الی ایله یاراندینی و اونك لسانیه امر ایتدیکی ذاتدر . بوندن دولایی او، کوکلر ویرلر یارادیلمازدن اول موجود ایدی، دیورلر .

چونکه علی، بز عرشك صاعنده ظل ایدك، بز تسبیح ایدیوردق، ملکر بزم تسبیحمن کبی تسبیح ایدیورلردی . بوظل وظل دن عاری اولان بوصورتلر حقیقتدر . بو حقیقت، ایستر بوعالمده اولسون ایستر اوتی کی عالمده اولسون کندیسندن آرنمایا جق صورتده رب تعالی نك نوری ایله اشراق ایدر، دیمش و بوندن دولایی ده ضیایه نسبتیه ضیا ناصل ایسه احمده نسبتله بنده اولیم، بویورمشدر . یعنی ایکی نور آراسنده فزق یوقدر، شو قدرکه ایکیدن بریسی سابق دیکری اوکا لاحق و اونك تالیسیدر . بو نوع شرکته دلالت ایدر . نصیریلر بوشر کتده جزؤ الهی نك بولوندیغنه میل ایدرلر، اسحاقیه ایسه نبوتده شرکته بولوندیغنه میل ایدرلر . بونلرک دیکر اختلافلی ده واردرکه اونلری ذکر ایتمکه لزوم کورمه دک . [۹]

(۱) نصیریلر، لبنان طاغرلنده سوریه قطعه سنك شاننده کی جبل قصیرده جق طرسوس، مرهین و آطنه جیتلرنده بولونورلر .

بونلرک بر زمانلر شام طرفلرنده چوغالدینی، ابن تیمیه به صورولان سؤالردن و اونك تألیف

اسماعیلیه

یوقاریده سویله دک که اسماعیلیم جعفرک اوغلی اسماعیله امامتی انبسات ایتمک صورتیله موسویه دن وائنا عشریه دن آیرلشدر .

اسماعیل ، جعفرک ابتدای امرده امامته منصوص اولان بویوک اوغلیدر . جعفر صادق، بونک آیتیه سی اوزرینه هیچ برقادین ایله تزوج ایتمدی . خدیجه حقیقده رسول اللهک سنتی و فاطمه حقیقده علی نك سنتی وجهله جاریه ده صائون آمادی .

اسماعیلک ، پدرینک حال حیانتنده وفات ایتمه سی اوزرینه بونلر آراسنده وقوعه کلن اختلافلی یوقاریده سویله دک . بر قسمی ، اوت اسماعیل اولدی امامتک بونک اوزرینه نص ایلمه سنک فائده سی امامتک اوندن اولادینه خاص اولق اوزره انتقال ایتمه سی ایچوندر نتکیم موسی علیه السلام ، هارون علیه السلامه امامتی تنصیص ایتمکدن سوکرا هارون ، قارداشک حال حیانتنده وفات ایتمشدی . بوراده نصک فائده سی امامتک هاروندن اولادینه انتقال ایتمه سی ایچوندر . زیرا نص قهقری بر صورتده کبری کبری یه دونمز . یکیدن باشلار دیمکده محالدر [۹] چونکه امام اولادندن برنی آنحق آباء واجدادندن ایشتدکن سوکرا امامته تنصیص ایلمه بیلیر ، ابهام وجهالت اوزرینه تعیین جائز دکدر .

بونلردن بر قسمی اسماعیل اولمه مشدر . اونک اولومنی اظهار ایدیشتی قتلنه تشبث اولونماسین دییه کندینی صاقتمق ایچوندر . بونک ایچون حقیقده دلیللر واردر . بودلیللردن بری شودر : اسماعیلک آنا قارداشی اولان محمد ، اسماعیلک اوزرنده یا تمقده اولدینی سریر (قاریولا) ه کیتدی واورتوندیکی مشلح کبی آبابی قالدیردی ، اسماعیلی کوزینی آچمش برحاله کوردی و قارداشم یا شایور قارداشم یا شایور ، دییه باغیر ارق باباسنه قوشدی . باباسی ، اولاد رسولک اخرتده حالی بویله اولور جوانی ویردی .

اسماعیلیلر دییورکه شوخالده مومی الهک موتنی اظهار ایتمه سی و هیچ بر میتک موتی

ایتدینی برردیه دن آکلاشیلتمقده در . بیروت ولایتی ایکنجی جلدنده بونلر حقیقده مفید معلومات و محلی مشاهده ل واردر .

(۱) یعنی امام حال حیانتنده برکره بدن سوکرا فلان کیشی امام اولاجقدر ، دیدکن سوکرا اوکیشی وفات ایدرسه اوندن سوکرا امام یکیدن دیکری حقیقده شیمدی امام بو اولاجقدر . دییه من چونکه اولنی حقیقده کی سوزی نصدر . نص قهقری بر صورتده کبری یه دونمز . بناء علیه امام بر کیمسه بی امامته تنصیص ایتمکدن سوکرا اوکیسه اولسه بیله یکیدن باشقه سنی امامته تنصیص ایتمه سی محالدر .

اوزرینه سجل تنظیم ایدله دیکی حالدله ارنک موتنه محضر یازلماسنک سببی ندر ؟ بونک سببی شودر که اسماعیل بن جعفر بصره ده کورولدی، اوراده بر کورتورمک یانسه اوغرامش و اوکا دعا ایتشدی، کورتوروم الهک اذنیله افاقت بولمشدی. بوخبر منصوره سویله نیلدیکی زمان منصوره، جعفر صادق اسماعیلک حیاته ازلدیغنه و بصره ده کورولدیکنه دائرخبر کوندردی بونک اوزرینه جعفر، اسماعیلک وفاتنه دائر اولان و اوژرنده منصورک مدینه ده کی والیسنک امضاسی بولونان سجلی کوندردی. ایشته اسماعیلک وفاتنه دائر سجل طوتولماسنک سببی بودر، دیدیلر.

اسماعیلر، امامتک اسماعیلدن صوکر ایدنجیلدیکی تماملایان محمد بن اسماعیله کچدیکنه قاندرلر. فکر لرنبجه بدینک دوری بونکله تمام اولمشدر. بوندن صوکر ا مستور اماملر باشلار. بونلر مملکتلری کز لرلر یالکنز علنی اولارقی بر طاقم داعیلر قوللانیرلر. دیبورلر که ارض، ایستر ظاهر مکشوف اولسون، ایستر باطن مستور اولسون هیچ بر زمان قائم وحی بر امامدن خالی قالماز. امام ظاهر اولورسه حجتک مستور اولماسی جائز اولور. امام مستور اولورسه حجتک وداعیلرینک ظاهر اولماسی لازمدر. و دیبورلر که اماملرک حکملری یدی عددی اوزرنده دوران ایتمکده در. هفته نیک کونلری، یدی قات سما، یدی ییلدیز کی. تقیلرک احکامی ده اون ایکی اوزرینه دوران ایدر. بوندن دولابی امامیه طعنه مذهبنده اولانلره شبهه عارض اولمش و تقبانک عددی اماملره اثبات ایتمشدر.

مستور اماملردن صوکر ا مهدی بامرالله و بونلرک اولادی، امامدن امامه هریری نص ایله اولقی اوزره ظهور ایتمشدر. بونلرک مذهبه کوره بر آدم وفات ایدر وزماننک امامنی بیلمزسه جاهلیت زماننده کی میت کی اولمشدر. کذا بر آدم وفات ایدر و بویوننده بر امامک بیعتی بولونمازسه جاهلیت میتی کی اولمشدر.

بونلرک هر زمانده بر دعوتی و هر لسانده یکی فکرلری (مذهبی) وارد [۱].

*
*

(۱) اسماعیلیه مذهبه منسوب اولانلر، الیوم سند نهری ساحلرنده ایرانک بعض محلرنده، حاکم اطرافنده، بیروت ولایتک سرقب قضاسی داخنده بولومقده در. شامده بومذهبک اسمیه «حشاشین» حیه برحله وارد. مملکتتمزک مختلف یرلنده بوتلقیناتک ایزلری کورولمکده در.

بوندن سوکرا شهرستانی دیور که اسماعیلیه نیک اولاقدم مذهبیرنی نعلن ایدیورم .
اوندن سوکرانه دعوت جدیده صاحبک ادعایرینی ذکر ایده حکم . بونلرک اک مشهور
عنوانی باطنیه در . باطنیه ده نیلمه سی ، هر ظاهرک باطنی واردر وهر تنزیلک تأویلی واردر
دیملرندن نشأت ایشدر . بونلرک بر جوق القابی داها واردر ، بونلر مملکتلره کوره
دکیشیر ، تکیم عراقده باطنیه ، قرامطه ، مزدکیه ناملرینی آیشلردر . خراسانده تعلیمیه ،
ملحدده ناملریله آکیلرلر . کندیلری بز اسماعیلیه یز دیورلر ... بونلرک یکی دعوتلری ،
حسن صباح ایله باشلار .... [۱]

بونلری ایضاح ایتدکن سوکرا شهرستانی مسائل فرعیه ده اختلافلره عطف نظر ایدر
وبوصورتله مذهبیر بچی ختامه ایرر .

بز شهرستاینک موضوع بحث ایتدیکی مذهبیر ایچنده یالکنز حال حاضرده یاشامقده
اولانلرینی ترجمه ایتدک و بونلر ، شهرستاینک مذهبیر حقنده نه لر وجوده کتیردیکی و ناصل
براصول تعقیب ایتدیکی آکلامق ایچون ده کافیدر .

کوریلیورکه شهرستانی نیک آری مذهبیری یازارکن اولکیلر کی قاریشقله میدان
یرمیور . مذهبیر حقنده کی معلومات اکثریتله مجملدیر . اونک مذهبیری تدقیقه طوتدینی
یول ، بر مذهب منتسبلرینک بونون تمسک وقبول ایتدیکی افکار واعتقاد سلسله سنی تصویر
ایتمک دکلدیر .

بو جهته اشعری مذهبی یازارکن یابدینی کی نادرآ میل ایشدر . دیگرلرنده امام
اشعری نیک مقالاننده یازلدینی طرزده مذهبیری یالکنز جربان افکار اعتباریله الحاق ایدلمه سی
ایجاب ایدن بونوک سیستملره ارجاع ایله اولردن تمایز ایتدیکی خصوصیتلری کوسترمک
غایه سنی تعقیب ایشدر .

یالکنز امام اشعری مذهبیری ، اجمالاً یازدقن سوکرا مسئله لری یازمقده او مذهبیری
بومسئله لر مناسبیله تکرار موضوع بحث ایتدکده در . شهرستانی ایسه بوکا محل بر اقامیور .
مسئله لری آریجه یازمادن اولری عمومی صورتده مذهبیری یازارکن حکایه ایدیور .

(۱) صوک زمانلرده باینک نامیله چیقمش اولان بر مذهب او مذهبیدن بهائیک نامیله دوغمش
اولان بر دینک باطنیکدن آزما اولدینی حقنده بر جریان واردر . شیعه نیک سینهنسندن دوغمش
اولان بومذهب و یادین ، بر جوق خصوصلرده شیعه فرقه لرنده یوقاریده نصیری حقنده کوکسته ریلن
اعتقادلره وبالخاصه تأویل مسئله لرنده ومهدیک خصوصلرنده باطنیه به بگزه بورسده بوکون بونلر
بوسبون یکی بر ماهیت اکتساب ایشلردر . بناء علیه بوکونکی شکایله بونلری هیچ برینه ادخاله
ایتمک دوغرو دکلدیر . بو خصوصده حاضرلادیفمن بر آری یاقینده نشر ایده چکن .

ابن حزم مسئله لرك بوتون تقرآنه دالمقده در . بواعتبار ايله اثرى داها شمولى اولدينى حالده شهرسانينك اثرى كى طوپولو دكلدر .

شهر-تائى نك اثرينه شهرتى تايمين ايدن شى، مذهبلر حقننده كى معلوماتك طوپولو بر حالده بولماسيدر .

كرچه ملل ونحل ك عالم شمول بر شهرت ا كتساب ايمه سنك ديكر سيبلرى ده واردر . از جمله بوآرده مختلف دينلردن خريستيان ، يهودى ، مجوسى فرقه لرندن بحثلر واردر . بونلر طوپولو بر حالده ونديق ايديلهرك يازلمشدر وبواعباريله تاريخ اديان نقطه نظرندن مخصوصا بي حائزدر .

بالخاصه كتابك ايكنجى قسمنى تشكيل ايدن رى، فيلسوفلرك افكار وتلقياتنه تخيص ايدلمشدر كه بوراده تعقيب ايتديكى اصول وويرديكى ايضاحات ايله شهرستانى تقردا ايتمشدر . بوجهتك تدقيقى آرى براسا، در .

شهرستانى، اثرينك مقدمه سسنده هر فرقه نك مذهبنى لهلرنده وعليلرنده اداره كلام ايمه يرك كتابلرنده بولدينى كى كوسترمكى شرط ايتمشدى، بوشرطه تماما رعايت ايتمشدره جهم بن صفوانى يازاركن اونك فكرينه بدعت ديمه سى، كراميه يى يازاركن سفهاء جاهلين ديمه سى يا خود اشعري مذهبنى يازاركن كورولديكى كى بعض يرلرده اعتراض ومطالعه درميان ايمه سى كندى شرطنه عدم رعايت معناسنى تضمن ايدمك ماهيته دكلدر . بو باده شهرستانى نه عبدالقاهر بغدادى، نه ابن حزم، نه ده اسفرائينى ويا ابو محمد كى حركت ايمه مش ، امام اشعري نك بويوك بر موفقيتله تعقيب ايتديكى بي طرفلق بولنى طومشدر .

ابن تيميه، شهرستانى طرفدارانه حركت ايتمش و اثرينى شيعه حسابه يازمشدر : معاويه ونهروانليلر ايله على آراسنده كى وقع لرده على حقلى ايدى ديديكى حالده ابوبكر وعمر حقننده بويله قيدر يازمايور ، ديور . نجه بوكا لزوم يوقدر، چونكه ابوبكر ايله عمر حقننده بويله برقيدى ايجاب ايتديره جك سباب يوقدر . يالكوز على حقننده دائما «عليه السلام» تعبيرينى قوللانسى مناقشه ايديله بيلير . اكر بونى محيظندن آلدينى برانسباق نتيجه سسنده يازمايورسه نظر دقتى جلب ايدم بيلير، شوقدر كه بونلر بي طرفلنى محل عد ايدلر .

شهرستانى اسلام فرقه لرينك عددينى تعيين ايجون قانون آرامش ودورت قاعده وضع ايتمشدى . بونلرله تيمش اوچ فرقه يى ايضاح ايدمك ايدى . اثرنده فرقه لر تيمش ارجى چوق كچمش اولدينى كى بودورت قاعده نك تطبيقه نده صادق قالامشدر .

مثلاً دوردنیجی قاعده ده سمع، عقل، رسالت، امامت، حسن و قبح، اصلاح مسئله لرینک هیئت مجموعه سنده اختلافک بر مذهب وجوده کثیره چکنه قانع اولدینی حالده اثرنده یالکنز امامت یوزندن برچوق فرقه لر چیقارمشدر .
 بوندن باشقه بوفره لرك هانکیستک اسلام محیطی دائره سنده قلابله چکنی کوستره چک بر حد تعیین اتمه مشدر .

بونلرک سببی و مذهب نه دیمک اولدینی تعیین و تحدید اتمک تشبث اتمه سیدر . مذهب ویا فرقه هر حالده بودورت قاعده دن برینک ایچنه صیغامازدی . کئندندن اولکیلرک یاپامادق لرینی سویله دیکی حالده شهرستانی بوایشده کندیسی ده موفق اولاماشدر .
 الفرق بن الفرق صاحبی کتابنک ایکنجی بابنک برنجی فصانده (ملت اسلام) نامی آلتنده مختلف فرقه لر ی طوبولایان معنا ندر؟ دییه اوزون بر بحث آچمشدر . مع مافیه مسئله نک حلی ایچون بوده کافی دکدر . مذهب لره دائر یازیلان بوتون کتاب لره اولدینی کبی شهرستانی نک اثرنده ده بوخصوصه بر نقصان کورونیدورسه بو عرض ایتدی کمز مشکک حل ایدله مه سندن تولد اتمشدر .

احتمال بوندن طولایی بیقی ، ابن تیمیه نک خبر ویردیکی وجهله هر مذهب وهر مسئله ایچون آری بر اثر یازمق اصولی تعقیب اتمش ، ابوریحان بیرونی ده بر مذهبی بر جزؤ تام و بر بوتون حالتده تدقیق اتمش و عمومی و صفر آرامق یولنه صاپاماشدر .
 فی الحقیقه اولجه وضع و قبول ایدیلن مبدألردن حرکت ایدیلنجه تطبیقات ساحه سنده دائماً پوروز لر چیقار . حیاتک مختلف تجلی لرینی معین قاعده لر ایچنه صیقیشدیرمق حیاتی بر اقوب خیال ایله اوغراشمقدن نشأت ایدر . بو تصور دن بو کون بز بیله قور تولد یوروز . بونلری کورد کدن صو کرا عجبا بو کون بز بر مذهبی تدقیق اتمک ایچون ناصل حرکت ایتلی بز ، دییه بر سؤال وارد خاطر اولمقده در . ایشته بونک ایچون بو بحثه اصول حقنده کی فکر لریمزی تذیل ایدیوروز :

۲۴

مذهب لرك تدقیقنده اصول

بزه کوره مذهب ، تماماً حیاتک ایچنده تدقیق ایدیلیر . بو کون بز ، مذهب ده نیلنجه هر هانکی بر مسئله ده مستقل بر فکر بیان ایدن ویا بر ایکی اساسده دیگر لرینه مخالفت ایدن بر آدمک حرکتی آکلایم یوروز .

بوکله، بر دینه منسوب هر هانگی زمره نك بوتون فنکر و عمل طرز لرینک، ذنخی مراسم عنعنه، عادت لر داخل اولدینی حالدده هیئت مجموعه سنی افاده ایدر. بو نکلده برابر مؤسس ده نیلن اشخاصک فکدر لری بوسبوتون لغودکدر. بونلرک فکدر لری، جماعتک وجداننه معکس اولور و شونده بونده داغنیق و او یومقده اولان شیرلی تمرکز ایتدیره رک بروضوح مخصوص ایله آیدینلغه چیقاریرسه اوزمان حائر قیمت در. فکدرک مشروعیتی و اهمیتی زمانه و جمعیتله اولان منابیتله اولچولور. هر جماعتک، تدقیقی ایکنچی بر مسئله تشکیک ایدن سبیلردن دولایی، کندینه خاص بر وجدانی، بر طاقم تفکر و تحسس طرز لرینی، تشریحی، اخلاقی و حیاتی احتیاج لری وارد. هر زمان ایچون فعله انقلاب ایتمهک اماده و هنوز قوه حالنده بولونان بومعنوی حالاتی سه زه بیله جک بر نفوذ نظر صاحبی چیقیمی او یانمغه میال اولان تفکر و عمل طرز لرینی حرکت کتیرر و جماعتی سوق ایتک قدرتی کندینه تأمین ایدر.

بوراده اساس، حرث کلمه سی ایله افاده ایتدیکمز، جماعتک معنوی و بر آزده مادی حالانیدر. اکر مذهبلرک تشکیکنده اساس اولارق فکدر لری اتمق کافی اولسه ایدی بیکلرجه سنه دوام ایدن بو اختلافاتک بوقدر مناقشه لره رغماً بوکونه قدر نیچون حل ایدیله مه دیکنی آکلامق قابل اولامازدی. مذهب مجادله لرینک نهایت قانلی محاربه لره منجر اولماسی سببی ویرن اساسی بورادن آبیلیرز.

حضرت علی زماننده چیقان اختلاف لری، حضرت عثمانک قاتل لرینی تجزئه مسئله سنه ربط ایتک دوغرو اولسه ایدی، نهایت « حکمین » مسئله سی اوزرینه هر شینک بیتمه سی لازم کلیردی.

اسلام تاریخنده تمادی ایدن بوتون مذهب مجادله لرینی تدقیق ایدیکمز، هب بو حقیقی کوره جگسکز. یا ووزک آنادولی ده قیزیل باش نامی آلتنده کی انسان لری افنا جهته کیمه سی، فکدر جریانیدن اولامازدی. بوکون شیعیلرک اسلام ایچنده اولمایان بعض اینلری محافظه و تمادی ایتدیرمه لرینی، فکدر و محاکمه یه مستند اعتقاد لرک مولودی دینه ایضاحه امکان یوقدر. نتکیم تورکیانک ماتریدی مذهبنده اولماسی، اهل سنت علماسنک بو فکدر لری نشر و مدافعه ایله بو مملکتده صوقدق لرندن بو فکدر لرک حق اولدینی هر کسجه قبول ایدلرکندن دولایی دکدر. حق امام ماتریدی نك کیم اولدینی ونه فکدر لره بولوندینی بوکونه قدر تدقیق ایدلش بیله دکدر. بونلرک هر بری مملکت، استقلال، سیاست و ملیت

کبی مختلف اجتماعی اندیشه لک تجلی ایدر . بوسیدله بره مذهبی ، یالکز بر فکرله و یار قاج سوزک ویره جکی خصوصیت ایله دیکر ندن تمیز ایتمک بر حقیقت افاده ایتمز .

مذهب ، جمعیتک معنوی جهه سیدر . اونده محیطک ، سیاستک ، عرقک و قدیم دینلرک تأثیر لری واردر . و مذهب ، بوتون بونلرله و منتسبلرینک عائله بنیه سنه وارنجیه بوتون عادت لری و عغه لری ایله مذهبدر .

دینده بودرجه خصوصیت یوقدر . دین ، داها عمومی برمفکوره درو بو یوک بر انقلابی تضمین ایدر . کندی کندینه استقلالی حائز و عمومیلکیله متمیزدر . آنجق بومفکوره نیک بو یوک ، کوچوک مختلف جمعیتله انطباق ایدر کن اکتسابه مجبور اولدینی شکلر ، مذهب لری وجوده کتیرر .

مذهب ، بوانطباق و تمثل ضرورتندن حصوله کلن فرقلرله و وجدان عامه ده حصوله کتیردیکی عکس لرله اولچولور . اویله که هر قوم ، بومفکوره پی کندی عادت لری و انسیاقلری ایله و خلاصه اجتماعی حیاتی ایله هم آهنگ اولار ق یاشار . خرسیتانلغک مختلف قوملره حلول ایتدیکی کوردیکمز کونک ایرته سنده بوحولوک مذهب لری کلکنده تظاهر ایتدیکی کوردک . اسلامیتک آری آری قطعه لرله ایلك انتشاری آنلرنده دینی مراسم و اعتقاداتک در حال هر محیطک ایجاباته کوره استحاله لر کچیره سنک سبی بودر . بو کون دخی نجد قطعه سنده و هابیلکک ، آفریقا چولار نده سنوسیلکک ، ایرانده بایلیکک ظهوری ؛ اسلامیتک ، بوجمیتلرک بو کونکی شرائط حیاتی سنه و انسیاقلرینه انطباق ضرورتندن ایلری کادیکی کورولمکده در . بوسیدله بونلری یالکز فکر جریان لری ایله ایضاحه یول یوقدر .

چونکه فکر جریان لری که چیچی خسته لک کیدر ، اجتماعیلشمه دیکه و یا انطباق ایده جک محیطی بولمادقجه یاقین زمانده تأثیرنی غیب ایدر . روم ایلی ده کی ملامیلک جریانک موقت اولماسی ، فکر لره استناد ایدلمه سندن و انطباق ایده جک محیط بولاماسندن ایلری کلشدر .

بر جمعیت داخلنده ، بعضاً فکر جریان لریه مترافق اولار ق و اکثریا آیین احتیاجکک تأثیرنی آلتنده بعض دینی مراسمک موجودیتی کورولمکده در . بو موجودیتک و بوجریانک اطرافنده برزمره اخوان تشکل ایدر . سری ماهیتده اولان بوحال ، اکثریا جمعیتک خسته لنی زماننده فعالیته کچر و طریقت نامیله میدانه چیقار . اجتماعی بنیه صاعلاملاشنجه یه سر اولور . غیر شعوری بر صورتده اسکی بر دینک عغه لرینی و آشیلان بر صفحه تاریخیه نیک بعض اشکالی حالاً یاشامقدن عبارت اولان بو حرکت ، جمعیت

داخلنده بر مرزدر . چونکه مذهب کبی محیطه انطباق ایتهمشدر . ومعنوی حیانه محور روانی ایضا ایدن دینک هر هانگی بر جمعیتده بر صورتله یاشانلیماسنه فرقدده اولمایارق معارضدر . چونکه، بوجهیتک معنوی حیانه ضمنی بر اختلافدر . بوسیدله جمعیتک ضعیف زمانلرنده قولته نیر وقوتلی زماننده سونه . استانبولک اشغال آلتنده بولوندیخی زمانلرده تنکیرک دولدیغنی کورمشدک . سلجوقیلرک انقراضی زمانلرنده هر طرفده طریقتر حکم سوربورودی . فقط علاءالدین کیقباد زماننده بوتون طریقتر محنه دن همکلمشدی . تکیم یاووزک دورنده بوتون طریقتر سونمشدی . مذهب ایله طریقترک فرقیده بوندن آکلاشیلیر . بر دین بر جوق جمعیتک حیاتنه اوایلیر، فقط اونک هر جمعیتده بر اظهاری واردر ، دینک او جمعیتده کی تظاهرینه مذهب دیوروز . شیمیدی او جمعیت ایچنده بر زمره، جماعتک عمومی سیرینه وعامه نك وجدانه مخالف اولارق خصوصی

آینلر یاشماق ایسته یورسه ایشته طریقت کلهسی ایله افاده ایدیلان معنا بودر . [۱]

مذهب ایله طریقتک دیگر بر فرقیده برینک دینی اعتقادلره قدر چیقماسنده ودیکرینک آیین و مراسم ساحه سنده قالماسنده در . شبهه سز اعتقادلرده تحول مراسمده تحولی انتاج ایدر . وبالعکس مراسمک تحولی اعتقادلرده مؤثر اولور . شو قدرکه بونلرک بری عن المرکز دیگری الی المرکزدر .

طریقت، اسکی بر دینده کی بعض آیینلرک ، عنعنه و مراسمک جمعیت ایچنده سری و غیر شعوری بر حالده بعض آدملر ظرفندن یاشانلیماسی دیمکدر . مذهب ایسه یکی دینک اعتقادات ومعنویاتنک بر جماعتده تمثیلی در . [۲]

[۱] بوراده طریقت ومذهب کلهلری ایله نه معنا قصد ایتدیکمزی وبونلردن نه آکلادیغیزی سوبله مک ایسته یوروز . یوقسه بونلری تعریف ایتک املنده دکلز . تعریف بوتون مذهبلری طوبلایوب مقایسه وتصنیف اجرا ایتدکن صوکرایایلایلیر .

[۲] بوراده کی مطالعهلر بر فرضیه ماهیتنده در . چونکه مذهبلر وطریقترک تماما تدقیق ایدلش دکلدر . بناء علیه سوزلریمن ثابت بر حقیقت ویا نتیجه عدا ایدله ملیدر .

بوراده طریقت دیدیکمز زمان شیمیدیک تماما تصوفدن آبری بر شی قبول ایدیوروز . چونکه تصوف تاریخده فکر جریانی ماهیتنده چیقمشدر . طریقت ایسه تماما عملی مراسمی احتوا ایدر . تصوف بزه ذهنی تفکرلرک یورولش اولدیخی زمان کندی قیمتنده اصراردن وازچیزک میدانی حدس والهامة براقاسی ماهیتنده کورونور . غزالی نك اولا فلسفه یه ، صوکرای کلامه ، صوکرای تصوفه (طریقته دکل) واصل اولماسی ، آرسطو فلسفه سندن باشلایان اسکندرانیه مدرسه سنک نهایت اشراقیه ده قرار قیلماسی والح کبی . طریقت ایسه حیاندن غیر ممنون ودنیایه

بوصورتله مذهب، قوتی حیاندن استعاره ایدر جمعیتک حیاتی ایله برابر یورور .
فکری محاکمه لرله بر جمعیت حیاندن موثر اولمغه امکان اولمادیغی کی بر مذهبه قازشی جدک
مناقشه لرینک فائده سی ده یوقدر .

بر جماعت حیاندن تحول حصـوله کلمک ایچون شرائط حیاتیته نك دكیشمه سی لازم
اولدیغی کی مذهبلره تأثیر ایتمک ایچون ده حیاتی شرائطه تأثیر اجرا ایتمک ایجاب ایدر .
اگر فکر جریانلری بوتحوولی وجوده کتیرمه ک کافی اولسه ایدی ، عینی بر مذهبک
مختلف حالت اجتماعیه ده بولونان انسانلرده کوروله بیللمه سی ممکن اولاجقدی .
بونی بزهیچ بر جمعیتده کوره میوروز .

نیچون عربستان چوللرنده اسلامیتک نشرندن اعتباراً « سلفیه » نامی آلتنده کی
صاف و تزیه عبادت مراسميله روحلری اشباع ایدن و دائماً آلایشن قاجینان ، قناعتکار
انسانلره خاص بر مذهبک مختلف تجلیلری کورولیبورده ایرانه خاص و تماماً بونک عکسنه
باطنیه ، قرامطه ، بابکيه ، مزدکیه ، بایه و الح ناملری ایله خیالات پرور وطنطنیه مجلوب
انسانلر ایچنده یاشایاییله حک اولان حالت روحیه نك تجلیلری اوراده کوره مه یوروز .
ایراندن و هابیلک و اثریه کی یابس و درونی مذهبکک تلقیرینه مشابه بر فکر اصلا
چیقمش دکدر . نیچون ایراندن هر عصرده بر ایکی دانه « من یتظهره الله » الوهیت
کندیسنده تجلی ایدن آدم چیقیور . و هر عصرده فرعونلر کندیلری رب اعلان ایدیورلر
و فاطمیلره کانتجه یه قدر الوهیت ادعای رواج بولویور !

بونلر ، بزه مذهبکک ظن ایدلدیکی قدر بسیط شرائطک آری ، فردک و یا فکرلرک
محصولی اولمادیغی و بالعکس داها حقیقی واصلی شرائطه مربوط اولدیغی کوسترر .
ایلك اوکجه اسلام ایچنده بر مذهب ماهیتنده کورونه رک میدان چقان « بابیلک » ک
دوامی حالتده ، بالاخره بوتون سماری دینلرک اساسانه مخالفت ایتمک صورتيله « بهائی

کوسمش اولانلرک کندیلرینه جای سکون و تسلی بولالری ایچون کیری دویمه لیدر . بوکون تصوف
ایله طریقت ممزوج برحاله بولونورلر و بربرینک عینی ظن ایدلکده درلر . ظنمه کوره ایکسیتک ده نتیجه ده .
بزکینلکده برلشمه لری قاریشالرینه سبب اولمش در . حالبوکه تصوف ، بعضاً طریقتله برابر یورودی .
کی بعضاده مذهبله و حتی دینلرله برابر یورور . خرسه تمانلق تصوفی بر دیندر ، اسلام دینی ایسه
بالعکس حیات ایله برابر در . سنوسیلک تصوفه استناد ایتمشدر و هابیلک ایسه اوکا دشمندر . و الح
طریقت ده صوفیلک دن آری اولارق بولونمقده در . تکمیل صوک زمانلره قدر طایقده اولدیغین طریقتلرک
شیخلرنده و منتسبلرنده تصوفک شمه یی بيله یوقدی .

دینی « نامیه بغدادده فرارندن دورت سنه سوکرا یکی بر دین تأیسنه چالیشان « بهاءالله » بغدادده مذهبی یالکنز کندی جماعتنه ، روحی ایجه طایفدینی همشهریلرینه قبول ایتدیره بیلمشیدی . اوندن سوکرا ادرنهده اقامت ایتدیکی مدتی سکون ایچنده کچردی ، چونکه اوراده کندی محیطندن بوسوتون اوزاقده ایدی . « عکا » به کیتدیکی زمان دینی اوراده کی خلیفه دکل ، تا اوزاقلرده کیندی مملکتنده کی انسانلره قبول ایتدردی . بالاخره بودین ، خریستیانلر آراسنده انتشار ایتک ایچون خریستیانلرک اعتقادلرینه واونلرک اضطرابلرینه جواب اولاجق بر ماهیته بوروندی . وهسائیلک یکی استحالهله معروض قالدی .

کوریلدورکه - محیطندن اوزاقده بولونماسی حسیده - کزیاذه بر مؤسس طرفندن وضع ایدلمش بر مذهب ویا دین ماهیتده کورونهن بهسائیلک بیله ، بوصورتله انتشار وتوسع قدرتی جمعیتدن ومحیطدن آلمشدر .

شوهالده مذهبلر تدقیق ایدیلرکن مؤسسار بیله ینه اجتماعی شرائط وضرورتلر ایچنده مطالعه ایدیلک ایجاب ایده چکدر .

اولجه دوشونلش فکرلر، تلقین قوتیله برطاقم جریانلر حصوله کتیره بیلیرلر . فقط بو جریانلر اجتماعی لهسنجه به قدر هیچ بر قوتی حائر دکدر .

بناء علیه بر مذهب، بر مؤسسهُ اجتماعی در وآنحق اومذهبلک یاشادینی جمعیتک اوصاف وسجیسی ، عننه وعادتلری وبونلرک اوجمیتنه نوره دن ونه صورتله کلدیکی نامنشألرینه قدر تحری ایدلمک صورتیله تدقیق ایدیله بیلیر . بوسیده مذهبلرک مقیقنده کزیاذه ، اجتماعی حادثهلرک تدقیق ایچون تعقیب ایتدیکی اساسلرانه علمه یکی برانکشاف ویرن دور قایمک اصواتی اساس اتخاذا ایدلرک بورویه چکنز .

*
**

صورت عمومیده اصول، مشاهده ایله باشلار . مشاهده ایدیلن وقایع تثبیت ایدیلنجه سبیلری آرانمغه باشلانیر، بونک ایچون ده تجربه لر یاسیلیر . آنحق بوتحریات انساننده موضوع داخلنده بولونان شیلری فوت ایتمک وموضوعک خارچنده اولان شبلرله اشتغال ایتمک ایچون اولا موضوع تحدید وتعریف ایدیلیر . بوتعریف موقت اولدینی کی تجربه لر ایله آله ایدیلن نتیجه لرده بر فرضیه در . بوفرضیه لر مختلف حادثهلرده ومختلف جمعیتلرده یاسیلان

بو قاعده هر علمده اساسدر. هر هانگی بر مذهبی تدقیقه باشلا دیغمز زمان اولجه ذهنمزده اونک حقیقده بسله دیکمز اولی فکر لر دن صیر یلمالی تر .

بعض مذهبلر ده اولبه فکر لره تصادف ایدیلیر که اونلرک منشأی ومذهب اربانجه صورت تلقیسی بیلنمه دیکه کولنج بر او یونجاق و با عملی قیمتدن محروم بر اویدورمه ظن ایدیلیر . خارشید جو ارنده کی شیخیلر ، شیخیلرک مالک اولدینی بر « دیکنک » ی مقدس طانیلر و اونی زیارت ایدر لر . یزیدی لر (طاووس) ه تعبد ایدر لر . فقط بونلرک بر عملی واردر ، یوقسه بو قدر زمان دوام ایده من و تصادف ایتدکلری مقاسوملره غلبه ایده من لر دی . بوسیبله هر هانگی بر مذهب و او مذهبه بر مؤسسه تدقیق ایدیلیر کن اونی بر حقیقت خارجه یه تقابل ایدن بر وارلق کبی آلمایوب ده یالکنز ذهنمزده کی مفهوملره حرکت ایدر سه ک مشاهده من سالم و صحیح اولاماز .

عملی احتیاجلرک سو قیله ذهنمزده اکثریا بر جوق مفهوملر تشکل ایتشدر . بو مفهوملره مستنداً یا بیلاجق محاکمه لر ، او مذهبک ذهنمزده کی موجودیتک تظاهر لی اولایلیر ، فقط بر حقیقت خارجه افاده دن اوزاق قالیر .

صوک زمانلره قدر تمادی ایدوب کلن علمی حیاتمزده کندیسنه منطق نامنی ویردیکمز بوخیالاره دائماً بویه حرکت ایتشدر . مذهبی تنقیدلره تخصیص ایدیلن اثر لر ده حکم سورهن ، هپ بو منطقدر . بونلر ده تعقیب ایدیلن اصوله کوره اولا بر مذهبک اعتقادلی یازیلیر ، صوکر ا محرر بو اعتقادلرک دلیلارینی کندی ذهنته کوره تصویر ایدر وینه کندی کندینه جواب ویرمهک باشلار ؛ ا کر خصم شویله دبییه جک اولورسه بویه جواب ویررز ، بویه دبییه جک اولورسه شویله جواب ویررز صورتنده سوزه دوام ایدر . بونلر هپ محررک خیالخانه سنده کی قورونتولردر .

بو حرکت وتلقی طرزی ، قرون وسطی ظرفنده هر برده حکم سورمش و بزده تأثرله اعتراف ایده لم که صوک کونلره قدر دوام ایتشدر .

علم ، یالکنز براوطه ایچنه قاپانوب دوشونمک و محاکمه لر ، نظریه لر یوروتمهکله وجوده کلنز . حقیقته واصل اولوق ایچون حقیقت و حیات ساحه سنه نفوذ ایتک و معنوی علملر ایچون ، جمعیتده یاشایان روحی مشاهده و مطالعه ایتک کر کدر .

نته کیم شیخ سنوسی محمد بن علی نک ، کذا محمد بن عبدالوهابک ومثلاً میرزا حسین بهاء اللهتک موفقیتلرینک سری تفکرات و تخیلاتدن زیاده یاشادقلری جمعیتک روحه نفوذ و وجداننه خطاب ایتهلر نده در .

اسلام تاریخده بیک کسورسنه دن بری ظهور ایدن مذهبلردن بوباده یوزلرجه مثال کوسته زیله بیلیر . علمک حقیقته آئی ویا کوتو بونلر نفوذ ایتشلر و حیاطده مؤثر اولمشلردر . عالم دییه کچینلریمزده یالکیز دیدی قودی ساحه سنده قالمشلردر .

درمیان ایدیله جک اولان برفکرک حیاطده تأثیری کورولمیلدر . حیاتی برفانده سی اولمایان برفکر ، معدسه سی بوزوق آدامک رؤیاسی کیدر ؛ اونجه اشتغال ایتک و قتلری بوشه کچیریر . بوسبیله بشری حادثه لرده دائماً حیاطه نفوذ ایتک و مشاهده یه قوت ویرمهک چالشق مجبوریتنده ز .

آنجق بو حادثه لر قاینیق و قاریشیق اولدقلری ایچون مشاهده ایدرکن چوق دقت صرفه میستلزمدر . چونکه بونلره اولجه آلدیغمز فکرلر ، تریه مزک طرزی و حسیات مداخله ایدر و بونلر ، فرقله اولمئسزین بزى آلداتیر . نته کیم معتقد بر آدامک دینی حادثه لری هر دور لودینی حسیاتدن و یاطرافدقلدن مجرد ایدرک بره شیء تدقیق ایدرکی مشاهده ایتسه میمشکلدر . علم قافانده تشکل ایتیه دن بر ذهنیت بعض سؤالری و دوشونجه لری « کفر » ایله قارشیلار . حتی مقدس طانیدیغمز بعض دوشونجه و دویغولره آیقیری کن مطالعه لری مناقشه بیله ایتک ایسته مه یز . نته کیم الوهیتی قادر مطلق و منزله اولق اوزره اعتقاد ایدن بر محیطده بهاء اللهک دائماً محبوس اولدینی حالده ظهور اعظم اولدینی ادعا ایتسه می ، کندیسنه بیکرجه معتقدلر بولوندینی حالده کولمکه قارشیلانیر . حالبوکه نه بو ، نه ده اونه کیسی استخفاف ایدیله جک موضوعلر دکلدر . چونکه بونلر یاشامقده در . بونلری هر در لوالوی فکرلردن آزاده اولارق علمی مشاهده لرله تدقیق ایتک ضرورتی واردر .

شوجالده بر مذهبی تدقیق ایدرکن ایلک اونجه یابلاجق اولان شیء مشاهده نیک استقامتی و سختی تأمین ایتکلدر . بونک ایچون حادثه لری ، تصور ایدن فاعللردن مستقل اولارق خارجی اشیا کی نظر دفته آلمق ، مشاهده نیک سلامتی تأمین ایچون فکری انضباطه و محاکمه یی حربته آلیشدیرمق و متقدم مفهوملری و تأثیرلری بر طرف ایتک لازمدر . ایشته بر مذهبک تدقیقنده تعقیب ایدیله جک اصولک برنجی دستور ی بودر :

*
*
*

بو مشاهده لر نثیت ایدیلرکن بر طرفدن تدقیقا تمزک استقامتی تعین ایتک ایچون موضوعک موقت بر تعریفی یابیلیر . حتی دینه بیلیرکه بر علم ایله اشتغال ایدن کیمسه نیک ایلک ایشی ، نه دن بحث اولوندیقنی هم کندیسینک ، هم ده موضوع ایله علاقه دار اولانلرک تصور ایتسینی

تأمین ایچون اول امرده تدقیق ایتدیکی شیئی تعریف و تحدید ایتک اولمایدیر . فقط تعریف ، حادثه لری ذهنده کی موجود مفهوم لره توافقلرینه کوره دکل ، موضوعک ذاتی اوصافه و بر درجه یه قدر ماهیتلرینه عائد اولدینی سه زبله بیلین جوهری عنصر لره تمیز ایدلملیدیر . یعنی تعریفده آفاقی اولمالی وعین اوصافی حائر بوتون حادثه لری احتوا ایتک چالیشمالیدیر . ایلك اوجک یاپیلان بر تعریف شه سزه ، تماماً افرادینی جامع اولاماز . آنجق مشاهده دن صو کرا بر شیئک (فصل) دیدیکمز مابه الامتیازی و خاصه سی بولونابیلیر .

بو صورتله یاپیلان مشاهده و تعریف دن صو کرا نثیت ایدیلن حادثه لرک سیلیرنی وهانکی قانونلر آلتنده جریان ایتدیکنی آرامه صیرا کلیر .

معنوی علملرک تحریاتنده اک مهم نقطه بو اولدینی کبی بر مذهبک و یا مذهبلرک تدقیقی ایچون ده بو بوک بردقت و اعتنا صرفنی مقتضی اولان جهت بودر . بوساحده یه اولکی اوصوللردن تماماً ایرلق مجبور ایتنده یز .

غریبه (بهیقن) و (ده قارت) ک ظهورینه و بزده صو ک انقلابه قدر دوام ایدن و بر شیئی ایضاح ایتکدن زیاده بیلینن شیرلی باشقارلرینه تفهیمه و بیانمه ین شیرلر حقیقده تحلیلات اجراسنه یارایان بر « منطق » واردی .

بونک ایچنده استقرا ، سبر ، تمثیل کبی اصلاح و توسیع ایدلدیکی تقدیرده ایشه یارایاجق اولانلر بیله اوله فنا شکلده آکلاشیلر مشدی که ینه بالذات منطق جیلر طرفدن ترک ایدلمک طالعیزلرکنه اوغرامش لردی . میدان ، معلوم اولان بر شیئی معین اشکال و ضروب آلتنده فائده سز بر صورتده تکرار لامقدن عبارت اولان (قیاس) دیدیکمز کلیدن جزئی به بالواسطه تعایله قالمشدی .

شأنیت ایله علاقه سفی تماماً کیمش و صرف مجردات ساحه سنده بی نهایت قیود و قواعد ایله احاطه ایدلمش اولان بو اصول ، نهایت کندی کندیسینی بوغدی .

بوندن صو کرا بهیقن ایله باشلایان مشاهده و تجربه اصوللری اوزون زمان مادیات ساحه سنده دولاشمش و آنجق اون سکزننجی عصرک صو ک لرینه دوغری بشری حادثه لرک طبیعی وقعه لرکی کندی قانونلرینه تابع بولوندینی فرق ایدیلنجه علوم معنویه و بشریه ده تطبیقنه باشلانیلر مشدی . آرتق طریقت شیخنک و یا انسانلرک کو کافی قازانق یولنی بیلن بر آدامک برایکی مسئله ده کی فکر لر یله یکیدن بر مؤسسه ، بر جماعت وجوده کتیره بیله چکی

وانسانلرک اعتیادلرینی ، غننه لرینی و روحی تشککلرینی نظر دقته آلمادن اجتماعی نظامه یکی راستقامت و یریله بیله حتی فکری قوتی غیب ایتدی .

شیمدی مغوی حادثه لرده مشاهده و تجربه یی اساس اولارق آلیورز . فقط حادثه لرک سبیلرینی آرامق ایچون منطقی استنتاجلره مساع و یرمه یورز . شو حالده بو آرامایی هانکی اصولاری تطبیق ایدرک یا بایله جکیز ؟ . مسئله مهمدر !

اون طوقوزنجی عصرک اکثر متفکرلری بشری حادثه لرک تابع اولدقلری قانونلری ایضاح ایتک ایچون فلسفه تاریخه مراجعت ایدیورلردی .

فلسفه تاریخ ، بشریتک طبیعی و فطری تکاملنک تعقیب ایتدیکی استقامتی بولمغه چالشدینی ایچون معین بر مذهبی و یا بر جمعیتی معین بر دورده و او جماعتک شوویا بو مؤسسهلری ایله برابر ایضاح ایتمز . حادثائی عمومی بر چرچیوه ایچنده وعین استقامتمده ایضاح ایدر . حالبوکه مذهب لرک هر برینک آری آری تولد وانکشاف سبیلری واردر . ایکی ضد استقامت تعقیب ایدن وهاییلک ایله باییلک مذهب لری عین عصرده دوغدقلری حالده بونلرک عین سبیلره ایضاح ایدلمه لربنه امکان یوقدر . چونکه بونلرک بری اسکی غننه لردن اوزا قلاشمق و موجودلری که نیشلتمک وزمانه اویمق غایه سفی تعقیب ایتدیکی حالده دیکری بالعکس قدیم غننه لره عودت و موجودلری دارلاشدرمق و تماماً بیک اوچیوزسنه اولنی یا شامق املنی استهداف ایدر . بوکی سبیلردن دولایی بواصول مذهب لرک تدقیقنه اولویریشلی دکلدر .

بوندن باشقه ، اکثریتله مورخلر طرفندن قوللانیلان بر ایضاح طرزلی واردرکه صرف زمان تسملی اوزربنه استناد ایدر و معین بر جمعیتک معین بر دورینی اودرده خاص سبیلره ایضاح ایدر . « تاریخی اصول » دهنیلن بواصولدن مذهب لرک تدقیقنه استفاده ایدیله بیلیر . شو قدرکه بو، هر نوع حادثه لری تماماً ایضاحه کافی کلز . درزی لرک حاکم بامرهبی تألیه و توحید ایتمه لرینک ایضاحی، مصر تاریخنده کی انسانلرک الوهیلشمه سی مسئله سی اسبابنه و باطنیه اعتقاد لرینک منشأ لربنه و قدیم تاریخنربنه چیقمادن یالکیز درزی لرک تاریخ لردن و حاکم بامرهب دورندن آلمق کافی دکلدر .

بوسبیله مذهب لرک تدقیقنه و بر جماعتده مشاهده ایدیلن اعتقاد و عمل طرز لرینک ایضاحنده اجتماعیات اصول لرینک تطبیقنی ضروری کوریورز .

اجتماعیاتده بوکی مسئله لری ایضاح ایتک ایچون باشلیجه ایکی اصول واردر . برنجیبی اجتماعی حادثه لرک سبیلرینی فردک فطری طبیعتده آرایان روحیاته مستند اصولدر . توارث

وتکامل نظر به لری بواسولک نتیجه لریدر . بوتلقی به کوره حادثه لری ، فردی احتیاج لری و روحی اوصافک اثر لری در .

روحی اوصاف عرقده طوبلاندینی ایچون بواسولی قبول ایتدی کمز تقدیرده مذهب لری عرق نظر به سی ایله ایضاح ایتمه من لازم کله جک و بوصورتده عین عرق ایچنده بربرندن فرقلی مؤسسهر لو مختلف عرقده بربرینه مشابه و یا مماثل مؤسسهر برلونماق ایجاب ایده جک ایدی .

حالبوکه مثلاً شیعیلرک ، ایرایلرک روحنه وسجیه سنه اویدیغندن دولایی دوغمش اولدیغنی قبول ایتدی کمز کون بواعتقادک اک آزعین شکلرینک مصرده اوزون مدت حکم سوردیکنی والیوم هندستانک بعض منطقه لرنده یاشادیغنی ناصل ایضاح ایده بیلیردک . فضلها اوله رق شیعیلرک بعض شکلری بعض عرب قبیله لرنده کورولمشدر . کذاچول عربلرینک سجیه سنه اویغون اولدیغنی ایچون انکشاف ایدن خارج لک بوکون زتکیسار آطه سنده یاشامقده در . روحی اوصافک عینی اولدیغنی برلرده مختلف مذهب لری ، مختلف اولدیغنی برلرده عینی مذهب لری کورولمکده در .

وجدانی قاعتلر و روحی حاللر مثلاً بزدرکی عائله حیاتنک تحولاتی ایضاح ایده من . عائله حیاتنک شوویا بوشکلده اولماسی حقنده کی آرزولر و دوشونجه لری ، عائله حیاتنه استقامت و یرمه کافی کلر . بوکونکی عائله حیاتنده کی تحول ، بوکونکی حاللره تقدم ایدن حیاتی ضرورتلرک ، سیاسی واقصادی شرائطک ، خلاصه اجتماعی سبیلرک حرکتدن حصوله کلشدر . کوریلپورکه هر هانکی جماعته تشکیل ایدن مؤسسهر فائده و غایت دوشونجه سنک اثری دکدره . یعنی بر مؤسسهنک نه به یارادیغنی ، هانکی غایه به خدمت ایتدیکنی ، فائده سی نه اولدیغنی کوسترمک اومه مؤسسهنی ایضاح اتمک دکدر . بر مؤسسهر فائده سی اولدیغندن دولایی موجود اولاماز . آنجق مؤسسهر وجود بولدقندن سوکرا شو و یا بوغایه به خدمت ایده بیلیر .

بواسولکده موضوع بحث حانته لری تدقیقه کافی اولمادیغنی شووافق ایضاحات کوسترمکده در . شو حالده بوراده تطبیق ایدیله جک ، اولان اصول ، دوغریدن دوغری به اجتماعیات اصولی نامنی طاشییان و حادثه لری یالکمز فرده و عرقه کوره دکل بوتون شرائط موجودتی ایله برابر ایضاح ایتدیکی ایچون سوک زمانلرده بو بوک بر اهمیت قازانان اصولدر که

بوده: اجتماعی حادثه آنجق کندیسنه تقدم ایدن دیگر اجتماعی حادثه لرك تدقیقه یعنی کندیسنك علی ، سببی اولان حادثه لره ایضاح ایدلمه سندن عبارت اولان اصولدر .

*
**

اجتماعی بر حادثه نك ایضاحی اونك سببلرنی ینه اجتماعی حادثه لر آراسنده بولمقدر . بولونان بوسبب ویانست ، دوعریدن دوعری به بر حقیقت اولارق قبول ایدله من . او ، برقانون ویا فرضیه ماهیتنده درك بونك دوعری اولوب اولمادیغنی یعنی بو حادثه نك حقیقه سببک اوندن مقدم اولارق بولونان شو حادثه اولدیغنی تحقیق ایتك ایجاب ایدر . بر حادثه نك دیگر بر حادثه یه سبب اولدیغنی اثبات ایتك ایچون بوتون علملرده استعمال ایدیلن تجربه یه مراجعت ایدیلیر . بزم بوراده تطبیق ایده جگمز تجربه ، بری اژدیگری مؤثر اولارق قبول ایتدیگمز ایکی حادثه نك موجود اولدقلری احوالی . مقایسه ایده رك مختلف و متعدد شرائط آلتنده هر ایکی حادثه نك عینی رمانده تحوله اوغرا یوب اوغرا مادیغنی آراشدر مقدر .

تجربی علملرده بو آراشدرمه عملیه سی قولایدر . قزریق ویا کیمیا متخصصی لایر اتووارینده ایسته دیکی آنده بو حادثه لری تجربه ایده بیلیر و بوکا تام معناسیله تجربی اصولی دینور . فقط اجتماعات متخصصی ، حادثه لری آرزوسنه کوره تکرر ایتدیره من . بوسیدله او ، بالواسطه تجربه یه ویا مقایسه اصولنه مراجعته مجبوردر . بونك ایچون تاریخ و آنوغرا فایه ، ایستاتیسیتقلره وعمومیتله تاریخ ادیان ، تاریخ کلام ، تاریخ فقه کبی مقایسه لی تاریخلره مراجعت ایتك احتیاجنده در .

مقایسه ، قدیم منطق کتابلرنده کوروله ن سبر ، دوران و طرد و عکس دیدیکمز اصوللاریله اجرا ایدیلیر . بو خصوصده تقسیم مقسم و قیاس استثنائینك بعض شکلرندن ده استفاده ایدیلیر . فقط اجتماعی و بشری ماهیتده اولان حادثه لره داهاز یاده او یغون کان اصول ، « مترافق تحولار : Variation concomitantes : ایله یاسیلان مقایسه در .

بونی ایضاح ایده لم :

مثلا بر مذهبک دوامنده او مذهبه سیاسی بر احتراضک ترافق ایتدیگنی کوربیورز . و شونتجه یه اصل اولورز که بر مذهبک یا شاماسنك سببی سیاسی بر احتراضدر . شیمدی بوتعلیلی یکی مقایسه لره تحقیق ایده رز و باقیورز که سیاستک قاریشهادینی مذهبیلر یا شامادینی

کبی ، سیاست قاریشدینی مدت دوام ایدن و صوکرآ سیاسی تأثیراتک انقطاعی اوزرینه افول ایدن مذهبلر واردر . معتزله مذهبک حکومت قوته استناد ایتدیکی زمان یاشاماسی ، کذا کرامیه مذهبک غرنویلرک افولیه سومنسی ، بوتخولک مترافق اولدیغنی کوسترییور . فی الحقیقه بو کون موجود مذهب هر سیاسته دایانمقده در . سنی ، شیعی ، وهابی ، سنوسی مذهبلی کی . بویکی حادثه نك بکدی بکریله برابر کیشدی بکفی کورد بکمز ایچون حادثه نك ایضاح ایدلیدیکی قبول ایدررز . بعضاً بوترافق ، مکتومدر . بو کونکی بهائیلک ، یاشامقده اولدیغنی حالده بونک سیاستدن اوزاقده بولوندیغنی کورولور . شو حالده بولدیغمز ایضاحک ناتمام اولدیغنمی حکم ایده جکز :

خایر ، بوسفر بهائیلک تاریخی تدقیق ایدررز . کوربیورزکه بهائیلک استحالده اتمده دن اول بو مذهب بایلیک شکنده تظاهر اتمشدی . بایبرک ایسه حکومت قارشى عصیان ایتدیگری و کندی کندیلرینه برقاچ کون حکومت سورهرک حتی آرالرنده اشتراك اعلان ایتدیگری معلومدر .

بومشادن حرکت ایدن بر مذهب موفقیتمزلیکه اوغرائنجه اونک شیمدی یکی برعکس- العمله اوغرامامق ایچون کندی آمانی کیزله ۹۰ می ایجاب ایدردی . نته کیم میرزا بهاء الله اثرلرنده سیاسته قاریشما یعنی وسلطنت مادیه دن اوزاقلاشق لازم کلدیکی سوبله دیکی حالده سلطنت معنویه دن بحث ایتمکده در . بونک جانلی دلیلده وفات ایدرکن اوغلی عبداله عباسی کندینه استخلاف ایتمیسدر . ۹۰ ونته کیم بو کون بهائیلکک بر مرکز اداره سی ونصی امرلرک ظهور ایتدیکی السهی بر سلطنتی واردر . بناء علیه بو حادثه مقایسه مزده بر استننا تشکیل ایتیمور . بعضاده حادثه لرده ترافق کورولور وایکی حادثه عین زمانده وعین صورتله تحول ایدرلر بونکله برابر بر برینک سبب ونتیجه سی اولمایایلرلر .

دفاقت ، بو حادثه لرده برینک دیگرینه سبب اولماسندن دکل ، هر ایکیسنک باشقه بر شیدک نتیجه سی اولمالرندن ، یا خود آرالرنده غیر مرئی اوچنجهی بر حادثه موجود اولوب برنجی نك نتیجه سی وایکینجهی نك سببی اولماسندن ایلری کله بیلیر .

بناءً علیه بو اصول ایله آله ایدیلن نتیجه لر تفسیره محتاجدر . اساساً بوتون تجربی اصوللر تفسیر ایدلمه دیکجه ، فکر طرفندن ایشلمه دیکجه علیت مناسبتی افاده ایدمیز . دقت ایدیله چک نقطه بوفکری ایشلمه نك اصول دائر رسنده یابیلیمش اولماسیندر . بونک ایچونده شو صورتله حرکت ایدیلیر :

اولاً تعلیل واسطه سیله هرا یکی حادثه دن برینک دیکرینی حصوله کتیرمش اولدینی آرانیر، صوکر ابوتعلیلک نتیجه سی تجربیلر، یعنی یکی مقایسه لر سایه سنده تحقیق ایدیلیر. ا کر تحقیق ائی نتیجه ویرسه دلیل کافی عد ایدیلیر. ا کر بوا یکی حادثه آراسنده بر رابطه کورولمز ویا بولونان فرضیه بر حقیقت علمیه به تعارض ایدیورسه اوچیجی بر حادثه آرانیر.

یوقاریکی مثالره بومقایسه و تحقیقی تطبیق ایتدیکمز زمان، دوران، مترافق اولدینی ایچون تعلیلک نام اولدیغنه حکم ایده رز. فقط مثلاً تاریخده اکثریتله کورولدیکی اوزر مذهب لریک ظهورینه مترافق اولار ق مذهب لریک فکری موجوددر. شیعه ایچنده دوغان اکثر مذهب لریک بوترافق بولوندیگی کی افریقانک شمالنده اکثر محللرده چیقان مذهب لریک ده عین ترافق کورولمکده در. نته کیم عنعنه و اعتقاد خصوصنده بر برینه ضداولان بابیلک ایله سنوسوی لک ده مذهب لریک فکریک مترافق اولدینی کورولمکده در. فقط بونلری بر برینک علقی عدا تیکم ایچون اقتضایدن دوران تماماً موجود دکدر، چونکه رها بیلک، اشعربلک کی سفی مذهب لریک بوفکره یروقدر. شو تقدیرده مذهب لریک فکریک دیکر بر سیدن نشأت ایتدیکی تحقیق ایدیلیر. بونک جماعتک اضطراب ایچنده بولونماسی واقع سنک، سفالت و بریشانلق کی خلاصکار امیدینی ویره ن اوچیجی بر حادثه نک تأثیری آلتنده دوغدیگی نتیجه سنه واریلیر. فقط بو حادثه مذهبک تولدی ایله دوران ایتیمور. مع مافیله اوکا جواب ویره ن حادثه نک داها عمومی معناده بینه جماعتک اضطرابی اولدینی نتیجه سنه واریلیر.

کذا تصوف ایله طریقتک بعضاً مترافقاً تحول ایتدک لری کورولیبور. فقط بونلری کی ترافقک اصلی بر دوران اولمادینی، آیدنلرک عقلیشمک ایچون صوکر اذن تصوفه باش اوردینی اصولک تطبیقنده تظاهر ایدر.

شو حالده حادثه لر بعضاً، دینک او یله قاریشیق بر شکل آلتنده عرض وجود ایدر لریک بونلری بر کره حقیقت اصلیه سنه ارجاع ایتک ایچون زمانک توالیسی ایله کندیسنه منضم اولان شرائطدن تجرید ایدله لری لازم. بو عملیه یی، کوستر دیکیمز مقایسه طریقی تعقیب ایتمکله یابیلیرز.

مترافق تحول اصولی تجریاتمک ائی بر آلتی باپان بر سببده دیکر اصوللرک مقایسه ایچون بر جوق مشاهده لره و حادثه لره عرض احتیاج ایتیمسی در. چونکه مثلاً سبر، تقسیم مقسم و الخ اصوللریک بونلر حادثه لریک کوزلردن کچیرلش اولماسنه امنیت کله سی لازمدر. حالبوکه بو قدر مکمل برلیسته تنظیمی ممکن اولمادینی کی اراده کی حادثه لردن بر قسمنک نظر دفته آلتماش اولماسی ته لیکه سی ده موجوددر.

مورخلرك محاکمه لرنی اکثریتله قیمتدن دوشوردن شی ، بواصوللری فضله جه قوللانمالیدر . بوسیدن درکه اجتماعیا تجیلر سیاحلرك سرعلی وقاریشیق مشاهدہ لرنی تاریخك مبذول وثیقہ لری ایله عین درجه ده طوتمشلردر . مترفق تحول اصولنده ناتمام تعدادلره وسعی مشاهدہ لره احتیاج یوقدر .

ایکی حادثه نك یكدیکریله ترافق و تحول ایتدیکنی اثبات ایتك برقانون قارشوسنده بولوندیغمزی تأمین کافیدر . بو خصوصده وثیقہ لره ، عددآچوق اولوق احتیاجنده بولونمادیفی ایچون آی انتخاب ایدیلر . بونك ایچوندرکه اعتقائلر ، عنعنہ لر ، عرفلر ایشمزه چوق . یاراجقدر . برمذهبه منسوب اولان فردلرك جمعیتنده بالخاصه عاتلر بزم ایچون برچوق حقیقتلره ترجمان اولاجقدر .

فقط حادثه لرك یكدیکرینك علت وسببی اولدیغنی ایجه قاورامق ایچون بونلری مقایسه ایدرکن مفردتحوللر دكل ، ساسه لرك تحولاتی تعقیب ایدلك اقتضا ایدر . زیرا بر حادثه نك تحوللردن استقرایله برقانون چیقارامق ایچون بونحوللرك حادثه نك معلوم شرائط داخلنده طرز تکاملی صریح صورتده افاده ایتمسی لازمدر . بونك ایچون تحوللر آراسند ، عیفر طبیعی تکاملك مختلف آنلری آراسنده کی تعاقب موجود اولمالی و تکاملک استقامتی تأمین ایدلمیدر .

بوسلسله لرك طرزتشکیلی احواله کوره ده کیشیر . سلسله لر جمعیتدن ویا عین قومه منسوب متعدد جمعیتلردن ویا مختلف جمعیتلردن اسفاده ایدلمش حادثه لری محتوی اولابیلر . بوکی احواله تحول سلسله لرنی مقایسه ایتك یعنی علیت رابطه سیله بربرینه مربوط ایکی حادثه نك اوزون بر زمان آساننده تدریجی تکامللرنی تدقیق ایدرک هر ایکیدسنی بوتکامللری آساننده مقایسه ایتك لازمدر .

بوجهته اجتماعی مؤسسه لر و حادثه لر مقایسه ایدیلرکن بونلرک یالکنز بر جمعیت داخلنده تدقیقه اکتفا ایدلمس . عینی انموذجه منسوب مختلف جمعیتلر داخلنده عینی حادثه نك تکاملنی تدقیق ایتك ايجاب ایدر . مثلاً بهاء اللهك ظهور اعظم اولدیغنی حقیقده کی ادعاسی و بوادعانك جای قبول بولماسی تدقیق ایدیله چکدر . بوکاریران تاریخته بر سلسله تشکیل ایدرک برچوق حادثه لر بولونابیلر . عبدالله بن سبأک علی حقیقده کی پرویاغنداسندن طو تنیکز بوتون حواله قائل اولانلر حتی مقنع کندی بوسلسله ده داخلدر . عین ادعا ورواجك باشقه مملکتلرده ده تحلیاتی کورولمکده در . بوسلسله لرك برلکده دوران ایتدیکی حادثه باطنیلك اعتقادینک شیوعیدر .

باطنیکک شایع اولمادینی برلرده ظهور اعظم ادعاسی واللہک انسانیہ ظهوری ادعاسنک
رواج بولدینی کورولمیور. کذا محمد علی بابک مہدیگ ادعاسنی مختلف سلسلہ لردہ مقایسہ
ایتمک ایجاب ایدر .

۱۴۵ سنہ سنده مدنیہ ظهور ایدن نفس زکیہ دیہ معروف « محمد بن عبدالله » دن
طوتیکز فاطمی دولتنک مؤسسہ « عبدالله المہدی » اقصای مغربہ « محمد بن
عبدالله بن تومرت » فاسدہ ۷۰۰ تاریخ لرنده ظهور ایدن (عباس فاطمی) و صوگ
زمان لردہ ہندہ ظهور ایدن « سید احمد ، ونچاپ . » میرزا غلام احمد قادیانی ، شیخ
محمد سنوسینک اوغلی شیخ محمد علی المہدی وسوداندکی (محمد احمد المہدی) یہ واریجہ
مختلف مملکت لردہ کی ادعالتک ہانکی حادثہ لردہ دوران ابتدکی تحقیق ایدلمہ دیکہ بر نتیجہ یہ
واصل اولمق ممکن دکدر .

*
*
*

مع مافیہ بوکبی مذہبی حادثہ لرتک ایضاحی ایچون یالکیز متحول تراقق اصولنہ صاپلانوب
قالمق و ہر شیشی بوندن بککہ مکدہ دوزرو اولاماز . بو ، ایشمزہ یاریان اسولک بر اساسیدر
بوکایاردیم ایدہ جک دیگر اصول لردہ ایجابندہ مراجعت ضروریدر .
چونکہ بو اصول مقایسہ ابتدکی کمز جمعیت لرتک حیانتندہ وجود بولمش ، مؤسسہ لردہ قابل
تطبیق در . حالبوکہ بر جمعیتک تشکلاتی ، مؤسسہ لری ہیج یوقدن وار اولاماز . بونار
شہہ سز قسماً قدیم جمعیت لردن توارث ایدلمشدر . بوسیلہ بر مؤسسہ یی ایضاح ایتمک ایچون
اوہ مؤسسہ نک یاشادینی جمعیتک حدودی خارجہ چیقمق و داها اسکی جمعیت لری تدقیق ایتمک
ایجاب ایدر . مثلاً یزیدیلردہ شیطانک الوہیلشدیکنی ایضاح ایتمک ایچون اون لردہ و اون لردن
قدیم بعض مسالک لردہ کی تلتیلرتک تدقیق و مقایسہ سی ضروریدر . شہہ سز بوکبی ایضاح لردہ
آننو غرافیہ مراجعت ایجاب ایدر . بعض طریقہ و مذہب لردہ اسرار و رموز بولونماسی
اسبابی دہ آنجق بوشرائط دائرہ سنده قابل ایضاحدر .

بوصورتہ بر مذہبک و او مذہبہ کی مؤسسہ لرتک ایضاحی ایچون او مذہبک و مؤسسہ لرتک
منشأ نہ چیقمق و بالخاصہ بو مؤسسہ لری تشکیل ایدن بسیط عنصر لری میدانہ چیقارمق
وصوکر تاریخ انسانندہ بونلرتک تکاملنی بو بسیط عنصر لردہ یاواش یاواش انضمام ایدن
دیگر عنصر لری آیرمق لازمدر . مثلاً یوقاریدہ اشارت ایدلیدیکی وجہلہ تصوفلہ ممتزج
کورون و سری آینلرہ مالک اولان طریقہ تک ابتدائی جمعیت لردہ موجود اولدینی کورولویور

انادولینك بعض گوشه‌لرنده‌كى رقص شكلى ايله بعض طرفتلك دوراننده‌كى مشابَهت و مولوى كلاهنك ، قدیم ایران موبدلرینك سرپوشنه بگزومه‌سى جالب دقت دکلیدر ؟ بوتون بونلره صوکرادن او قدر ضمیمه‌لر انحق ایتمش که بوگون حتیقی آکلامق ایچون بواصوله مراجعتدن باشقه چاره یوقدر .

تر به‌لری زیارت ایتمک ، اولولردن استمداد ایتمک ، مزارلره مود یاقق عادت‌لری پت پرستارده ، خریستیانلرده و بعض مسلمان عائله‌لرنده مشترکدر . استانبولده مرکز افندی بر آیازمه اولدینی حالده مسلمانلری ده جلب ایتمشدر . آنادولده مسلمانلره خریستیانلرک مشترک اولیلاری وزیرتکاهلری وارددر . سلانیکده اورتاج افندی ، پت پرستلکدن قائله رزیارتکاه اولدینی حالده خریستیانلره مسلمانلرک استمداد ایتمک‌لری محل ایدی . قرق ارنلر ، آت اولیاسی ، بو قاعولو بابا ، پورتا قادین ، کل بابا الح مشترک اعتقاد‌لری کوسترر . دیمک که بونلرک منشأ‌لری ادیان موجودیه تقدم ایدن زماندهدر . بونلری ایضاح ایچون اورایه چیقمق ضروریدر . قوشلرک اوتمه‌سندن معنا چیقارمق ، بعض حیوانلردن تشأم و یاقتال ایتمک حادنه‌لرینک منشأ‌لری هپ بواصول ايله بولایلر . بونک ایچون صووک عصرک مقایسه‌لی تاریخی کافی دکلدر . ابتدائی جمعیتلری و حادنه‌لرک منشأ‌لری تدقیقه لزوم وارددر . بوکا تکونی اصول *genetique* نامی وریلیر . یالکمز مختلف جمعیتلری بر بیره مقایسه ایدرکن بونلرک تکامللرینک عینی دوره‌لری مقایسه ایتمک دقت لازمدر . بر جمعیتک هانکی دوره تکاملنی تدقیق ایدیورسه ق بونکله مقایسه ایده جکمز جمعیتکده عینی دوره تطابق ایدن دوره‌سنی نظر دقته آلمغه غیرت ایتملی بز . اکثریتله وبالخاصه بوگونکی شکندده مذهبلك مختلف تحوللر کچیرمش و منشأ‌نده‌کی اساسلرندن حسن ایدیله‌یه حک درجه تباعد ایتمشدر . یزیدیلره یزیدی ده نیلمه‌سنده‌کی سببک ایضاحی بز بونجوللرک نه قدر قیصه بر زمان ایچنده نه قدر آکلاشیدلما یا حق شکلره کیره بیله جکنی کوسترمه‌سی اعتباریله شایان دقتدر [۱] . بوجهتله ایلك اساسه انضمام ایدن و بواصالی تبدیل ایدن علاوه‌لرک تدقیقه احتیاج وارددر . اجتماعی سلسله‌ده بوقاری چیقیلدقچه کوروله جکدر که هر مذهبک و هر فرقه‌نک

[۱] مجموعه‌نک اوچنچی صایسنده یزیدیلره دائراولان تدقیقه باقیکن ! شیخ عدی ، شعیملرک طننه قارشى « معاویه » بی التزام ایدیور . اوغلی شیخ حسن ، « یزید » ی التزام باشلا یور . صوکرک شعیملرک یزیده قارشى افراطی شیخ عدی منسوبلرینک (عدولرک) یزیدی مدافعه‌ده تفریطنی موجب اولیور . اوله که نهایت یزید اولیادن ، انبیادن و حتی فوق البشر تلقی ایدیلیور و بوضولته عدویلك یزیدیلکه انتقال ایدیور .

مالک اولدینی ذاتی وصفلر انتقال ایدن اوصاف یاننده آزرشی قایلر، اساساً هر درلو ترقینک شرطی بودر.

زیدیلرک خوروزه عطف ایتدکاری قدسیت، جعفریلرک طاووشانه قارشلی بسله دکاری نفرت بویکی مذهبک تاریخلرینک باشلادینی آندن اعتباراً برچوق یکی عنصرک ادخاللی ایله وجود بولمشدر. بوکی حادثه لر، یکدیگرلردن تجریدایدیلرک بونلرک تملنی تشکیل ایدن داها اساسلی حادثه لر تدقیق ایدلمه دیکجه آکلانیلاماز. بونلر داها واسع مقایسه لر سایه سنده تدقیق ایدلمه بیلیر.

بناء علیه بر مؤسسه نك منشأنی آکلامق، بو مؤسسه لرلی تشکیل ایدن بسیط عنصرلری بولقله ممکن اولور. بوسویه یالکنز مقایسه لی تاریخ بزی تنویر ایدمه منزه، مختلف علملردن استفاده ایدره ک تاریخک منشألرینه قدر آراشدیرمازه دوام ایتمک بوندن دولایی لوزوملیدر شوخالده هر هانکی بر مؤسسه بی ایضاح مطلوب اولونجه شیمدی به قدر موجود اولمش الک ابتدائی نمودج میدانه چیقاریلیر. سوکرا آدیم آدیم بوانمودجک تدریجاً ناصل کسب مغلقیت ایتدیکی آراشدیریلیر. بوسورتله حادثه نك هم تحلیلی هم ترکیبی یامش اولور. بر طرفدن حادثه بی ترکیب ایدن ویکدیگرینه متوالیاً انضمام ایدن عنصرلری انحلال حالنده کوروروز، عین زمانده بومقایسه سایه سنده اونک تشکلی و دیگرلرینک اشتراکنک تابع اولدینی شرائطی آله اتمش اولوروز.

کوریلدورکه هر هانکی درجه معضلیته اولورسه اولسون بر حادثه بی، بر مذهب مسئله سی آنجق بوتون اجتماعی نوعلر آراسنده تام تکاملی تحلیل و ترکیب ایدلمک شرطیله ایضاح ایتمک ممکندر. تستر حادثه سی منشأدن اوزاقلاشدقچه کندیسنه اوقدر عنصرلر منضم اولمش که بونک حقیقی وضعیتنی کورمک ایچون بو منضم عنصرلردن تجرید ایدره ک منشأنه قدر چیقمق و ایضاحی اورادن آرامق لازمدر. کذا شیعه ایچنده دوغان مذهب اختلافلرینی آکلامق ایچون زردشت دیننده جیقوب نهایت عبرتله استیلاسی تسهیل ایدن دینی مجادله لرلی و مذهبلری نظر دفته آلق ضروریدر.

عاشورا، حضر الیاس، نوروز عادتلری شیعیلرک محرم آیینلری و نهایت موم سوندورمه حادثه سی واضح هیچ شبهه سز منشألرینی چوق اسکی حیاندن آشملر و مختلف ضمیمه لرله بوکون کندیلرینه یکی بر حیات تأمین ایتمشلردر.

بو حادثه لرک تدقیقی بزه نه منطق، نه روحیات، نه ده تاریخ مجرد اولدقلری حالده

ویره مزلر، کوریلورکه اجتماعات اصولی ایله بونلرک تدیق و حلنه یول بولوناییله جکدر .
 حادثهلر بوصورتله تدیق وایضاح ایدلدکن صوکر ا برمذهبک نه اولدینی حقنده
 فکری میزى تثبیت ایتکده قابل اولاجقدر. فقط بوصورتله یاییلان تدیقلر بوکون یاشامقده
 اولان مذهبلردن مشاهدهلره مستند و تجربه و مقایسه ایله توضیح ایدلمش اولدینی حالده
 اجرا ایدلمکله برابر بوکون یاشامایان و فقط عنعنه و عادتلرینک قسم عظیمی بوکونکیلره
 انتقال ایتمش اولان اسکی مذهبلرکده عین احوال ایله تدیقی ضروریدر . چونکه
 یکی برمذهب اسکی مذهبلرک یامالی بوغچه سی کیدر . هر پارچه نك نهره دن ونه صورتله
 اکلندیکنی بولمادجه حقیقته نفوذ ممکن دکدر .

تدیقلر ، بوصورتله دوام ایتدکن صوکر ا سلسله مذهب حقنده معلومات ایدیش
 اولورز . ایشته بودوره دن صوکر ا صیرا مذهبلرک تصنیفنه کلیر .

تصنیف حقنده شیمیدین بعض تکلیفلرده بولونمق ممکندر . مذاهبه دائر آریازانلر،
 یوقاریده بوباده کی کتابلر تدیق ایدلدیکی زمان کورولدیکی وجهله بعض تصنیفلر تکلیف
 ایتشلردر . بو تصنیفلر ، اکثریتله مذهبلرک تاریخده کی موجودیتلرینه نظراً یاییلمشدر . بعض
 مؤلفلر اعتقادلری اساس آنخا ایتشلر . عملی احتیاجدن دولایی یاییلان بو تصنیفلره صهی
 تصنیفلر ده نیلیر که هر مؤلفک مراجعته مجبور اولدینی بر اصولدر .

هر کسجه مشهور اولان تصنیفده عمله مذهبلر ، اعتقادده مذهبلر دیبه یاییلان
 تصنیفلدر . مذهبلری طبیعی ، مرضی دیبه محیطی ، منتشر دیبه تصنیف ایتسکده یول واردر .
 چونکه بر قسمک محدود بر محیطده وارکا انطباق ایدره یاشایینی بعضیلرکده محیطی کچدیکی
 بعضیلرینک محیطه و جمعیه انطباق ایدمه دیکی کورولمکده در .

آنخق حقیقی تصنیف ، مذهبلرک تماماً تدیقندن صوکر ا یاییلماسی ممکن اولورکه بو ،
 حقیقی ایضاح و تعریف ایله برابر بوراده کوسترمک ایسته دی کمزشینک تماملا تاسندن صوکر ا
 موضوع بحث اولاییلر .
 بومف ضیا

